

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİNANS VE BANKACILIK ANABİLİM DALI

**BÖLGESEL KALKINMADA BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ:
KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BANKACILIK SEKTÖRÜ İLE KİŞİ BAŞINA
DÜŞEN GSYİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ÖZGÜR YARAN

İstanbul, 2011

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİNANS VE BANKACILIK ANABİLİM DALI

**BÖLGESEL KALKINMADA BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ:
KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BANKACILIK SEKTÖRÜ İLE KİŞİ BAŞINA
DÜŞEN GSYİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ÖZGÜR YARAN

**DANIŞMANLAR: PROF. DR. ERİŞAH ARICAN
DR. SERKAN ÇANKAYA**

İstanbul, 2011

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'nin coğrafi bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılıkları analiz edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki ortak sorunlardan biri olan bölgesel geri kalmışlık, çeşitli nedenlerden dolayı ülkemizde de yaşanmaktadır. Ülkemizin doğu ve kuzey bölgeleri ile iç ve batı bölgeleri arasında ekonomik gelişmişlikte ciddi farklılıklar vardır. Bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik uçurum her geçen gün artmaktadır. Bu farklılıkların giderilmesi için yapılan çalışmalar 1960'lı yıllardan itibaren devam etmektedir. Farklı araştırmacıların yaptıkları çalışmalara da yer verilen bu çalışmada; bölgeler ve iller çeşitli kalkınmışlık göstergeleri kullanılarak tek tek analiz edilmektedir.

Çalışmanın uygulama kısmında ise; geri kalmış bölge statüsünde olan Karadeniz Bölgesi'ndeki bankacılık sektörü ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla oranı arasındaki ilişki sınırlanmaktadır. Uygulama aşamasında 1999-2009 yılları arasındaki veriler kullanılarak değişkenler arasında basit regresyon analizi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalkınma Ekonomisi, Ekonomik Büyüme, Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Farklılıklar, Finansal Büyüme.

ABSTRACT

This paper analyzes the differences in economic development between the various geographic regions in Turkey. Regional under-development which is a common problem in developing countries has affected Turkey for a number of reasons. There are significant differences in the levels of economic development between the eastern and northern regions on one hand and the interior and western regions on the other. The social and economic differences between these regions are increasing at the present time. The efforts to remove these differences have been continuing since the 1960s. Our research identifies the studies undertaken by a number of researchers and analyzes individual development indicators of regional and provincial development.

In the applied economics section of this paper I undertake an in depth study of the Black Sea Region's banking sector and its relation to Gross National Product per capita. We have applied a simple regression analysis based on the data of 1999-2009.

Key words: Development economics, economic growth, regional development, regional differences, financial growth

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	VII
GRAFİK LİSTESİ.....	X
HARİTA LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMAYA KAVRAMSAL BAKIŞ

1.1.Kalkınma Kavramı.....	3
1.2. Büyüme Kavramı.....	4
1.3. Az gelişmiş Kavramı.....	5
1.4. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	6
1.4.1. Klasik İktisatçılara Göre Büyüme.....	6
1.4.2. Neo-Klasik Büyüme.....	7
1.4.3. Rostow'un Büyüme Anlayışı.....	9
1. Geleneksel Toplum.....	9
2. Kalkış Aşamasına Hazırlık.....	10
3. Kalkış Aşaması (take off)	10
4. Olgunluk Aşaması.....	11
5. Kitlesele Tüketim Aşaması.....	11
1.4.4. Harrod- Domar Büyüme Modeli.....	12

1.4.5. Nurkse ve Kalkınmanın Kısır Döngüsü.....	13
1.4.6. Rosenstein-Rodan Modeli.....	15
1.4.7. Yapısal Değişim Modelleri.....	16
1.4.8. Lewis'in Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Teorisi.....	17
1.4.9. Uluslararası Bağımlılık Tezi.....	18
1.4.10. Neoklasik Karşı Görüş.....	19
1.5. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler.....	20
1.5.1. Beşeri Kaynaklar.....	20
1.5.2. Sermaye Birikimi.....	20
1.5.3. Doğal Kaynaklar.....	21
1.5.4. Teknolojik Gelişmeler.....	21
1.6. Ekonomik Büyüme ve Finansal Büyüme İlişkisinin Kurulması.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGELERE GÖRE EKONOMİK GELİŞME DÜZEYLERİ

2.1. Bölge Kavramı ve Sınıflandırması.....	25
2.1.1. Homojen Bölge.....	25
2.1.2. Polarize Kutuplaşmış Bölge.....	26
2.1.3. Plan Bölge.....	26
2.2. Türkiye'de Bölge Ayırımı.....	26
2.2.1. Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri.....	26

2.2.2. İstatistikî Bölge Sınıflandırması.....	27
2.2.3. Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar.....	29
2.2.4. Bölgesel Farklılıkların Sosyo-ekonomik Göstergelerle Analizi.....	30
2.2.4.1. Marmara Bölgesi.....	30
2.2.4.1.1. Marmara Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	31
2.2.4.1.2. Marmara Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	37
2.2.4.2. Ege Bölgesi.....	39
2.2.4.2.1. Ege Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	39
2.2.4.2.2. Ege Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	44
2.2.4.3. İç Anadolu Bölgesi.....	45
2.2.4.3.1. İç Anadolu Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı...	46
2.2.4.3.2. İç Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	52
2.2.4.4. Akdeniz Bölgesi.....	53
2.2.4.4.1. Akdeniz Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	54
2.2.4.4.2. Akdeniz Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	59
2.2.4.5. Karadeniz Bölgesi.....	61
2.2.4.5.1. Karadeniz Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	61
2.2.4.5.2. Karadeniz Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	66
2.2.4.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	68

2.2.4.6.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	68
2.2.4.6.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi.....	73
2.2.4.7. Doğu Anadolu Bölgesi.....	74
2.2.4.7.1. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	75
2.2.4.7.2. Doğu Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi..	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BANKACILIK SEKTÖRÜ İLE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH İLİŞKİSİ

3.1. Uygulamanın Amacı.....	82
3.2. Uygulamada Kullanılan Değişkenler.....	82
3.3. Uygulamanın Metodolojisi ve Literatürü.....	83
3.4. Uygulamadan Çıkan Bulgular	84
3.5. Uygulamanın Değerlendirmesi.....	94
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. Marmara Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi.....	32
Tablo 2.2. Marmara Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	33
Tablo 2.3. Marmara Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....	34
Tablo 2.4. Marmara Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....	37
Tablo 2.5. Ege Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi.....	41
Tablo 2.6. Ege Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	41
Tablo 2.7. Ege Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....	42
Tablo 2. 8. Ege Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....	44
Tablo 2.9. İç Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi.....	48
Tablo 2.10. İç Anadolu Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....	49
Tablo 2.11. İç Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	50
Tablo 2. 12. İç Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....	52
Tablo 2.13. Akdeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi.....	56
Tablo 2.14. Akdeniz Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	56
Tablo 2.15. Akdeniz Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....	57
Tablo 2. 16. Akdeniz Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....	59
Tablo 2.17. Karadeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi.....	62
Tablo 2.18. Karadeniz Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	63

Tablo 2.19. Karadeniz Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....	64
Tablo 2. 20. Karadeniz Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....	66
Tablo 2.21. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi...70	
Tablo 2.22. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı.....70	
Tablo 2.23.GA. Bölgesi Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer.....71	
Tablo 2.24. . GA. Bölgesinde ki Sektörler İtibariyle GSKD., 2008.....71	
Tablo 2.25. GA. Bölgesi 2009 Yılı İhracatçı ve İthalatçı Sayıları.....72	
Tablo 2. 26. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....73	
Tablo 2.27. Doğu Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi76	
Tablo 2.28. Doğu Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı77	
Tablo 2. 29. Doğu Anadolu Bölgesi İş Gücü İstatistikleri.....78	
Tablo 2. 30. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri.....81	
Tablo 3.1. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nın İstatistik Verileri.....85	
Tablo 3.2. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği.....85	
Tablo 3.3. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi.....85	
Tablo 3.4. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki.....86	
Tablo 3.5. Hipotez 1 Residual İstatistik.....86	

Tablo 3.6. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nin İstatistikî Verileri.....	87
Tablo 3.7. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği.....	87
Tablo 3.8. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi.....	88
Tablo 3.9. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki.....	88
Tablo 3.10. Hipotez 3 Residual İstatistik.....	89
Tablo 3.11. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nin İstatistikî Verileri.....	90
Tablo 3.12. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği.....	90
Tablo 3.13. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi.....	90
Tablo 3.14. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki.....	91
Tablo 3.15. Hipotez 3 Residual İstatistik.....	91
Tablo 3.16. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nin İstatistikî Verileri.....	92
Tablo 3.17. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği.....	92
Tablo 3.18. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi.....	93

Tablo 3.19. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki.....	93
---	----

Tablo 3.20. Hipotez 4 Residual İstatistik.....	94
--	----

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1.1. Solow'un Büyüme Modeli.....	8
Grafik 1.2. Nurkse'nin Kısır Döngüsü.....	14
Grafik 2.1. Marmara Bölgesi Nüfusu.....	32
Grafik: 2. 2. Marmara Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....	38
Grafik 2.3. Ege Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi.....	40
Grafik: 2. 4. Ege Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....	45
Grafik 2.5. İç Anadolu Bölgesi Nüfusu.....	47
Grafik 2.6. İç Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi.....	47
Grafik: 2. 7. İç Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....	53
Grafik 2.8. Akdeniz Bölgesi Nüfusu	54
Grafik 2.9. Akdeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi.....	55
Grafik: 2. 10. Akdeniz Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....	60
Grafik 2.11. Karadeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi.....	63
Grafik: 2. 12. Karadeniz Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....	67

Grafik: 2. 13. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....74

Grafik 2.14. Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus.....75

Grafik: 2.15. Doğu Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi.....81

HARİTA LİSTESİ

Harita 2.1. Türkiye Coğrafi Bölgeleri.....27

Harita 2.2. İBBS Düzey 1 bölgeleri Haritası.....29

Harita 2.3. İBBS Düzey 2 Bölgeleri Haritası.....29

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği	GAP: Güney Doğu Anadolu Projesi
ABD: Amerika Birleşik Devletleri	GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
AÇSAP: Ana Çocuk ve Aile Planlaması	ODA: Orta Doğu Anadolu
ADNS: Adrese Dayalı Nüfus Sayımı	OSB: Organize Sanayi Bölgesi
A.g.e. : Adı geçen eser	KDA: Kuzey Doğu Anadolu
A.g.m. : Adı geçen makale	KOBİ: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
A.g.k. : Adı geçen kitap	İBBS: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
BK: Batı Karadeniz	TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
DA: Doğu Anadolu	TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
DAP: Doğu Anadolu Projesi	TNSA: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
DB: Dünya Bankası	NUTS: The Nomenclatur of Territorial Units for Statistics
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı	IMF: International Monetary Fund
DK: Doğu Karadeniz	Vb: ve benzeri
GSYİH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla	
GA: Güneydoğu Anadolu	

GİRİŞ

Bir ülkenin, sahip olduğu kıt kaynakları en verimli şekilde kullanması ve bu kaynaklardan elde edilen mal ve hizmet üretimi miktarındaki artışını ekonomik büyüme olarak ifade edilebilir.. Her büyüyen ekonomi aynı zamanda kalkınmış mıdır? Kalkınma denildiğinde ekonomik büyüme anlaşılrsa da bu iki kavram birbirinden farklıdır. Kalkınma, bir toplumun iktisadi, sosyal, kültürel ve politik yapının iyileşmesidir. Günümüzdeki en büyük ekonomik sorunlardan bir tanesi geri kalmış ya da az gelişmiş ekonomilerde görülen kalkınamamışlık sorunudur.

Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmediği ülkemizdeki en önemli sorun bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklardır. Bölgesel farklılıklar giderilmesi çalışmaları, 1960'lı yıllardan itibaren devam etmektedir. 1980'lerdeki liberalizasyon ve dışa açılım ile bölgesel geri kalmışlık gözler önüne serilmiş ve çeşitli politikalarla bu farklılıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemlerde bölgesel geri kalmışlığı gidermek amacı ile uygulanan teşvik politikalarının etkili bir sonuç vermediği görülmektedir. Bölgeler arası teşviklerin dağılımının belirlenmesi için DPT(Devlet Planlama Teşkilatı), illerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endekslerini belirlemek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmaların ilki 1970 yılında yapılmış olup daha sonrakilerin çeşitli zaman aralıklarında yapılması hedeflenmiştir. Bu çalışmaların sonuncusu ise 2003 yılında yapılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı 2003 yılından sonra beş yılda bir bu araştırmayı tekrarlayacağını belirtse de o tarihten itibaren herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bunun üzerine bazı araştırmacılar farklı zaman aralıklarında ve aynı kriterleri kullanarak illerin gelişmişlik endekslerini hesaplamışlardır.

Finansal Büyüme ve ekonomik büyüme üzerine ilk çalışmalar 1911'lere kadar dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren yapılan çalışmalar finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi konusundadır. Türkiye üzerine yapılan araştırmalarda bunlarla paralellik göstermektedir.

Son yıllarda Avrupa Birliğine uyum çalışmaları kapsamında ülkemizdeki bölgesel farklılıkların belirlenmesi ve bu farklılıkların giderilmesi konusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmanın konusu belirlenirken, ampirik çalışmalarda kullanılacak bölgesel verilere

ulaşma imkânının kolay olması ve finansal büyüme ile kalkınma arasındaki ilişkinin kurulabilir olmasına özen gösterilmiştir. Çalışma derinleştikçe son yıllarda bölgelere ait güncel verilerin olmadığı, var olanların ise çok dağınık olduğu görülmüştür. Bu sebeptendir ki, kullanılan bazı tablolarda geçmiş yıllara ait verilere rastlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklılıklarını belirlemek ve bu bölgelerin iktisadi, eğitim, sağlık ve finansal yönden karşılaştırılmasının yapılmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı ise; bankacılık sektörü işlevlerinin bölgesel gelişmişlikle olan ilişkisinin kurulmasıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde kalkınma ve büyüme kavramlarına tarihsel bir çerçeveden bakılacaktır. Ekonomik büyüme ile kalkınma arasındaki fark ortaya konacağı bu bölümde: ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin neler olduğu belirtilecektir. Bu bölümde irdelenecek olan diğer bir nokta finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ne olduğu ve geçmiş yıllarda bu konuda yapılan araştırmalara yer verilecektir.

İkinci bölümünde ise bölgeler arasındaki sosyoekonomik farklarla birlikte bankacılık sektörünün durumu gözler önüne serilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise kalkınmasını tamamlayamamış ve gelişmişlik endeksi negatif olan bölgelerden biri olan Karadeniz Bölgesi'ndeki kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, diğer bir ifade ile ekonomik büyüme ile finansal büyüme arasındaki ilişki basit regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu analiz, SPSS programı ile yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde sonuç kısmı yer almaktadır. Bu kısımda çalışmayla ilgili genel değerlendirmeye yer verilmektedir.

1. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları uzun süredir tartışılmaktadır. Hedefleri bakımından birbirlerine yakın kavramlar olsalar da kavramlarının karıştırılmasındaki sebep ekonomik kalkınma teorisinin çok yönlü olmasıdır. Kalkınma ve büyüme toplumun yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefler.

Ekonomik kalkınma, büyüme ile ilişkilendirilebilir. Kalkınmanın ilk ayağını büyüme diye kabul edersek büyüme gerçekleşmeden kalkınma gerçekleşmez. Kalkınma büyümenin aksine yapısal değişiklikleri göz önüne alır ve ekonominin sayısal boyutuyla değil niteliksel boyutuyla da ilgilenir. Kalkınmada amaç kişi başına düşen milli geliri arttırmaktır. Bunu takiben reel gelir artışını, sosyal refahın artışı gibi amaçları sıralamak mümkündür.

1.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınmanın genel olarak tanımını yaparsak, bir ülkenin istenilen şekilde gelişme sürecini ortaya koyabilmesi amacıyla ülke ekonomisini bir bütün şekilde ele alınarak düzenlemesidir. Kalkınma kavramı, fert başına gelirin artmasından farklı olarak insanların yaşam standartlarının yükselmesi, yaşam şartlarının kalitesini arttıracak ürünlere ulaşımın kolaylaşması, sosyal ve ekonomik alan seçeneklerinin arttırılması olarak tanımlanabilir.¹

Kalkınma ve buna bağlı olarak “azgelişmişlik” kavramlarının iktisat literatürüne ve günlük konuşma lisanına girişi nispeten yeni bir olgudur. Gelişen ve hızla büyüyen yapısıyla iktisat kendi içinde bir çok kavrama daha sonradan kavuşmuş tarihsel bazı olaylar yeni dönemlerin ortaya çıkması yeni kavramları ve değişen iktisat anlayışını ortaya çıkarmıştır., II. Dünya Savaşı sonrasında, önceden sömürge yönetimi altındaki toplumların salt biçimsel anlamda bir siyasal bağımsızlığa kavuştukları döneme denk gelmektedir. Yeni düzende yeni olgular kalkınma kavramının eksikliğini hissettirmiş ve Kalkınma sorunu bu döneme kadar iktisatçıların ilgisini çeken bir konu haline gelmemiştir. Örneğin; Klasik İktisat Okuluna dahil iktisatçılar, sömürge ve yarı sömürgeleri sanayileşmiş kapitalist ülkelerin (Kapitalist metropoller) doğal bir uzantısı sayıyorlar, “gelişme” ve “geri kalmanın” birlikteliğini fiili bir durum olarak kabul ediyorlardı. Birçok kavram eksik olarak tanımlanmakta, gelişen iktisat

¹ P. Michael Todaro, **Economic Development**, Fith Edition, England: Longman, 1994 , s.18-19.

anlayışı hızlı bir değişime uğrayarak kendi içinde kavramları sınıflandırmaktadır. Neo-Klasik iktisatçılar da yakın dönemlere kadar kalkınma kavramını tartışmaya değer bulmamışlardır. Yeni kavramlar alışılıncaya kadar akımların dikkatini çekmez daha sonra eksikliği fark eden iktisat akımları da bu konuya detaylı bir şekilde eğilmişlerdir. Kalkınmanın tanımını yeniden yapacak olursak bir ülkenin istenilen şekilde gelişme süreci ortaya koyabilmesi amacıyla ülke ekonomisini bir bütün şekilde ele alarak düzenlemesidir.

1.2. Büyüme Kavramı

Büyümenin çok yönlü bir süreç (vetire) olduğu bilinen bir gerçektir. Genel büyümenin çeşitli boyutlarını tek bir rakamla yansıtmak mümkün olmamakla beraber reel millî hâsıla (GSMH: Gayri Safi Millî Hasıla) en iyi göstergedir denilebilir.²Büyüme terimi yerine zaman zaman gelişme ve kalkınma terimlerinin de kullanıldığına rastlanmaktadır.

Bir kısım iktisatçılar bu kavramların farklı anlamlara geldiğine işaret etmişlerdir. Millet ekonomisi, onlarca, iki yönde değişir. Bir taraftan gövdesi ile genişler, diğer yandan bünye ve çatısı ile değişir. Birincisine büyüme ikincisine gelişme denir. Ekonomik büyümeyi, buna göre, "ülke ekonomisinin temel değişkenlerinde kişi başına daha yüksek bir reel hasıla sağlayacak şekilde gövde ve hacim genişlemeleri" olarak tanımlayabiliriz.³

"Ekonomik büyüme, bir ülkede, üretim kapasitesinin, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin artmasını ifade eder."⁴ Büyüme iki farklı şekilde ölçülmektedir. Birincisi ülkenin toplam reel GSYİH daki değişimle, ikincisi ise kişi başına düşen gelirdeki değişme oranlarıyla hesaplanır. Bir örnekle açıklayacak olursak geçen yıl GSYİH'sı 100 TL olan bir ülkede bu yıl hesaplanan GSYİH 110 olmuşsa geçen bir yıl süresince ekonomi % 10 oranında büyümüştür. Büyüme rakamları ekonominin genel durumu hakkında bilgi veren sayısal ölçülerdir. Uluslararası arenada ülkeler için önemli bir göstergedir, aynı zamanda temel hedeftir. İkicisini ele alacak olursak bir ülkenin gayri safi millî hâsılası (GSMH), o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman, kişi başına düşen GSMH bulunur. Aynı şekilde, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman ise, kişi başına düşen GSYİH elde edilir.⁵

² P. A. Samuelson, İktisat (Çev. D. Demirgil), 1973, s. 863. Aktaran: Kenan Tanrıku, , "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi", **T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**, 1983, s.3.

³ Kenan Tanrıku, , "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi", **T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**, 1983, s.3.

⁴ Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, 9. Basım. Ekin Yayınevi, 2003, s.358.

⁵ Alkın, Erdoğan ve Diğerleri. **İktisada Giriş**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2005. s. 273

Nominal (cari fiyatlarla) GSYİH nüfusa bölüldüğünde, kişi başına nominal GSYİH, reel (referans yıla ait fiyatlarla) GSYİH nüfusa bölüldüğü zaman ise kişi başına reel GSYİH elde edilir. Milli gelir ve kişi başına düşen millî gelirin ölçümü önemlidir. Millî gelir bir ülkenin ekonomik gücünü gösterir. Ülkenin büyüme ve kalkınma hızının en büyük göstergelerinden biridir. Kişi başına düşen millî gelir ise bir ülkenin yurttaşlarının ortalama gelir düzeyi hakkında fikir verici bir göstergedir.

Uluslararası karşılaştırmalarda milli gelir genellikle ABD doları cinsinden belirtilir. Dolar cinsinden GSYİH'yı ve kişi başına düşen GSYİH'yı bulmak için nominal GSYİH'yı kambiyo döviz kuruna bölmek gerekir.⁶

1.3. Azgelişmişlik Kavramı

Azgelişmişlik kavramı, yenilenen teknolojiyle beraber gelişen ve büyüyen ülkeler ile az gelişen veya gelişim sürecini yakalayamayan ülkeler arasında ki açığın hızla artmasıyla eski kavramların yetersiz kalarak, bu kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Azgelişmişlik kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerek iktisatçılar gerekse de politikacıları tarafından tartışılmaktadır. Ancak herkes tarafından kabul görmüş bir yaklaşım yoktur. Bu ülkeler genellikle mevcut üretim gücüne oranla az üretimde bulunan veya gelişmiş ülkelerde kullanılan üretim tekniklerini kullanmayan ülkeler diye tarif edilse de; bu tariflerin izafi olacağı, yani zamandan zamana, ülkeden ülkeye ve bir ülke içindeki sektörden sektöre değişebileceği açıktır.⁷

Azgelişmiş ülkelerin ortak özelliği ana mal üretmeyen, ekonomisi tarıma dayanan bir yapının olmasıdır. Sanayileşmenin gelişme ile eş anlamlı olduğu görüşü genellikle kabul görür. Ancak Danimarka'da tarım, İsveç'te hizmet sektörlerinin kalkınmada sürükleyici sektör olduğu gibi sıra dışı örneklerle de rastlamak mümkündür.

Azgelişmiş ülkeleri değerlendirirken sanayileşmiş ülkelerin özelliklerine göre kıyaslama yapılmaya çalışılmaktadır. Buna göre yapılan kıyaslamalar sonucunda bir ülkeyi azgelişmiş olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Bu nedenden ötürü ülkeler arasında derecelendirme yapılırken ekonomik ve sosyal özellikleri ölçüt olarak alınmaktadır. Ancak azgelişmişlik tanımlanırken tüm dünyada kabul görmüş bir kriterler olan kişi başına düşen GSYİH kullanılmaktadır. Azgelişmişlik ülkelerin tanımlamasından doğan karmaşa neticesinde Han

⁶ Tümay Ertek, **Makroekonomiye Giriş**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2004, s. 38.

⁷ Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, AR Basım-Yayım ve Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1982, s.7

W. Singer; az gelişmiş ülkeleri zürafaya benzer, tanınması kolay tanımlaması güç” ifadesini kullanmıştır.

Dünya üzerinde Az gelişmiş tanımlamaları sadece ülkeler arasında yapılmamaktadır. Bir çalışma ülkeler arasında yapılırken, başka bir çalışmada bölümler arasında hatta kıtalar arasında bile yapılabilir. Ben değerlendirmemizi bölgeler olarak ele alacağım, bir ülke içindeki bölgeler de hatta bu bölgeler içindeki bölümler arasında bile gelişmişlik farklılıkları olabilir. O bölgenin stratejik yapısı coğrafi özellikleri etrafında deniz olup olmaması kapalı havzada olması ya da doğal limanların varlığı, dağların uzanış yönü bile o bölgenin gelişmesini ciddi bir şekilde etkileyebilmektedir.

1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

Kalkınma ve büyümenin tanımını yaparken kalkınmanın öncelikli hedef olduğunu belirtmiştik. Tekrar belirtmek gerekir ki ekonomik büyüme bu öncelikli hedefin yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır.

Kalkınmanın önemi az gelişmiş ülkeler için bilinse de bunun ne şekilde olduğu çeşitli çevreler tarafından uzun süre tartışılmıştır. Ekonomik büyüme teorilerinin temelleri klasik iktisadın temsilcileri olan Adam Smith, David Ricardo, J. Schumpeter, T. Malthus, Jean B. Say gibi iktisatçıların yaptıkları önermeler ve çözümler sayesinde atılmıştır. Kalkınma alanıyla ilgili ilerleyen bölümlerde klasik ve neo- klasik büyüme teorileri üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Klasik İktisatçılara Göre Büyüme

Klasik iktisadın babası olarak kabul edilen Adam Smith’in Ulusların Zenginliği adlı eseri ekonomik büyüme konusunda çok ses getirmiştir. “Klasikçiler; Bugünkü iktisatçılardan farklı olarak kalkınmada özellikle toprağın önemini vurgulamışlardır.”⁸

Klasik iktisadi düşüncenin hâkim olduğu dönemin koşullarında toprak herkesin kullanabildiği bir başlangıç sermayesiydi. Üretim, nüfus artışına bağlı değişiyordu şöyle ki; kişiler işledikleri toprak için herhangi bir ücret ödememekteydi. Bu nedenle ulusal gelir direkt çalışanlara aktarılmaktaydı. Nüfusun artışı ile yeni toprak sahaları da açılması ve nüfus gelişirken sabit kalacak toprak sahaları bir süre sonra kişi başına düşen toprak miktarında da

⁸ Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, No:21, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2006, s. 835.

azalmaya neden olacaktır. Bu da toprak, sabit kalan rantının ortaya çıkardığı. İşlenen toprak parçasının sabit kalması kişi başına düşen toprak miktarında ki azalma ve artan işsiz sayısı üçlüsü marjinal verim yasaının devreye girmesiyle iş verimindeki düşüş reel ücretlere de yansıtacaktır.

Bu konuyla ilgili Adam Smith, "Ulusların Zenginliği"nde şöyle der: "*Her hayvan türü, tabii olarak geçimlik vasıtalarındaki artışa göre artar. Buna göre ücret haddi nüfusun büyüklüğünü belirlemektedir... Bu bakımdan nüfus ve emek arzı artışı, geçimlik mallardaki artışa bağlıdır... Emeğe verilen cömert ödül, artan zenginliğin sonucu olduğu gibi artan nüfusun da nedenidir*"⁹ demektedir. Ricardo nüfusun artış oranının hızlı olmasının, ücretleri asgari geçim seviyesine düşüreceğini söylemektedir.

Klasik büyüme modelinde tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişki doğru orantılıdır. Tasarruflar oranının yükselmesi yatırımları arttıracak, yatırımın artması da büyümeyi hızlandıracaktır. Malthus bu ilişkiyi nüfus ile ilişkilendirmiş, hızlı nüfus artışı ile kişi başına düşen gelirin azalacağını, bunda tasarruf oranının düşmesine ve büyümenin yavaşlamasına neden olacağını belirtmiştir. Malthus teorisi minimum yani asgari ücret, işçilerin geçimini sağlayacak reel düzeydir. Ücretlerin asgari seviyenin üzerine çıkması durumunda kalkınmanın gerçekleşeceğini işçilerin daha sağlıklı ve iyi şartlarda yaşamlarını sürdürebileceklerini ortaya koymuştur. Yükselen ücretlerin tekrar eski seviyeye düşmesi durumunda işçiler kötü şartlarda çalışmaya devam edeceklerdir.

1.4.2. Neo-Klasik Büyüme

Neo-klasik büyüme teorisi, nüfus artışına ve teknolojik değişime tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nasıl ve ne şekilde gerçekleşebileceğini 1950li yıllarda ünlü iktisatçı Robert Solow tarafından geliştirilen modelle ortaya koymuştur. "Solow modelin özünde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analizi vardır."¹⁰ Solow neo klasik iktisat içerisinde yer almasının nedeni teorisinin özelliklerinin varsayımlara dayalı olarak kalmasıdır. Solow varsayımlarında piyasanın tek sektörden oluşması ve bu piyasada tek mal üretiminin ve tüketiminin varsayımını kabul etmiştir.

⁹ H. Hosseini, "Why Development Is More Complex Than Growth: Clarifying Some Confusions", **Review of Social Economy**, 2003, Aktaran: Tanrıseven Kemalettin 2007 Dışa Açılma ve Büyüme: İmalat Sanayii Örneği

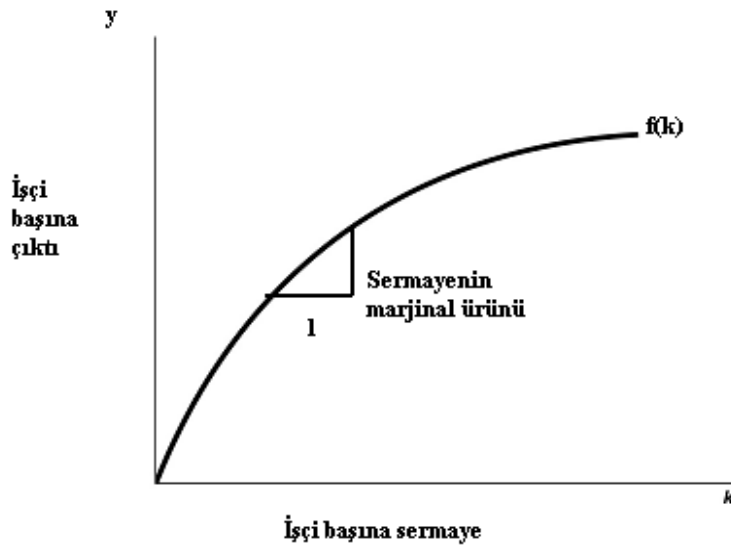
¹⁰ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. Basım. Trabzon: Derya Yayınevi, 2004, s. 142.

Bu durumda denge sabit üretim fonksiyonu ve sabit tasarruf oranı ekonomiyi basitleştirilmiştir. Solow modelinde çıktının emek ve sermaye girdilerine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır.

$$Y=f(K,L)'dir.^{11}$$

Bu fonksiyonda K kullanılan sermaye miktarını, L işgücü miktarını, Y de çıktı miktarını gösterir. Solow, modelinin önemli bir özelliği sabit getirili olmasıdır. Burada anlatılmak istenen girdiler iki katına çıkarılırsa üretimin de 2 katına çıkacaktır. İşçi başına çıktı ($y=Y/K$) işçi başına sermaye (K/L) olmak üzere üretim fonksiyonu $y=f(k)$ olarak yazılır.¹²

Grafik 1.1. Solow'un Büyüme Modeli

Kaynak: Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. Basım. Trabzon: Derya Yayınevi, 2004, s. 146.

¹¹ Robert M. Solow, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94. s.66.

¹² Solow, 1956, s.66.

Yukarıda anlatılmak istenen işçi başına düşen çıktı miktarı ile sermaye miktarının doğru orantılı olduğudur. İşçi başına düşen sermaye miktarındaki artış işçi başına düşen çıktı miktarında da artışa neden olacaktır.

Ancak burada azalan verimler kanunun geçerli olduğunu düşünürsek sermayedeki artış, işçi başına çıktı sermayenin marjinal ürün değerine eşit olduğunu görmekteyiz. İşçi başına sermayenin marjinal ürününde ki azalış miktarı kadar çıktı miktarı da aynı oranda artar. Grafiğe göre de eğim bir süre sonra sıfır olur. Başlangıçta sermaye az olsa bile her ek birim sermaye daha fazla çıktıya neden olmaktadır. Sermaye fazlalığında ise çıktı miktarında bir yavaşlama olacağı görülmektedir.

Solow modelinde “tasarruf oranı ile durağan haldeki sermaye- işgücü ve kişi başına gelir değerleri doğru orantılı çıkmaktadır.”¹³ Solow, tasarruf eden ülkenin uzun vadede daha zengin olacağını, daha açık ifade etmek gerekirse sermaye bakımından zengin olan ülkenin daha da zenginleşeceği görüşünü savunmuştur. Tasarruf oranının tek başına etkili olmayacağını ekonomik büyüme için teknolojik gelişmenin de gerekli olduğunu vurgulamıştır. Tasarruflardaki artışlar kısa dönemde ekonomide büyümeye neden olabilir ve bu artış durağan duruma ulaşıncaya kadar devam eder. Tasarruf oranındaki değişimlerin uzun dönemde büyümeye bir etkisinin olamayacağı görüşüne varmıştır.

1.4.3. Rostow’un Büyüme Anlayışı

Rostow’un yazdığı Ekonomik *Büyümenin Aşamaları (The Stages of Economic Growth 1960)* adlı eserinde, kalkınmanın aşamalarının yanında kalkınmamış ülkelerin sorunlarına da değinmesi modele ayrı bir önem katmaktadır.

Rostow’un tezine göre toplumlar aşağıda sıralanan beş aşamayı gerçekleştirmek şartıyla ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilirler. Bu beş aşama şu şekildedir:

1. Geleneksel Toplum

¹³ Murat A. Yülek, “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Hazine Dergisi**, sayı 6 (Nisan 1997), s. 5.

Toplum aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan temel çıkarlarını sağlamak için işbirliği yapan insanların tümü olarak nitelendirilir. Geleneksel toplumlarda yeni icatlar yapılabilir, sanayi gelişebilir, tarım arazileri genişleyebilir ya da daralabilir. Ancak kişi başına düşen gelirdeki artış geleneksel toplumun özelliği olarak kabul edilemez. Tüm toplum etkileyecek hastalıklar sonucunda nüfus artışları ya da azalışlarının olması modern bilim ve teknik uygulamalarının olmaması kişilerin kendilerinden sonra gelecek nesillere bırakacakları imkanlar kendilerinden önceki nesillerden farklı olmayacaktır. Bu özellikleri barındıran toplumlar 18 yy. sonrasında azalsa da geleneksel toplum olarak sınıflandırılabilir.

2. Kalkış Aşamasına Hazırlık

Rostow geleneksel toplum aşamasından kalkış aşamasına geçerken hazırlık aşaması olarak kabul ettiği bu evrede kalkınmanın başlaması için gerekli şartların neler olduğunu ortaya koymuştur.

Rostow az gelişmiş ülkelerde ki kalkışa geçiş aşamasında gerçekleştirilen reformların toplumun içerisinden değil dışarıdan gelen kuvvetler sayesinde gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür. Bu evrede iktisadi gelişmenin zorunlu bir süreç olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca eğitim seviyesinin arttığı bu evrede devlet, yatırımların toplumun altyapısını oluşturacak sektörlere yönelmesi, sermayenin harekete geçmesini sağlayacak finans sektöründe yapılan yatırımlar, toplumun geleneksel, yani tarıma dayalı olan iktisadi yapısının büyümeyi hedefleyen ve bunu garanti altına alan iktisadi yapıya geçişte rol oynayacağı bir evredir.¹⁴

3. Kalkış Aşaması (take off)

Hazırlık aşamasından sonra kalkınmanın gerçekleşmeye başladığı evre olan take-off aşamasında teknolojinin gelişmesiyle birlikte yatırımlar ve yatırımcı sayısı artmaktadır.

Bu aşamada yeni sanayi kolları süratle gelişir ve bunların meydana getirdiği hasılanın büyük bir kısmı yeniden yatırıma aktarılır. Rostow bu aşamada şu üç şartın gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir: Birincisi yatırımların hızında, milli gelirin %5 veya

¹⁴ W.W. Rostow, "The Stages of Economic Growth", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 12, No. 1, (1959), s. 7.

daha azından %10 veya daha fazlasını kaplayacak şekilde bir yükselme; ikincisi, yüksek bir hızla gelişen bir veya birkaç imalat sektörünün kurulması, ve son olarak modern sektörde kalkınmayı uyaracak eğilimleri ve bu aşamanın dış ticarete ortaya çıkacağı tasarrufları gayet yerinde kullanabilecek ve kalkınmaya süreklilik kazandıracak siyasi, sosyal ve idari bir yapının varlığı veya var olmadığı durumda süratle ortaya çıkarılmasıdır.¹⁵

4. Olgunluk Aşaması

Rostow olgunluk aşamasının hızlı ve sağlam bir büyüme devresi olduğunu tanımlamaktadır. Kaynakların büyük bir kısmının modern teknolojinin yer aldığı alanlarda verimli bir şekilde kullanıldığından, ulusal gelirin istikrarlı bir şekilde artacağından, nüfus artışıdaki hızın gelir artışından düşük olacağından bahsetmektedir. Bu evrede sanayi sektörünün gelişimi ile ekonomi, uluslararası ticaretteki yerini alarak ithal ettiği malları üretmeye başlamaktadır. Toplum bütün bunları modern bir üretim mekanizmasının gereklerine göre düzenlemekte, yeni kıymetleri ve müesseseleri eskilerle denge haline getirmektedir¹⁶. Rostow'un vurguladığı diğer bir nokta ise, işgücü dağılımındaki değişimlerdir. Sanayileşmenin artması ile başlayan kırdan kente göç, kent nüfuslarının artmasına neden olacaktır. Sonuç olarak bu gelişmeler eğitilmiş işgücü oranının artması sağlayacaktır.

5. Kitlesele Tüketim Aşaması

Yukarıda bahsedilen dört aşamayı geçen ekonomiler son aşama olan kitlesele tüketim aşamasına ulaşırlar. Bu aşamaya varan toplumlar toplam arzdan çok toplam taleple üretim sorunundan ziyade tüketim sorunu ile ve en geniş anlamıyla refahla ilgilenmeye başlarlar.¹⁷

Kitle tüketim aşamasında gerçekleştirilmesi gereken üç özellik vardır. Birincisi; uluslararası arenada güç kazanmak için dış politika ve askeri harcamaların artmasıdır.

¹⁵W.W. Rostow, "Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış", İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar,(Der: Metin Berk – Fikret Görün –Selim İlkin), ODTÜ İİBF Yayınları No:6 Ankara. Aktaran: Sami Taban ve Musin Kar (Ed.), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ankara: Ekin Kitabevi, 2004, s. 52.

¹⁶ W.W.Rostow, "Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri", Çev: Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1980,s.26

¹⁷ Sami Taban ve Muhsin Kar (Ed.), **Ekonomik Kalkınma Seçme Konular**, Ekin Kitabevi,2004, s. 53

İkincisi; refah devleti olmak üzere devletin aldığı düzenlemeler ve üçüncüsü tüketim seviyesinin zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla üzerine çıkmıştır.¹⁸

Rostow, tezinde bu aşamalarla toplumları sınıflandırmanın mümkün olduğunu savunmuştur. Her toplumun kalkınmada yukarıda açıklanan evreleri tamamlaması gerektiğini ve bugün gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin de bu aşamalar sonucunda kalkınmayı sağladıklarını öne sürmüştür.

1.4.4. Harrod- Domar Büyüme Modeli

Roy F. Harrod ve Evsey Domar adındaki iktisatçıların çalışmaları sonucunda bulgulardaki benzerlikler nedeniyle Harrod-Domar büyüme modeli şeklinde anılmakta olan model, büyümenin temel unsuru olarak yatırımları kabul etmiştir.

Harrod (1939) yaptığı çalışmada üretimdeki ve gelirdeki artışın yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Harrod'a göre kalkınmanın temel problemi, gelirin mevcut tasarrufları masnetmeye yetecek bir yatırım artışına imkân verecek bir düzeye çıkıp çıkamayacağıdır.¹⁹

Domar, 1946 yılında yaptığı çalışmada; tam istihdam düzeyinde milli gelirdeki büyümenin, yatırımların artışında milli geliri ve üretim kapasitesini ne derece etkileyeceğini ele almıştır. Analizinde kullanılan araçları yorumlamamız gerekir ise; Domar modelinde çarpan mekanizması/katsayısı kullanılmış iken Harrod modelinde Hızlandırılan prensibi/katsayısı kullanılmıştır²⁰

Bu iki iktisatçının modeli 1950'li ve 1960'lı yıllarda devletin ekonomi üzerindeki rolünün belirlenmesi konusunda kalkınma iktisadını önemli düzeyde etkilemiştir. Türkiye dâhil olmak üzere birçok az gelişmiş ülkede kullanılmıştır.

Bir ekonominin büyüebilmesi için; sermaye mallarındaki aşınma ve yıpranmaları karşılamak amacıyla, gelirin bir kısmının tasarruflara ayrılarak sermaye mallarına yatırılması gerekmektedir. Ekonomilerde bir birim ürün elde etmek için kaç birim yatırım yapmak

¹⁸ W.W. Rostow, 1959, s.11

¹⁹ Berber, 2006, s.124

²⁰ Savaş Vural. **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986, 4. basım., s.322

gerektiğini ifade eden sermaye hâsıla katsayısı, kalkınmanın gerektireceği yatırım oranının hesaplanmasında kullanılır.²¹

Bu oranın kullanılabilmesi için marjinal anlamda ele alınması gerekir.(Yapılan yeni yatırımlar sermaye stokuna ek oluşturur) Her yatırımın ekonomi üzerine iki etkisi vardır. Birincisi yatırımın gelir arttırıcı etkisidir. Bu Keynesyen modelin ana eksenini oluşturan çarpan analiziyle ifade edilen yatırımın kendisinden daha büyük bir artışa yol açmasıdır. Yatırımın ikinci etkisi üretimde kapasite artışına yol açmasıdır.²²

Harrod- Domar modellerinde ekonominin hangi oranda büyüyeceğini, sermaye hasıla katsayısının tersi ile yatırım oranının çarpılmasıyla hesaplanabileceğini ortaya koymuşlardır.

$$\Delta Y/Y = I \times 1/k$$

Modele göre, tasarruf hacminin (I=S) yani yatırım miktarındaki artış, büyüme hızının artması demektir, O halde, tasarruf miktarındaki değişim büyüme hızını etkilemektedir. Tasarruf oranının düşük olması durumunda büyüme hızını arttırmak veya korumak için dış borç alınarak, mevcut tasarruflara katılması ekonomik büyüme hızını koruyabilir veya arttırabilir.

Dış borçlar sadece yatırımlara kanalize edilebilir kaynakları arttırmakla kalmazlar. Marjinal tasarruf eğilimi ortalama tasarruf eğiliminden büyük olduğu takdirde, millî gelirden meydana gelen artış, yurtiçi yatırılabılır kaynakları çoğaltacaktır.

İç tasarrufların artmasıyla, dış tasarruflara olan ihtiyaç ortadan kalkacaktır. Ve anapara + faiz ödemeleri için gerekli finansman sağlanacaktır.²³

1.4.5. Nurkse ve Kalkınmanın Kısır Döngüsü

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları üzerine çalışma yürüten diğer bir iktisatçı da R. Nurkse'dir. Kısır döngü modelleri arasında en ılımlı model kendisine aittir. Nurkse 1952 yılında yayınladığı "Some International Aspects of the Problem of Economic Development"

²¹ Seyidoğlu, 2006, s.847.

²² Arif Özsağır, "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği", KMU İİBF Dergisi Yıl:10 Sayı:14 (Haziran/2008), s. 7

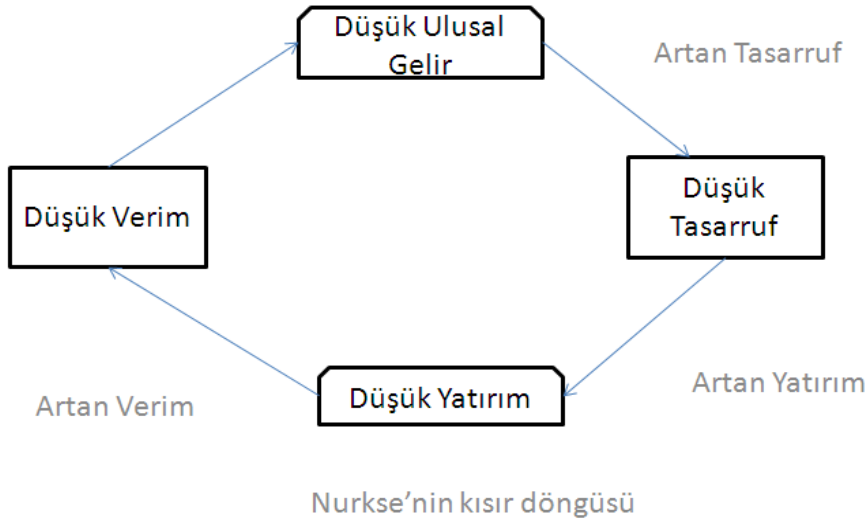
²³ Kenan Tanrıku, "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi", T.C.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara, Ekim 1983, s. 17.

adlı makalesi şu söz ile başlar; “Bir ülke fakir olduğu için fakirdir”²⁴ ve bu söz üzerinden hareket eder.

Nurkse, az gelişmiş ülkelerde üretim miktarının düşük seviyede olmasına; hızlı nüfus artışının kişi başına düşen gelirinde düşük olmasına ve de gelişmiş teknoloji kullanılmaması neden olacaktır. Düşük gelir düzeyi nedeniyle tasarruf oranındaki düşüklüğü, yatırımların düşük olması ve gelir seviyesinin ekonominin geri kalmışlığına bağlayarak, bu durumun kısır bir döngü içinde dengeyi oluşturduğunu ileri sürmüştür.

Grafik 1.2. Nurkse'nin Kısır Döngüsü

Kaynak: Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, No:21, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2006, s. 849.

Düşük gelir düzeyi bu kısır döngünün başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Gelir düzeyi düşük olan bir ülkede tasarruf oranı da yetersizdir. Tasarruf oranındaki yetersizlik işgücü başına düşen sermaye miktarının da yetersiz olmasına neden olacaktır.

İşgücü başına düşen sermaye miktarının yetersiz olmasını iki yönden (arz ve talep) incelemek gerekirse; arz yönünden işgücü başına düşen sermaye yetersiz olması, işgücünün verimini de olumsuz yönde etkileyecektir. Verimin düşmesiyle birlikte işgücüne daha düşük

²⁴ Ragnar Nurkse, “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The American Economic Review**, Vol. 42, No. 2, Papers and Proceedings of the Sixtyfourth Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 571-583, 1952, s. 571.

ücret verilmesiyle kısır döngü başlangıç noktasına (düşük ulusal gelir) ulaşılacaktır. Talep yönünden ise; gelirlerin düşük olması nedeniyle normal mallar bir yana zorunlu mallara yönelen toplam talep bile azalacaktır. Bu süreç; pazarın daralması, müteşebbislerin yatırım isteklerinin azalması; verimliliğin düşük olması ve düşük gelir halkalarıyla başa dönülüp tamamlanacaktır.²⁵

Az gelişmiş ülkelerin ortak özelliklerinden biri pazar paylarının düşük olmasıdır. Nurkse modelinde pazar payının genişleyebilmesi için tek bir sektöre değil birçok sektöre aynı anda yatırım yapılması gerektiğini savunur.

Kısır döngüden kurtulmanın yolu yatırımların artırılması gerektiğinden geçmektedir. Devlet kamu harcamalarını arttırabileceği gibi yabancı sermayeyi teşvik edecek kararlar alarak bu artışı sağlayabilir. Yapılan yatırımların neden olduğu verimlik artışı ve ulusal gelirin artması, tasarrufları arttıracaktır. Bu sebepten ötürü bir kere gelirin artması döngünün kırılmasına neden olacaktır.

1.4.6. Rosenstein-Rodan Modeli

P.Rosenstein Rodan, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan ekonomik sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır. “Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Sorunları” (1943) başlığını taşıyan makalesiyle Avrupa'nın kalkınmasında engel oluşturan sorunların Milli Gelir düşüklüğünden kaynaklanan talep darlığından, kalabalık nüfus nedeniyle ekilebilir alanların çok olmasına karşın üretimin yetersiz oluşu ve sermaye miktarının çok düşük olduğunu belirtmiştir.²⁶

Rosenstein Rodan, kaynakların yetersizliği sorununu ön planda tutarak özellikle kalkış ve kişi başına gelir hızı üzerinde durmaktadır.²⁷ Az gelişmiş ekonomilerde kalkınmanın sanayileşme ile mümkün olacağını belirtmektedir. Dünyada zengin bölgelerde büyüme hızının, yoksul bölgelerin büyüme hızından daha düşük olacağını ve aradaki uçurumun kapanarak bölgeler arası gelir dağılımının eşit hale geleceğini söylemektedir. Kalkınmanın gerçekleşmesi için; az gelişmiş bölgelerden sermayenin yoğun olduğu bölgelere emek göçü

²⁵ Berber, 2006, s.325.

²⁶ P. N. Rosenstein-Rodan. “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe” The Economic Journal, Vol. 53, No. 210/211. (Jun. - Sep., 1943), pp. 202-211

²⁷ İlkin Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 5. Basım. İstanbul: Yön Ajans, 1988 s.81.

gerçekleşmektedir. Bu tip bir kalkınmanın sosyal açıdan bazı dengesizliklere sebep olacağını düşünen Rodan, kalkınma için ikinci bir çıkış yolu olarak sermayenin emek yoğun az gelişmiş bölgelere kaydırılmasının daha uygun olacağı fikrine varmıştır. Rodan'ın büyük itiş (big push) modeli kalkış aşamasında sürekli bir büyümenin sağlanabilmesi için birçok sanayi koluna eş zamanlı yatırımların yapılması gerektiğini söylemektedir.

Birbirini tamamlayıcı sektörler yapıları yapılan yatırımların bölünmezlik ilkesi anlayışına göre; üretim bakımından hem yatırımların birbirini bütünleyici özelliği, hem de pazarın yeterince büyük olması gereği vardı.²⁸ Yatırımcı pazarın büyüklüğüne göre yatırım kararı vermektedir. Pazarın genişleyebilmesi için gizli işsizlerin kullanılması ve artan yatırımlar gelir artırıcı etki yarattığı için pazar genişleyebilir. Kişi başına gelirden ki artışın belirli bir düzeye ulaşmasıyla, ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceğini ortaya koymuştur.

1.4.7. Yapısal Değişim Modelleri

Yapısal değişim modeli az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründen imalat sektörüne geçiş sırasında meydana gelen yapısal değişimler üzerine kurulmuş bir modeldir. Modelin öncüleri arasında yer alan Clark (1939) ve Fisher (1940) yaptıkları çalışmalarda gelişmekte olan ülkelerin kalkınma aşamalarını üç sınıfa ayırmış, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları sürecinde hangi sınıfa veya sınıflara yatırım yaptıklarını incelemişlerdir. Birinci sınıfta tarım, ikinci sınıfta imalat, üçüncü sınıfı hizmet faaliyetleri olarak belirlemişlerdir. Bu iki iktisatçı az gelişmiş ekonomiler kaynaklarını birinci sınıfa tahsis ederken, kalkınmasını tamamlamış ülkeler kaynaklarını üçüncü sınıfa, yani hizmet sektörüne tahsis edecektir. Kalkınma gerçekleştikçe kaynak tahsisi üçüncü sınıfta yoğunlaşmaya başlayacaktır. Clark bunun nedenini kişi başına düşen gelir oranındaki artışa bağlamaktadır. Talepteki gelir esnekliğinin üçüncü sınıf ürünlerine doğru artacak olması, Engel Kanunu'nu geçerli kılacaktır.²⁹ HB. Chenery (1960) ve Kuznets (1973) bu konu üzerinde araştırma yapan diğer iktisatçılardır. Chenery araştırmasında talep ile sanayileşme arasında güçlü bir bağ olduğunu söylemektedir. Kuznets'in ortaya attığı hipotez; kalkınma sürecinde gelir dağılımında adaletsizliklerin olacağını ilerleyen aşamalarda bu adaletsizliğin ortadan kalkacağını öngörmüştür. Tarım

²⁸ Akın, 1988, s. 82.

²⁹ Hollis B. Chenery, "Patterns of Industrial Growth" *The American Economic Review*, Vol. 50, No. 4 (Sep., 1960), pp. 624-654, s.624

sektöründen sanayi sektörüne geçiş sırasında köyden kente yaşanan göçle işgücü akımı gerçekleşir. İşgücü arzının artmasına ve gelirlerin düşmesine neden olmaktadır. Tarım sektöründe çalışan düşük gelirli işgücünün kente, sanayi sektörüne geçişi ile gelir dağılımından alacakları payda bir artış yaşanacaktır. Kuznets herhangi bir politik müdahalenin olmadan ekonomik büyüme ile bu adaletsizliğin göreceli olarak azalacağı görüşünü savunmuştur.³⁰

1.4.8. Lewis'in Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Teorisi

Yapısal Değişim modelinin en önemli ve en bilinen temsilcilerinden Arthur Lewis'in Sınırsız Emek Arzı Teorisinde iki sektörlü bir ekonomide kalkınmanın nasıl ve ne şekilde gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur.

Arthur Lewis'in sınırsız emek arzı modeli, marjinal verimi düşük olan tarım sektörü ile marjinal verimi yüksek sanayi sektörü arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Lewis, 1954 yılında "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour" adlı çalışmasıyla, 1960'lı yıllardaki az gelişmiş ülkelerin kalkınma aşamalarını açıklayan en önemli modellerden biri olmuştur. Lewis'in modelinin temelinde tarım sektöründe çalışan işgücü fazlalığı yatmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde nüfus fazlalığı olması ve bu nüfusun büyük bir kısmının tarım sektöründe yoğunlaşması, tarım sektöründe çalışan kişilerin marjinal veriminin sifıra yakın hatta sıfır olmasına neden olmaktadır.³¹ Ekonomik kalkınmanın sağlanması için, tarım sektöründe çalışan işçilerin sanayi sektörüne transferi gerekmektedir. İşsizliğin olmadığı, tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişlerin yaşanması sonucunda (marjinal verimi artı) tarım sektöründe üretim açığı oluşacak ve ürün fiyatlarında bir artış yaşanacaktır. Ürün fiyatlarında yaşanan artış neticesinde tüketim harcamaları artacak bu da ücretler üzerinde pozitif etki yaratacaktır. İş fazlası olması tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişte marjinal verimin de sifıra yakın olması üretim miktarında değişmemesine, aksine tarım sektörün de teknoloji kullanılmasına teşvik ederek sektörün yenilenmesini sağlayacaktır. Teknoloji nedeniyle az işçi sayısı ile daha fazla iş yapılacağından tarım sektöründe devamlı bir işgücü

³⁰ Simon Kuznets, "Modern Economic Growth: Findings and Reflections" **The American Economic Review**, Vol. 63, No. 3 (Jun., 1973), pp. 247-258, s.249

³¹ Arthur Lewis, "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", **The Manchester School**, 1954, p 400-449, s.406

fazlalığı oluşacaktır. Yatırımcılar, modern alanlara yatırım yaptıkça emeğe olan talep artacaktır. Bu talep ise tarım kesimindeki işçilerle karşılanacaktır. Tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişin sürekliliğini koruması için sermaye sahiplerinin yatırımlarına sürekli olarak devam etmesi gerekmektedir.

1.4.9. Uluslararası Bağımlılık Tezi

Uluslararası bağımlılık tezi 1960'ların sonunda kalkınma sırasında ekonomik ve yapısal alanda gerçekleşen değişimlerden memnun olmayan iktisatçılar tarafından ileri sürülmüştür. 1980li yıllarda bu görüşler birçok kesim tarafından kabul görmüştür. Uluslararası bağımlılık tezi; az gelişmiş ülkelerin iç ve dış ekonomik, siyasal çevreler tarafından geri bırakıldıklarını, sanayileşmiş ülkelere bağlı duruma getirilerek bu ülkelerin egemenliği altına girdiklerini savunmuştur.³²

Uluslararası bağımlılık tezini savunan üç farklı düşünce akımı vardır. Bunlardan birincisi; Neo-Sömürgeci Bağımlılık akımıdır. Bu akımın temsilcileri az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiden dolayı bir eşitsizliğin olduğunu, dünya üzerinde bulunan tüm ekonomilerin bir daire içinde olduğunu kabul ettiğimizde zengin (gelişmiş) ülkelerin bu dairenin merkezinde, fakir (az gelişmiş) ülkelerin bu merkezin çevresinde yer aldığından bahsetmektedir. Az gelişmiş ülkeler her yönden çevresinde buldukları merkez ülkelere bağımlıdır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkeleri ekonomik ve siyasi alanlarda bağımsız hareket edemeyeceklerdir. İkinci düşünce akımı bağımsızlığın, gelişmiş ülkelerin çeşitli amaçlar için bir araya gelerek oluşturdukları, uluslararası kurum ve kuruluşların az gelişmiş ülkelere karşı verdikleri yanlış tavsiyeler veya kararlar nedeniyle kalkınamadıklarını savunanların oluşturduğu akım olan Yanlış Paradigma akımıdır.

Düalist kalkınma tezi bu düşünce akımlarının sonucusudur. Bu akım kalkınma sırasında gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerin ve fakir ve zengin kesim arasındaki farklılıklarının sürekliliğinin devamı merkez (gelişmiş) ülkelerin, çevre (az gelişmiş) ülkeler üzerinde liberalizmi yaymaya çalışmaktadır. Düalist akım, az gelişmiş ülkelerin bu ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmelerinin kalkınmanın önünde engel oluşturduğunu savunmaktadır.

³² Seyidoğlu, 2006, s.853

Yukarıda bahsedildiği gibi az gelişmiş ülkelerin gelişmiş olan ülkelere bağımlı olmalarının nedeni üç düşünce akımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tezin savunucuları kalkınmada yaşanan problemlerin az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle aynı seviyede kabul edilmeleri olduğunu savunmaktadırlar.

1.4.10. Neoklasik Karşı Görüş

1980'lerde ABD, Kanada, İngiltere ve Batı Almanya gibi ülkelerde muhafazakar hükümetlerin işbaşına gelmesi ile ekonomik teori ve politika alanında neoklasik teori ve uygulamalar yeniden yaygınlık kazanmaya başlamıştır.³³ Uluslararası bağımlılık tezine karşı çıkan, sanayileşmiş ülkelerin başlattığı bir akım olarak kabul edilen, Piyasa Mekanizmasına Geri Dönüş'ü savunan iktisatçılar, yanlış ekonomi politikaları yanında devletin sanayi sektöründeki varlığını azaltması gerektiği görüşündedirler. Az gelişmiş ülkeler, kalkınamamışlığın önündeki engellerin, hükümetlerin ekonomi içinde aktif rol almasına ve yaptığı gereksiz müdahalelerden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadır.

Uluslararası arenada aktif rol alan gelişmiş ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları kurumlar (IMF ve DB) neoklasik karşı görüşe dayalı politikalar uygulamaktadır. Bu görüşe göre kalkınamamışlığın temel nedeni, hükümetlerin aldıkları yanlış ekonomik kararlar ve buna dayalı olarak oluşan kaynak dağılımındaki dengesizliklerdir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için ticaretin serbestleşmesi, piyasa mekanizmasındaki aksaklıkların giderilmesi ve son olarak hükümetin üretimde aktif rol aldığı sektörlerden uzaklaşması ve bu sanayi kollarını özelleştirilmesi gerekmektedir. Bu sistemin işlevselliğini kanıtlamak için ise; Asya Kaplanları olarak tabir edilen G. Kore, Tayvan ve Singapur örnek gösterilebilir.

³³ Seyidoğlu, 2006, s.854.

1.5. EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN FAKÖRLER

1.5.1. Beşeri Kaynaklar

Ekonomik büyümei etkileyen en önemli faktör olduğu düşünölen beşeri kaynaklar; üretime katılan bireyin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, deneyim ve dinamizm gibi pozitif değler beşeri sermaye (human capital) olarak kabul edilmektedir.³⁴ Beşeri sermaye kalkınma için önemli olan diğer girdiler (hammadde teknoloji vb.) yurt dışından satın alınabilir ya da kiralanabilir. Bu durum beşeri sermaye için zordur ama imkânsız değildir. Çünkü belli durumlarda beşeri sermaye transferi gerçekleşebilir. Bir ÷lke son teknoloji ürünlerini ithal edebilir, ancak bunları kullanacak olanlar iyi eğitilmiş kişilerdir. Az gelişmiş ÷lkelerde karşılaşılan en büyük problem eğitimsiz iş gücüdür.

Bu ÷lkelerde nüfus artışı çok yüksektir. Bu sebeptendir ki az gelişmiş ÷lkelerde devlet eğitim, sağlık ve alt yapı çalışmalarına da gerekli yatırımları yapamadığından dolayı bu ÷lkelerde beşeri sermaye kuvvetlenememektedir. Gelişmiş ÷lkelerde beşeri sermayede ki artış normal sermayede ki artışa göre daha hızlı oranda büyümei yol açmaktadır.

1.5.2. Sermaye Birikimi

Az gelişmişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan problemler arasında olan yoksulluğun asıl nedeni sermaye birikiminin sağlanamamasıdır. En geniş haliyle sermaye birikimi; bir ÷lkede üretilen değlerin tamamının tüketilmeyip bir kısmının tasarruf edilerek yatırımlara dönüştürölme süreci olarak tanımlanabilir.³⁵

Sermaye birikimi artan bir toplumda, işçi başına düşen sermayenin artmasına neden olduğu gibi emek verimliliğinde de artışa neden olmaktadır. Sermaye birikimine daha geniş bir çerçeveden baktığımızda üretim artışına ya da verimlilik artışını sağlayan her türlü gider

³⁴ Aşit Tansel ve Nil D.Güngör, “The Educational Attainment of Turkey’s Labor Force:A Comparison Across Provinces and Over Time”, **METU Studies in Development**, 24, (4), (1997) Aktaran: Muharrem Afşar, “Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt/Vol.:9- Sayı/No: 1 : 85–98 (2009), s. 87.

³⁵ Berber, 2006, s.345

sermaye birikimine dâhil edilebilir. Devletin yatırım yaptığı ulaşım, haberleşme, eğitim sağlık vb. yatırımlarda verimlik artışına neden olduğundan sermaye birikimine dâhil edilebilir.

Tarihte kalkınma iktisadı ile ilgilenen birçok iktisatçı sermaye birikiminin kalkınmada tek faktör olduğunu kabul etmektedir. Rostow kalkış aşamasında sermayenin önemini vurgularken, A. Lewis tasarruf ve yatırım oranının % 5 seviyesinden %12'lere çıkartmanın gerekliliğinden söz etmektedir.

1.5.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar insanlığın var oluşundan beri önemini korumaktadır. “İnsanın çevresinde bulunan, insan ihtiyaçlarının giderilmesini ve toplumsal amaçların gerçekleştirilmesini olanaklı kılan, aynı zamanda bu girişimleri kolaylaştıran bütün araçlara kaynak adı verilir”³⁶. İnsanlar ihtiyaçları doğrultusunda hep yeni kaynak arayışında olmuşlardır. Bu kaynakları belirlemek ve kullanmak için yeni teknolojiler üretmişlerdir. Gelişmiş ülkeler kalkınmalarında etkili olan genç nüfus, sermaye vb. girdilerin yanında doğal kaynakların önemini anlamışlardır. Tarih sahnesinde gelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarındaki gelişimlerinde düşük hammadde fiyatlarının etkisi büyüktür.

Sanayileşmiş ülkelerin büyük ölçüde birikmiş sermayeye, yüksek bir teknoloji seviyesine sahip bulunmaları doğal kaynaklara gelişmekte olan ülkelerinkinden daha az önem verdiklerini ortaya koymaktadır.³⁷ Bu nedenle gelişmiş ülkeler sahip oldukları doğal kaynaklarını koruma amacıyla başka ülkelerin kaynaklarına yönelmişlerdir

1.5.4. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler; ekonomik kalkınmayı etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Teknolojinin gelişmesi veya gelişmekte olması üretimde kullanılacak hammadde miktarının aynı kaldığı durumda daha fazla miktarda ve daha iyi kalitede mal üretmeyi

³⁶ Koray Başol, **Doğal Kaynaklar Ekonomisi**, Aklıselim Basımevi, İzmir 1991, s.27.

³⁷ United Nations, *Natural Resources of Developing Countries*, United Nations Press, New York 1970, s. 3. Aktaran: Başol Koray ve Diğerleri. “Kalkınma Surecinin Lokomotif; Doğal Kaynaklar”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Bahar Sayı 14, 2005, s. 62

sağlamaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte gelişen teknolojinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri çok hızlı ve kalıcı olmuştur. İktisat terminolojisinde teknolojik gelişmelerin içleştirilmesine yönelik çalışmaları başlatan Shumpeter yeniliklerin, rekabetin olduğu ekonomilerde kalkınma üzerindeki etkisinin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Günümüzde de kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeleri ayıran en önemli unsur teknolojik gelişmişliktir.

1.6. Ekonomik Büyüme ve Finansal Büyüme İlişkisinin Kurulması

Ülkelerin, ekonomik büyümeleri arasındaki farklılıkların nedeni doğal kaynakları ne kadar verimli kullandıklarından kaynaklanmaktadır. Finans sisteminin ekonomik büyümeye katkısı burada ortaya çıkmaktadır. Finansal sistem; ekonomik kaynakların, ülkeler, bölgeler ve sektörler arasında transferin sağlanması, ekonomik büyümeyi destekleyici etki göstermektedir. Finans sektörünün işlevlerinin, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değiştiğini unutmamak gerekir. Gelişmiş ülke ekonomisinde risk yönetimi ve fiyat bilgisinin sağlanması işlevi önemli olurken, azgelişmiş ülke ekonomilerinde finansal sistemin en önemli işlevi tasarrufların arttırılması ve bu birikimin bölgeler arasındaki dağılımının sağlanması olabilmektedir. Finansal sistemin, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri literatür üzerinde çok tartışılrsa da ilişkinin yönü konusunda fikir birliğine ulaşılamamıştır.

Finans sektörünün gelişmesi ekonomik büyümeyi etkilediği görüşünü savunan Schumpeter'in çalışmaları 1911'lere kadar dayanmaktadır. Schumpeter finansal sisteme aracılık eden kurumların sunduğu hizmetlerin, tasarrufları, tasarruflarında yatırımları tetiklemeyle ekonomik büyümenin sağlanacağını savunmaktadır. Nazmi (2005) ve Capasso (2004) yaptıkları çalışmalarda finansal sektörün büyüme sürecine etki ettiğini ortaya koymuşlardır. İkisi de çalışmalarında arz öncüllü bir yaklaşımla konuyu ele almışlardır. Finansal sektörün büyümesi neticesinde büyüme evresini tamamlamış sektörlerle, teknoloji yatırımları ile modern sektörün yatırımlarını hızlandırması, teşvik edilerek ekonomik büyümenin sağlanacağını ortaya koymuşlardır. Müslümov ve Aras, OECD ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmada sermaye piyasasının ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşmışlardır. Reel kişi başına düşen milli gelir ekonomik büyüme ölçütü alınırken, finansal

gelişme ölçüsü olarak da sermaye piyasası kapitalizasyonunun GSYİH'ya oranı ile sermaye piyasası likiditesinin GSYİH'ya oranı olarak kullanılmıştır.³⁸

Rajan,³⁹ Keskin ve Karşıyakalı,⁴⁰ yaptıkları çalışmalarda gelişmiş bir bankacılık sektörü ve finansal piyasaların, girişimcileri yeni yatırımlara teşvik etmesi ve kaynak dağılımının etkili bir şekilde yapılması ekonomik büyümeyi etkilemekte ve dolayısı ile sektörün gelişmesine, bireylerin ise tasarruflarında artışa neden olacaktır. Bankacılık sektörünün gelişmemiş olması nedeniyle, tasarrufun oranı da düşük olacak ve de yatırımları negatif etkileyecektir. Yatırımların düşük olmasının ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği görülmektedir.

Gurley ve Shaw (1955)' a göre, finansal sektörün yapısı ve kalitesinin artması yani; gelişmesinin ülkenin kalkınmışlık düzeyine göre farklılıklar gösterebilir. Finansal büyüme ve ekonomik büyüme arasında ki nedensel ilişkiyi araştıran King ve Levine (1993), seksen ülkeyi kapsayan, panel ve yatay kesit analizleri ile finansal büyümenin ekonomik büyümeyi etkilediği görülmüşlerdir.⁴¹

Finansal büyüme göstergesi olarak değerlendirilen kredilerin büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen Beck ve Levine (2004), araştırmalarında 1976-1998 yılları arasında ki kırk ülkenin panel verileri vasıtasıyla elde ettikleri sonuçlara göre kredi hacminin genişlemesi ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.⁴²

Finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar genellikle ilişkinin finansal gelişmeden ekonomik gelişmeye doğru olduğunu gösteren çalışmalar yapmışlardır. Literatürde finansal büyümeden ekonomik büyümeye doğru nedensel bir ilişki olsa da bunun tam tersi yönde bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalarda vardır.

³⁸ A. Müslümov ve G. Aras, " Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği". **İşletme İktisat Finans Dergisi**, 198(17) s.90-105.

³⁹ R. G. Rajan ve L. Zingales, "Financial Dependence and Growth". **The American Economic Review**. 88(3), 1998, s. 559-586.

⁴⁰ N. Keskin ve B. Karşıyakalı, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 47 Sayı: 548 (2010)

⁴¹ R. G. King ve R. Levine, "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right", **Quarterly Journal of Economics**, 108(3) (1993), s.717-37.

⁴²T. Beck ve R. Levine, "Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence", **Journal of Banking & Finance**, 28 (2004), s. 423-442.

Patrick⁴³ ve Altıntaş, Arıçay⁴⁴ araştırmalarında finansal büyümeden ekonomik büyüme arz yönlü, ekonomik büyümeden finansal büyüme de talep yönlü doğrusal bir ilişkinin varlığını öngörmektedirler. Waqabaca, Fiji için yaptığı çalışmada iki değişken arasındaki ilişkinin ekonomik büyümeden finansal büyüme doğru olduğunu belirlemiştir⁴⁵. Shan ve Jianhong, Çin üzerine yaptıkları araştırmada çift yönlü ilişki bulan diğer araştırmacılarıdır.⁴⁶

Türkiye ekonomisini kapsayan çalışmalarda da, finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin yönü konusunda ortak bir sonuca ulaşılammıştır.

Kar ve Pentecost (2000), Türkiye ekonomisinde finansal büyüme ve ekonomik büyüme ilişkisini incelerken, farklı finansal göstergelerde test eden araştırmacılar para arzı, mevduat, özel sektör kredileri ve toplam kredilerin gelire oranını kullanmışlardır. Araştırma göstermiştir ki mevduat, özel sektör kredileri ve toplam krediler arasında ekonomik büyümeden finansal büyüme doğru tek yönlü bir ilişki vardır.⁴⁷ Durkaya ve Ceylan'ın 2010 yılında yaptıkları araştırma, talep yanlı yaklaşımı destekler nitelikte olup Kar ve Pentecost (2000)'un çalışmasıyla da uyum göstermektedir.

Banka kredileri ile büyüme arasında ilişki kuran bir diğer araştırma Öztürkler ve Çermikli (2007)'ye aittir. Araştırmacılar ekonomik büyüme ölçütü olarak kullandıkları sanayi üretim endeksi ile krediler ile arasında iki yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.⁴⁸

⁴³ Hugh T. Patrick, "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries" **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 14, No. 2 (1966), pp. 174-189Published

⁴⁴ H. Altıntaş ve Y. Arıçay, "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt/Vol.: 10- Sayı/No: 2 (2010), s. 71-98.

⁴⁵ C. Waqabaca, (2004), "Financial Development and Economic Growth in Fiji", **Economics Department Reserve Bank of Fiji**, Working Paper No 2004/03.

⁴⁶ J. Shan, ve Q. Jianhong, "Does Financial Development 'lead' Economic Growth? The Case of China", **Annals of Economics and Finance 1**, (2006), s. 231-250

⁴⁷ M. Kar ve J. E. Pentecost, "Financial Development and Economic Growth in Turkey: Further Evidence on the Causality Issue", **Loughborough University Department of Economics, Economic Research Paper**, 2000, No 00/27.

⁴⁸ H. Öztürkler ve A. H. Çermikli, "Türkiye'de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44 Sayı:514 (2007),

2. TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE EKONOMİK GELİŞME DÜZEYLERİ

2.1. Bölge Kavramı ve Sınıflandırması

Bölge kavramı ile bazen kendi içinde özellikleri olan bir kara parçası, bazen de bir ülkenin kendi içinde bölümlere ayrılan kısımları anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bölge kavramı zaman içerisinde değişimlere uğrasa da genel anlamda bu tanımı kapsamaktadır. İnsanlar bölgeleri coğrafi, beşeri, iktisadi, gelişmişlik düzeyi gibi birçok kategoride sıralayabilir. Bu kadar çok kategori içerisinde kullanılması birçok kavram kargaşasını da beraberinde getirmiştir. Buna göre bölge ülke topraklarının bütününden küçük olan, kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler taşıyan, şehirden büyük, hukuki ve idari olarak belirlenmiş ülke parçasıdır.⁵⁰

Fransız bölge plancısı ve iktisatçısı Jacques Bouddeville’nin sınıflandırması benimsenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre bölgeler: “Homojen Bölge”, “Polarize Bölge” ve “Plan Bölge” olarak üçe ayrılmaktadır. Ayrıca bölgeler, ekonomik gelişme derecesi göz önünde tutularak “Gelişmiş” ve “Az Gelişmiş Bölgeler” olarak da genel bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Konumuza daha yakın ve uygun olması açısından çalışmamızda bölgeler “Makro Ekonomik Açısından” ve “Gelişmişlik Açısından” ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır.⁵¹

1. Homojen Bölge

Homojen bölgeler, mekanda mümkün olduğu kadar birbirine yakın özellikler gösteren komşu birim alan ünitelerinin gruplandırılmasından meydana gelen bölgelerdir. Bu şekilde tanımlanmış bir bölge; özel planlama, yönetim ve analiz gayeleri ile tek veya birden fazla kritere göre seçilebilir.⁵²

⁴⁹ Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitapevi, Bursa, 2006, s.2.

⁵⁰ Yahya Kulaksız, “Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam Ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi” **T. C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü**, Ankara, 2008, s. 4.

⁵¹ Kulaksız, 2008, s. 5.

⁵² Ahmet Öztürk. “Homojen ve Fonksiyonel Bölge Tespiti ve Türkiye İçin İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi”, T. C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2802, 2009, s.6.

Bu bölge seçiminde önemli olan bölge olarak seçilen yerde esas alınan kıstas ne ise ona çok fazla benzerlik göstermesi demektir. Açıkçası bölge özellikleri açısından homojen bir yapı göstermelidir.

2. Polarize Kutuplaşmış Bölge

Ekonomik kutuplar arasındaki ilişkilerin, bu kutupları birbirine bağlayan akımların işlevi olarak belirtilmesi ile saptanır. Yerleşmeler çevrelerindeki diğer alt ölçekli yerleşmeler üzerinde ticari etki alanına sahiptirler. Bu etki alanlarının gözlemlenmesi ve belirlenmesi ile polarize bölge kavramı doğmuştur. Polarize bölge ayrımı homojen bölge gibi bir ya da birden fazla karakteristik özelliğin betimine değil, çeşitli birimler arasındaki ilişkilere dayanmaktadır.⁵³

3. Plan Bölge

Bölgeye yerleşmiş ya da bölge dışında bulunan bir otoritenin ellerine verilmiş, belli bir ekonomik amaca erişmeye yarayan bir çerçeve, daha geniş bir ifade ile, bölgesel kalkınma politikasının uygulandığı alandır⁵⁴ başka bir deyişle “Plan Bölge kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulus yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimi olarak tanımlanabilir.⁵⁵

2.2. Türkiye’de Bölge Ayrımı

2.2.1. Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri

Türkiye, coğrafi yapısı ve iklimsel farklılıklara göre yedi bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler, Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir. Bu bölgeler idari yapılanma sonucu kendi

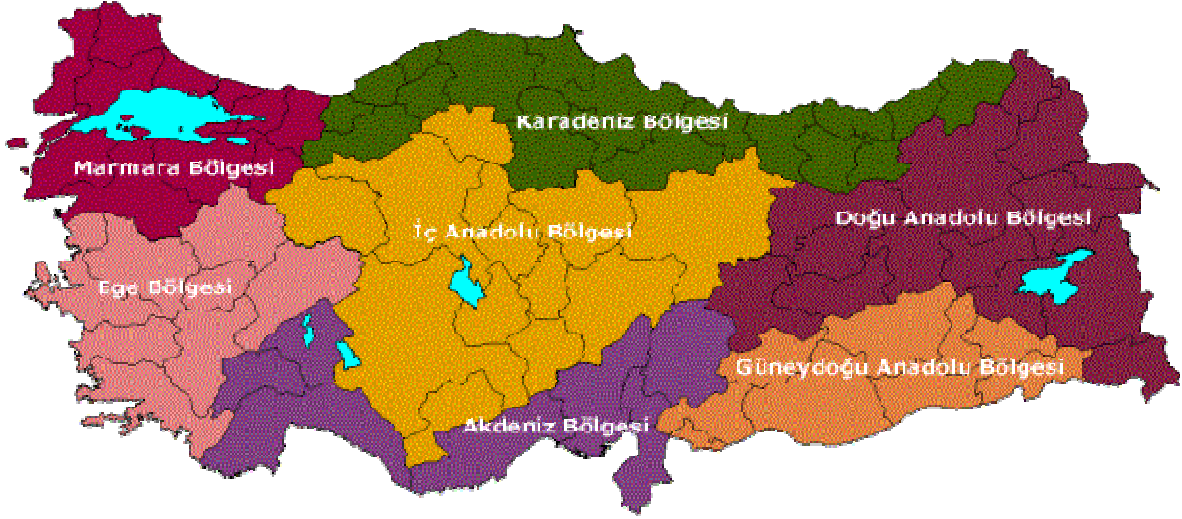
⁵³ Ecemiş Kılıç, Sibel ve Mutluer Mustafa “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi”, **Ege Coğrafya Dergisi**, 13 (2004), s.23.

⁵⁴ Kılıç, 2004, s. 23.

⁵⁵ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000 Aktaran: A. Öztürk, “Homojen ve Fonksiyonel Bölge Tespiti ve Türkiye İçin İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi”, **T. C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**, Yayın No: 2802, 2009, s.10.

içlerinde illere ayrılmaktadır. Bu iller merkezi idarenin belirlediği kişilerin atanması ile kanunlara uygun şekilde yönetilmektedir.

Harita 2.1. Türkiye Coğrafi Bölgeleri

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme, [Erişim : 30/05/2011]

2.2.2. İstatistikî Bölge Sınıflandırması

Avrupa birliği, 1970'lerden itibaren birliğe üye veya aday ülkelerin istatistiklerinin sınıflandırılmasında bir standart tutturmak amacıyla çalışmalar başlatmıştır. Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics - NUTS), 1988 yılından itibaren AB mevzuatında yer almaya başlamıştır. Sınıflandırmaya ilişkin tüzük 2003 yılında Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından onaylanmış ve uygulamaya geçmiştir. Birlik üyesi ülkeler sosyoekonomik analizlerin toplanmasında bu istatistikî sınıflandırmayı temel almışlardır. Bu istatistikî sınıflandırmanın oluşturulması ile birliğin bölgesel politikaların belirlenmesinde yardımcı olacaktır. AB üye her ülke düzey1,2,3, bölgelerine ayrılmıştır.

Ülkemizde ise 19 Mart 2001 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen Avrupa Birliği'nin bölgesel düzeyde uyguladığı müktesebata uyum çerçevesinde; Müsteşarlığımız koordinasyonunda ve Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nın da katkılarıyla İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması çalışması tamamlanmıştır. Bu çalışma sonucunda; Düzey 1 olarak 12, Düzey 2 olarak 26 ve Düzey 3 olarak da 81 (il) İstatistikî Bölge Birimi tanımlanmış olup, Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 sayılı kararı 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır.⁵⁶

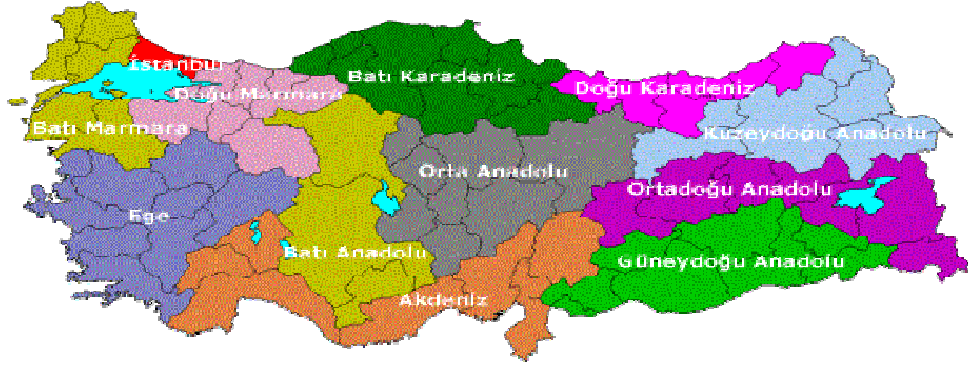
Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması tanımlanmıştır. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller "Düzey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri ile dikkate alınarak "Düzey 1" ve "Düzey 2" olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır."Düzey 3" kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il bir İstatistikî Bölge Birimini tanımlamaktadır. "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimleri, "Düzey 3" kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir."Düzey 1" İstatistikî Bölge Birimleri ise "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir. Bu Kararın yayımı tarihinden sonra kurulacak iller, yeni bir düzenleme yapıncaya kadar daha önce dâhil olduğu İstatistikî Bölge Birimi içinde değerlendirilecektir.⁵⁷

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey1 ve Düzey 2 olarak haritada gösterilmiştir.

⁵⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html> [Erişim : 29/04/2011]

⁵⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html> [Erişim : 29/04/2011]

Harita 2.2. İBBS Düzey 1 Bölgeleri Haritası

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme,
<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html> [Erişim : 30/05/2011]

Harita 2.3. İBBS Düzey 2 Bölgeleri Haritası

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme,
<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html> [Erişim : 30/05/2011]

2.2.3. Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar

Ülkemizde bölgeler arasında sosyoekonomik gelişmişlik farklılıkları mevcuttur. Bu gelişmişlik farklılıklarını belirlemeye yönelik çalışmaları Devlet Planlama Teşkilatı yürütmektedir. DPT'nin yaptığı çalışmaların gösterdiğine göre; Ülkenin batı bölgeleri (Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu) gelişmiş bölgeler olarak nitelendirilebilir. Karadeniz

Bölgesinin batısı, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gelir ve refah düzeyi ülke ortalamasının çok altındadır.

2.2.4. Bölgesel Farklılıkların Sosyoekonomik Göstergelerle Analizi

Türkiye’de bölgeler arasında, sosyoekonomik açıdan ciddi farklılıklar vardır. Bu farklılıkların giderilmesinde devlet politikaları büyük önem arz etmektedir. Bu politikaların belirlenip hayata geçmesini sağlamadan önce yapılması gereken ilk iş bölgeler arasında ki farklılıkların tespitidir. Bunun için Dinçer (1996), Türkiye genelindeki 76 ilin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesini daha sonra 2003 yılında 81 bölgelerin ve illerin gelişmişlik sıralamasını belirlemişlerdir. Dinçer ve Özaslan 2004 yılında DPT’nin 2003 yılı araştırmasını tamamlamak amacı ile 872 ilçede 32 değişken kullanarak analizlerini yapmışlardır. Metin Berber ve diğ, (2010) DPT’nin 2003 yılında yaptığı çalışmaya paralel olarak illerin gelişmişlik sıralamasının belirleyen bir çalışma ortaya koymuşlardır.

2.2.4.1. Marmara Bölgesi

Türkiye’nin yedi bölgesinden biri olan Marmara Bölgesi ülkenin kuzeybatısında yer alır. Yüzölçümü bakımından 66.000 km² ile en büyük altıncı bölgedir. Topraklarının bir kısmı Asya diğer kısmı ise Avrupa kıtası üzerinde kalmaktadır. olan. Bu bölge ismini, İstanbul Boğazı ile Karadeniz’e Çanakkale Boğazı ile Ege denizine bağlanan Marmara denizinden alır. Bölge coğrafik olarak dört bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler: Ergene Bölümü, Güney Marmara Bölümü, Çatalca- Kocaeli Bölümü ve Yıldız Dağlarını Bölümü’dür.

Bölgede yükselti çok azdır. Karadeniz kıyısında Yıldız Dağları güneyinde ise Samanlı Dağları oluştururken, bölgenin en yüksek dağı güneydeki Uludağ’dır. Bölgede iklim çok çeşitlidir. Bu sebepten ötürü bölgenin iklimi, geçiş iklimi olarak nitelendirilmektedir. Trakya bölgesinde karasal iklim özellikleri görülmektedir. Bölgenin güneyinde Akdeniz iklimi, Kocaeli bölgesinde ise; Karadeniz iklimi görülmektedir. İklim çeşitliliğinin bu kadar fazla olması tarım ürünlerine de yansımıştır. Tarım ürün çeşidinin fazla olduğu bölgede ekili dikili alanın en fazla olduğu bölge Marmara Bölgesi’dir. Bunun sebebi: tarımsal üretimde modernizasyonun sağlanması ve ekilebilir düzlüklerin tarıma elverişli olmasıdır.

Ekonomik yönden en gelişmiş bölge olmasından dolayı sanayi sektörü çok gelişmiştir. Bölgedeki nüfusun büyük bir kısmı sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayinin gelişmesinde hammaddeye ulaşımın kolay olması, üretilen ürünün pazarlamasındaki kolaylık, bölgede iş gücü fazlalığı gibi faktörler etkili olmuştur.

2.2.4.1.1. Marmara Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Marmara Bölgesinin en gelişmiş şehri İstanbul'dur. Nüfusu 12.915.158 olan bu şehir Türkiye'nin de en gelişmiş şehridir. Bölgede Kent nüfusunun en yoğun olduğu bölge Çatalca ile Kocaeli arasında kalan sanayi bölgesidir. Bu nedenle en çok göç alan şehirde İstanbul'dur.

Bu bölgede halk geçimini büyük ölçüde sanayi, ticaret ve tarımdan sağlamaktadır. Marmara bölgesinde gelişmiş sanayi bölgeleri bulunmaktadır. Sanayi bölgelerinin yoğunlaştığı Tekirdağ, Sakarya arası yıllardan beri ticaretin merkezi olmuştur. Bunda ulaşım imkânlarının payı büyüktür. Bölgede sanayinin sektörünün gelişmesine katkı sağlayan taşımacılık sektörü; gerek deniz gerekse de kara taşımacılığı bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle büyük avantaj sağlamaktadır.

Marmara Bölgesi gelişmişlik düzeyi en yüksek bölgedir. Bölge içinde var olan illerden Düzce dışındaki tüm iller pozitif gelişmişlik endeksine sahiplerdir. Marmara bölgesindeki illerin, gelişmişlik endeksi sıralamasında daha yukarı sıralara yükseldiği görülmektedir. 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatının verilerine göre; negatif gelişmişlik endeksine sahip Düzce 2010 yılında da daha küçük bir negatif değere sahip olması uzun vadede kalkınmanın başladığının göstermektedir.

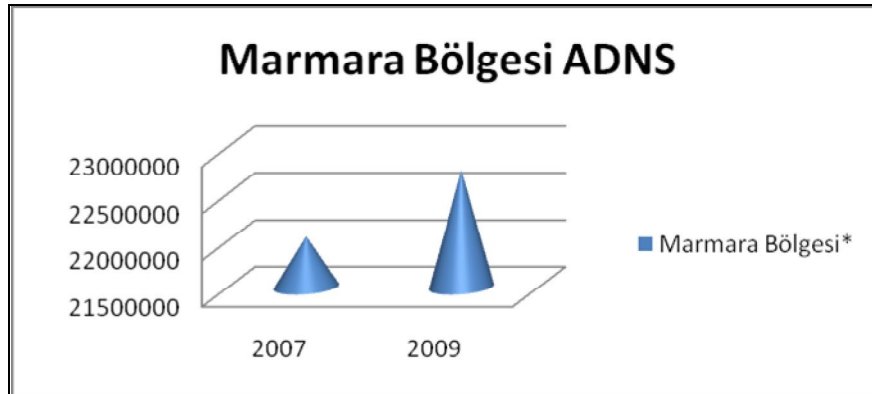
Tablo 2.1. Marmara Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
İstanbul	1	4,80772	1	17,1245	0	0
Yalova	9	0,93541	17	2,6408	X	-8
Bursa	5	1,6789	5	5,795	0	0
Eskişehir	6	1,10368	6	5,4807	0	0
Düzce	45	-0,27995	39	-0,1387	X	6
Edirne	16	0,56234	14	2,9301	3	2
Kocaeli	4	1,94329	4	8,5219	0	0
Kırklareli	11	0,86287	13	3,0434	4	-2
Sakarya	23	0,40404	26	1,7031	5	-3
Tekirdağ	7	1,05893	10	3,5553	1	-3
Balıkesir	15	0,5654	23	2,1406	-1	-8
Çanakkale	24	0,36924	16	2,6545	-3	8
Bolu	14	0,6086	9	3,6312	15	5
Bilecik	18	0,50429	15	2,7733	0	3

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Yukarıda da bahsedildiği gibi; Türkiye nüfusunun yüzde 31’i (22 milyon) en gelişmiş bölge olan Marmara Bölgesi’nde bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu nüfusun yarısından fazlası, bölge merkezi İstanbul’da toplanmıştır. İstanbul’dan sonra en çok nüfusa sahip iller sırasıyla; Bursa (2.550.645), Kocaeli (1.522.408) ve Balıkesir’dir (1.140.085). İstatistikî olarak 14 ilden oluşan Marmara’da diğer illerin nüfusu 1 milyonun altındadır.

Grafik 2.1. Marmara Bölgesi Nüfusu

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, ADNS Sistemi, [Erişim: 21/03/2011]

Marmara Bölgesi, nüfus yoğunluğu en yüksek bölge olması ile birlikte, en yüksek şehirleşme oranına (yüzde 79,07)⁵⁸ . ADNS sonuçlarına göre Batı Marmara Bölgesinde, kilometrekareye 73, Doğu Marmara Bölgesinde, 137, İstanbul’da ise 2.486 kişi düşmektedir. Nüfusun mekânsal dağılımına bakıldığında yoğunlaşmanın en çok yaşandığı Marmara Bölgesi’ne, özellikle İstanbul şehrine, göçün devam etmesi nedeniyle nüfus hızla artmaktadır.

Bölge, sahip olduğu kilometrekareye düşen kişi sayısı ile ülke ortalamasının (94) oldukça üzerindedir. Nüfusun en yoğunlaştığı bölge olan İstanbul ülke genelinde metropol olarak kabul edilen tek şehirdir.

Marmara Bölgesi demografik göstergelerden 1,66’lik⁵⁹ doğurganlık oranı ve 3,85’lik⁶⁰ ortalama hane halkı büyüklüğü de bölgeler arası sıralamada en iyi değerlere sahiptir. Bu değerlerin düşük olması bölgenin modernleşmenin büyük ölçüde sosyal yaşama ve aile yapısına etki ettiğini göstermektedir. Bölgede aile yapısı geniş aile yapısında çekirdek aile yapısına dönüştüğü görülmektedir. Bölge içerisinde en düşük bebek ölüm hızı (1.000 Canlı Doğumda) 8,3 Batı Marmara bölgesindedir. Bölgenin diğer kısmında bu oran 9,5 seviyesindedir.

Tablo 2.2. Marmara Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

İSTİHDAM SEKTÖREL DAĞILIMI						Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET	
Türkiye	21.277	5.254	5.379	4.542	6.102	
İstanbul	3.726	13	1.412	1.005	1.295	
Doğu Marmara	2.088	327	778	449	534	
Batı Marmara	1.120	349	291	215	264	
Marmara	6.934	689	2.481	1.669	2.093	
						%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET	
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,7	
İstanbul		0,3	37,9	27	34,8	
Doğu Marmara		15,6	37,3	21,5	25,6	
Batı Marmara		31,2	26	19,2	23,6	
Marmara		9,94	35,78	24,07	30,18	
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009						

⁵⁸Bülent Dinçer ve Diğerleri, “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)”, **DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü**, yayın no: dpt 2671, 2003, s.79.

[Erişim:30/01/2011]

⁵⁹ 2009 yılı İstanbul, Batı Marmara ve Doğu Marmara Bölgeleri ortalamaları alınmıştır.

⁶⁰ Dinçer, 2003, s. 80

Marmara Bölgesi'nde istihdamın sektörel dağılımı, sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklıdır. Marmara bölgesinde istihdamın yüzde 35,78'i sanayi sektöründe çalışmaktadır. Tarım dışında istihdamın sektörel dağılımında Marmara Bölgesi, ülke genelinden yüksek oranlara sahiptir. Tarım sektörü bölgesel bazda önemini yitirmişti. Batı Marmara bölgesinde tarım sektörü önemini korumaktadır. Tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki oranı, yüzde 9,94 ile diğer bölgelerin gerisindedir. Marmara bölgesi istihdam göstergeleri itibarıyla sanayi ve hizmet sektörleri ağırlıklı bir yapı sergilemektedir. İstanbul, Doğu Marmara bölgesinde yer alan Kocaeli ve Sakarya illeri sanayileşmenin yoğun olduğu bölgelerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi bu bölgelerdeki toplam istihdamın büyük bir kısmı sanayi ve hizmet sektörün de çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışan kişi sayısı az gibi gözükse de az gelişmiş bölgelere kıyasla sektörde verimlilik yüksektir ve sektörde gizli işsizlik sorunu önemini yitirmiştir.

Tablo 2.3. Marmara Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

Marmara Bölgesi İşgücü İstatistikleri								
		2007			2009			
		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	
Toplam İşgücü	Bin	(15 ve daha yukarı yaş)						
		Türkiye	23.114	15.635	7.479	24748	16585	8163
		İstanbul	4.294	4.256	38	4479	4430	49
		Doğu Marmara	2.242	1.716	526	2440	1865	575
		Batı Marmara	1.196	557	640	1255	634	621
		Marmara	7.732	6.529	1.204	8.174	6.929	1.245
İstihdam	Bin							
		Türkiye	20738	13764	6973	21277	13839	7438
		İstanbul	3847	3813	34	3726	3686	40
		Doğu Marmara	2025	1534	491	2088	1565	523
		Batı Marmara	1117	501	616	1120	541	579
		Marmara	6989	5848	1141	6934	5792	1142
İşgücüne Katılım	%							
		Türkiye	46.2	44.3	50.8	47.9	45.8	52.7
		İstanbul	45.7	45.7	44.2	46.7	46.7	42.3
		Doğu Marmara	47.6	46.4	51.7	48.8	47.1	54.9
		Batı Marmara	51.5	46.3	57.0	51.1	48.4	54.2
İşgücüne Katılım Kadın	%							
		Türkiye	23.6	19.8	32.5	26	22.3	34.6
		İstanbul	20.9	21.0	17.9	22.6	22.6	17.7
		Doğu Marmara	23.7	21.7	30.9	26.2	23.5	36.3
		Batı Marmara	31.5	23.8	39.7	31.8	29.2	34.8
İşsizlik	%							
		Türkiye	10.3	12	6.8	14	16.6	8.9
		İstanbul	10.4	10.4	9.9	16.8	16.8	17.8
		Doğu Marmara	9.7	10.6	6.7	14.4	16.1	9.1
		Batı Marmara	6.6	10.1	3.6	10.8	14.7	6.8
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri								

Marmara bölgesinde iş gücüne katılım oranlarına baktığımızda, ülke ortalamasına yakın bir seyir izlemektedir. Düzey 1 sınıflandırmasına göre; dördüncü en yüksek işgücüne katılım oranına sahip bölge Batı Marmara bölgesidir. Bu bölge aynı zamanda kadın işgücüne katılım oranı en yüksek bölgedir. İstanbul en gelişmiş şehir olmasına rağmen kadının işgücüne katılım oranının ülke ortalamasını altında kalması dikkat çekici bir göstergedir.

Sanayi ve hizmet sektörünün merkezi olarak nitelendirebileceğimiz İstanbul'da işsizlik oranı ülke ortalamasının altındadır. İstanbul dışındaki illerde işsizlik oranı ülke ortalamasına yakın ya da altındadır. Geçmiş yıllarda bölgedeki işsizlik oranı, ülke ortalaması seviyesindeyken 2009 yılında ülke ortalamasının üzerinde seyretmesi finans sektöründe yaşanan ekonomik krizle ilişkilendirilebilir.

Marmara Bölgesinin iktisadi yapısı sanayi ve hizmet ağırlıklıdır. Bölgede bulunan 21 adet Organize sanayi sitesi adet olarak bölgeler arasında üçüncü sırada olsa da m2 bazında birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'de 2002 yılında yapılan iş yeri sayımına göre çeşitli sanayi kollarında faaliyet gösteren iş yeri sayının yüzde 34'ü Marmara bölgesinde faaliyet göstermektedir.

Aynı araştırmaya göre bu işyerlerinde istihdam edilen 6.497.040 kişinin Yüzde 43'ü Marmara bölgesinde faaliyet gösteren firmalarda çalışmaktadır. İstanbul'un yek başına GSYİH katma değeri içindeki payı 2004 yılından bu yana yüzde 27 seviyesinde seyretmektedir. Türkiye'de üretilen her 100 liralık katma değer 27 lirasını İstanbul şehri karşılamaktadır. Marmara Bölgesi içerisinde İBBS göre Batı Marmara bölgesinin payı 2008 yılında yüzde 4,9'dur. Doğu Marmara bölgesinde payı ise yüzde 12,8'dir.

Bu değerlerden de anlaşıldığı gibi İstanbul merkezli Marmara bölgesi ülkenin mali, sanayi ve ticaretin merkezi konumundadır. Marmara Bölgesindeki sanayi ve ticaret göstergeleri yüksektir. Ayrıca GSYİH' katma değerinin oluşumunda da önemli bir paya sahiptir.

Marmara Bölgesi, sanayi ve ticaret sektörlerinde yakaladığı dinamizmin yanında eğitim, sağlık ve refah göstergeleri yönünden de diğer bölgelere göre oldukça iyi durumdadır. İstanbul'un, eğitim göstergeleri; altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı

(yüzde 4,07) en düşük olan bölge, Düzey 1 bölgeleri arasında birinci sıradadır. Marmara bölgesinin doğusunda da aynı durumu söz konusu iken bölgenin batısında ise altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı yüzde 5,42'dir. Marmara Bölgesinde ilköğretim aşamasında ki okullaşma oranı yüzde 99,38'dir⁶¹. Eğitim seviyesine göre, bir okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı (İlköğretim / Öğretmen) İstanbul'da 28 kişi Batı Marmara'da 18 kişi, Doğu Marmara'da ise; 21 kişidir. Özellikle İstanbul'da derslik başına düşen öğrenci sayısının yüksek olması mevcut okul sayısının ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığını yönünde sinyaller vermektedir.

Bölgede; bin kişiye düşen hastane yatağı sayısı Batı Marmara'da (25,4) en fazladır. Bölgenin geri kalan kısmı, ülke ortalamasının (26,9) altındadır. Bölgesinde bin kişiye düşen hekim sayısı İstanbul (1,93) dışında ülke ortalamasının (1,64) altındadır.⁶² Marmara bölgesinde bin kişiye düşen eczacı sayısı ortalama 0,36 ile Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölgede bin kişiye düşen diş hekimi sayısı ise 0,33'dür. Sağlık istatistikleri bölge içerisinde değişiklik göstermektedir. İstanbul, Marmara bölgesinin eğitim ve demografik göstergelerde olduğu gibi sağlık istatistiklerini daha iyi bir seviyeye taşımaktadır.

Marmara bölgesinin gelişmişlik düzeyinin iyi bir düzeyde olmasında iklim ve doğa şartlarının yanında bölgenin yatırım için uygun bir ortamın oluşmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi ve ticari faaliyetlerinin geliştiği ve çeşitlendiği, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan Marmara bölgesine, göç edilen ve edilmeye devam edileceğinin bir ispatıdır. Demografik açıdan baskı yaratan göç olduğu, Marmara bölgesine yapılan kamu yatırımlarına duyulan ihtiyacın artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda her yıl kamu maliyesine ekstra bir yük oluşturacaktır. İstanbul dışındaki bölgelerinin refah göstergeleri, ülke ortalamasıyla paralel bir seyir izlemektedir. Özellikle Doğu Marmara bölgesi yeni cazibe merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Deniz ulaşımıyla avantaj sağlamak isteyen orta ve büyük sanayi işletmeleri bu bölgeye yatırımlarını sürdürmektedir. Kocaeli ve Yalova bu yönden büyük bir avantaj sağlamışlardır. Sonuç olarak Marmara Bölgesi'nin mevcut sorunlarını göz önünde bulundurduğumuzda; İstanbul'un ülkenin ve bölgenin merkezi konumunda olma özelliğini azaltacak, yaşanan göçü azaltacak ya da başka bölgelere yönlendirecek politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

⁶¹ TÜİK, Bölgesel İstatistikler, İstanbul'daki okullaşma oranı, 99,73, Batı Marmara'daki okullaşma oranı, 99,18, Doğu Marmara'daki okullaşma oranı 99,24'dür

⁶²Bu oran, Batı Marmara bölgesinde 1,30, Doğu Marmara bölgesinde 1,45'dir. **T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2009** [Erişim 25/03/2011]

2.2.4.1.2. Marmara Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Marmara Bölgesi bankacılık faaliyetlerinin en aktif olduğu bölgemizdir. Ülke genelinde kullanılan kredilerin yüzde 44'ü bu bölge insanları tarafından kullanılmaktadır. Ülke genelindeki 8972 banka şubesinin 3781'i Marmara Bölgesinde bulunmaktadır. Bölge'nin, ülke genelinde toplanan tasarruf mevduatı içindeki payı, yüzde 50 civarındadır. Ülke genelinde kullanılan banka kredilerinin yüzde 52'si Marmara bölgesinde kullanılmıştır.

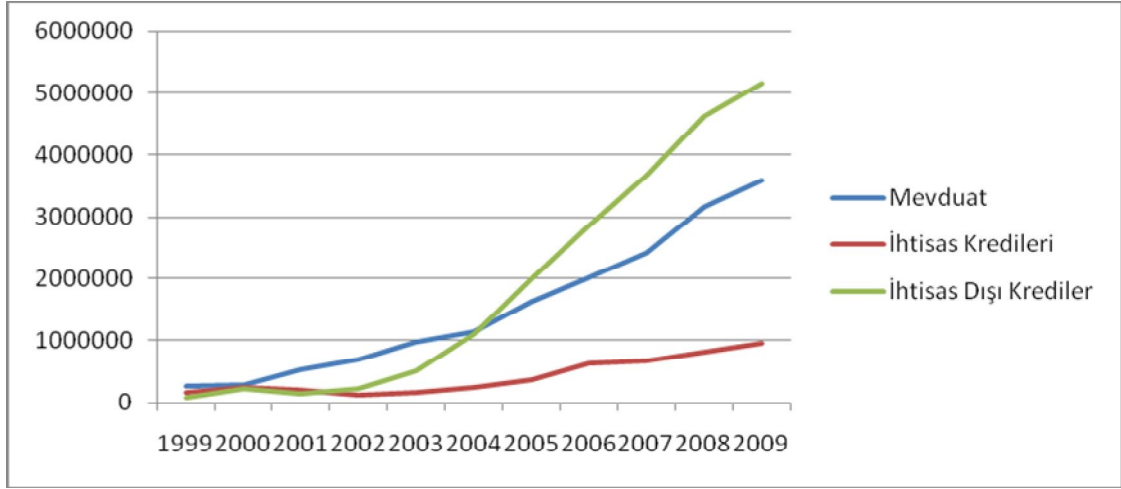
Tablo 2.4. Marmara Bölgesi'nin Bankacılık Sektörü Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	5273496	9112177	13662244	17126101	21992855	31265599	43818934	55646513	68445910	92171878	100466911
İhtisas Kredileri	682802	938765	878876	973524	1007427	1547932	1756411	3385343	3139973	4081968	4107017
Tarım Kredileri	269857	413802	278912	309231	398736	364925	714032	1919894	1653003	2317028	2137451
Gayrimenkul Kredileri	213559	224231	199493	90333	106072	30864	42933	59475	33619	26919	0
Mesleki Kredileri	76523	97653	43166	59881	169178	280414	330390	455977	886254	1077675	1266273
Denizcilik Kredileri	8075	1646	0	2279	0	13362	0	50	0	0	4493
Turizm Kredileri	1001	10447	7009	6992	11539	21714	21135	16827	1975	1512	8510
Diğer Krediler	113787	190986	350296	504808	321902	836653	647921	933120	565122	658834	690290
İhtisas Dışı Krediler	8573267	14639922	15981031	24610913	33089385	48582661	67675500	95562680	120242302	147600551	161975166
Şube Sayısı	3310	3431	2996	2810	2729	2696	2738	2892	3247	3699	3781

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Marmara bölgesinde, tasarruf mevduatı 1999 yılından itibaren yukarı yönlü bir seyir izlemektedir. Özellikle 2000 yılından sonra kişilerin tasarruflarında ciddi bir artış görülmektedir. 2000 ve 2001 krizlerinin ardından insanların tasarruflarını arttırdığını görülmektedir. 2008 yılına kadar tasarruflar hızla artmakta olduğu bölgede artış hızı 2009 yılında yavaşlamıştır. İBBS'ye göre üç bölgeye ayrılan Marmara Bölgesi; İstanbul, Batı ve Doğu Marmara olarak sınıflandırılmaktadır. İstanbul'da şube başına düşen ortalama mevduat 29.702 bin TL iken Batı Marmara da 21.914bin TL, Doğu Marmara da 18.218 bin TL dir.

Grafik: 2.2. Marmara Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Bankalar tarafından kullanılan ihtisas kredileri içerisinde tarım sektörü ağırlıklı olduğu görülmektedir. İstatistikî bölge birimleri sınıflandırmasına göre Batı Marmara Bölgesinde kullanılan kredilerin yüzde 10'u tarım sektöründe kullanılmıştır. Doğu Marmara da kullanılan kredilerin yüzde 91,8, İstanbul'da ise 99,3'ü ihtisas dışı kredilerin olarak kullanılmıştır. Batı Marmara bölgesinde ise; bu oran yüzde 85 civarındadır. Marmara bölgesinde en az denizcilik sektöründe kredi kullanılmıştır. Kriz dönemleri öncesinde gayrimenkul kredilerine talebin arttığını krizi takip eden yıllarda azaldığı görülmektedir. İstanbul'da şube başına düşen ortalama kredi tutarı 51.047 bin TL, sanayileşmenin yoğun olduğu Doğu Marmara bölgesinde 29.668 bin TL, kırsal nüfusun ağırlıklı olduğu Batı Marmara bölgesinde 23.933 bin TL'dir. Şube sayısı en fazla olan bölgede de kriz sonrasında kapanan bankalarla şube sayısı azalmış ve 1999 yılındaki şube sayısına 2008 yılında ulaşılmıştır.

Marmara bölgesinde nüfusun yoğunlaştığı, finansa ve sanayi sektörlerinin en önemli ekonomik faaliyet olduğu İstanbul dışındaki diğer bölgelerde tarım kredilerinin ihtisas kredileri içerisindeki payının büyüklüğü göze çarpmaktadır. Doğu Marmara bölgesinde, sanayi sektörünün gelişmiş olması, tarım sektörünün önemini azalttığı kullanılan tarım kredilerinin payının düşüklüğünden anlaşılmaktadır.

2.2.4.2. Ege Bölgesi

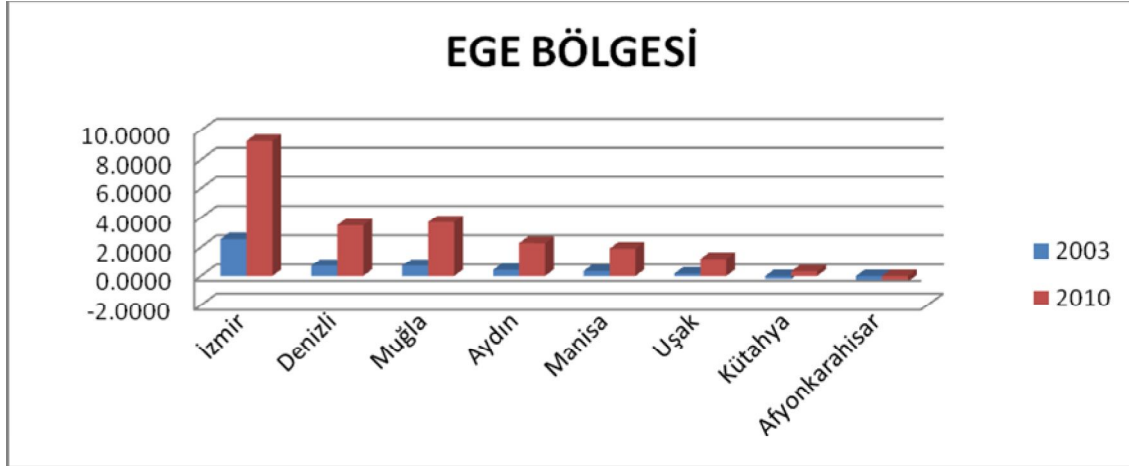
Ege Bölgesi, 85.000 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye topraklarının %11'ini oluşturur. Türkiye'nin batısında kalan Ege Bölgesi alan bakımından 5. büyük bölgemizdir. Bölgenin, adı komşu olduğu denizden gelmektedir. Bölge sekiz ilden oluşmaktadır ve bölgenin en büyük ili İzmir'dir. Bölgede dağlar kıyıya dik uzanmaktadır. Bunun sonucu olarak denizin etkisi iç kesimlerde de hissedilmektedir. Dağların yapısı nedeniyle kıyı kesiminde girdi-çıkıtı fazladır. Bu nedenden ötürüdür ki çok sayıda koy ve körfez oluşmuştur.

Bölge coğrafi açıdan iki bölgeye ayrılmıştır. Bunlar; Kıyı Ege ve İç Batı Anadolu Bölgeleridir. Kıyı Ege bölümünde, verimli tarım alanları çok geniştir. Kıyı Ege bölgesinde tarım çeşitliliği fazladır. Bu bölgede iklimi Akdeniz iklimidir. Yani; yazlar sıcak ve kurak kışlar ılık ve yağışlıdır. Ülke ekonomisine tarım, turizm ve sanayi yönüyle katkı sağlamaktadır. İç Batı Anadolu bölgesinde ise; karasal iklim görülmektedir. Bu bölgede tarım çeşitliliği azdır. Bölgede en fazla tahıl ürünleri yetişmektedir. İç batı Anadolu da sanayi fazla gelişmemiştir. Bölge insanının büyük bir çoğunluğunun geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

2.2.4.2.1. Ege Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bölgeler arası sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında ikinci sırada yer alan Ege Bölgesi, 2009 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 9,5 milyonluk toplam nüfusu ile ülke genelinde en çok nüfusa sahip üçüncü bölgedir. Yüz ölçümü bakımından 85.000 km² ile Türkiye'nin yüzde on birini kaplayan bölge toplam 8 ilden oluşan oluşmaktadır. Ege'de, nüfusun yaklaşık 3,8 milyonu, bölge merkezi konumunda olan İzmir'de toplanmıştır. İzmir'den sonra en çok nüfusa sahip olan il, 1,3 milyon nüfusu ile Manisa'dır. Geriye kalan illerin nüfusu 1 milyon seviyesinin altında kalmaktadır.

Grafik 2.3. Ege Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Bölgenin nüfus yoğunluğu en az olan ili Uşak’tır. Ege Bölgesinde yıllık nüfus artış hızı binde 14 olarak hesaplanmıştır. ADNS sonuçlarına göre bölgede kilometrekareye 107 kişi düştüğü Ege bölgesinin merkezi konumundaki İzmir ilinde ise İzmir’inki ise 316’dır⁶³.

Bu oranlarla coğrafi bölge sıralamasında ikinci Düzey 1 sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. DPT’nin 2003 araştırmasına göre Ege Bölgesi’nde şehirleşme oranı yüzde 61 iken ortalama hane halkı büyüklüğü ise 3,8 doğurganlık oranı ise 2,17’dir. Ege Bölgesi’nde bebek ölüm hızı (1.000 Canlı Doğumda) 9,5 ile ikinci en düşük değere sahiptir.⁶⁴

⁶³ İzmir Bölgesel Gelişme Planı Taslak1 2009-2013, 2009. s. 14. [Erişim:14/02/2011]

⁶⁴ T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2009, Ankara, 2009. s.11. [Erişim 25/03/2011]

Tablo 2.5. Ege Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
İzmir	3	2.5241	3	9.2423	0	0
Manisa	25	0.34165	25	1.8884	-2	0
Denizli	12	0.71624	11	3.4636	5	1
Uşak	30	0.16867	29	1.1997	-5	1
Kütahya	40	-0.20684	34	0.3115	-7	6
Afyonkarahisar	44	-0.27246	44	-0.3938	-1	0
Aydın	22	0.42025	20	2.261	-9	2
Muğla	13	0.71238	8	3.678	-1	5

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

2003 yılında DPT yaptığı çalışmada; İzmir dışındaki illerin Türkiye ortalaması da gelişmişlik endeksine sahip oldukları tabloda görülmektedir. Afyonkarahisar ve Kütahya illeri eksi gelişmişlik endeksi ile bölge ortalamasını düşürmektedir. 2010 yılında Metin Berberin yaptığı çalışmada Afyonkarahisar haricindeki tüm illerin endeks değerlerinde artış olduğu görülmektedir. Bölgeyi oluşturan illerin genel sıralamasına bakıldığında 2003 yılına göre sıralamada ki yeri değişmeyen İzmir’in dışında, altı basamak yükselen Kütahya dikkati çekmektedir. Bölge içinde en çok basamak atlayan ikinci il ise Muğla’dır.

Bölgenin aradan geçen yedi yıldaki değişimine bakıldığında gelişmişlik endekslerini daha iyi noktaya geldiği ve bölgesel kalkınma politikalarının olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Tablo 2.6. Ege Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

	İSTİHDAM DAĞILIMI				Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	
Türkiye	21277	5254	5379	4542	6102
Ege Bölgesi	2999	710	770	654	865
					%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,8
Ege Bölgesi		23,7	25,7	21,8	28,8

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009

Ege Bölgesi yüzde 25,7'lik sanayi istihdamı ile Marmara Bölgesinden sonra en yüksek orana sahiptir. Tarım sektörü istihdamı diğer ticaret ve sanayi yoğun Marmara bölgesine göre düşüktür. Ege bölgesinde tarım sektöründe istihdam oranının düşük olması tarım sektörünün modernize edildiğinin göstergesidir. Ayrıca tarım sektöründe kullanılan makine sayısı 2005 yılından bu yana yüzde 6,94'lük artışla, düzey bir bölgeleri arasında altıncı sıradadır. Ticaret iş kolunda çalışanların toplam istihdam içindeki payı (21,8) Türkiye geneline (21,3) göre daha yüksektir. Hizmet sektöründe çalışan sayısı Türkiye geneline göre daha yüksektir.

Tablo 2.7. Ege Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

Ege Bölgesi İşgücü İstatistikleri							
		2007			2009		
Toplam İşgücü (15 ve daha yukarı yaş)		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
	Bin						
	Türkiye	23.114	15.635	7.479	24.748	16.585	8.163
	Ege Bölgesi	3.287	2.077	1.210	3.491	2.198	1.293
İstihdam	Bin						
	Türkiye	20.738	13.764	6.973	21.277	13.839	7.438
	Ege Bölgesi	2.979	1.847	1.132	2.999	1.820	1.179
İşgücüne Katılım	%						
	Türkiye	46,2	44,3	50,8	47,9	45,8	52,7
	Ege Bölgesi	46,7	45,2	49,5	48,4	46,4	52,3
İşgücüne Katılım Kadın	%						
	Türkiye	23,6	19,8	32,5	26	22,3	34,6
	Ege Bölgesi	25,3	22,7	30	28,4	25,8	33,5
İşsizlik	%						
	Türkiye	10,3	12	6,8	14	16,6	8,9
	Ege Bölgesi	9,4	11,1	6,4	14,1	17,2	8,8
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri							

Ege bölgesinin iş gücü göstergeleri, Türkiye ortalamasına çok yakındır. Kadınların işgücüne katılım oranı Türkiye ortalamasını üzerinde bir seyir izlemektedir. Kent-Kır ayrımın da ise Ege bölgesinde kentli kadınların iş gücüne katılım oranının yüksekliği göze çarpmaktadır. Türkiye genelinde kadının iş gücüne katılım oranında gerime yaşanırken Ege Bölgesinde kadınların işgücüne katılımının artması, iş gücüne katılımda engel oluşturan çevresel faktör, eğitim düzeyi vb. faktörlerin etkisinin azaldığının göstergesidir.

Ege Bölgesi, 2009 yılı sonu itibariyle faaliyet de olan organize sanayi bölgesi sayısı sıralamasında Marmara Bölgesi'nden sonra dördüncü sıradadır. Ege Bölgesi genelinde yer

alan organize sanayi bölgelerinin büyüklüğüne bakıldığında 3,873 (ha) ⁶⁵sıralamadaki yerini korumaktadır. OSB düzenli kentleşme arasında doğrusal bir orantı vardır.

OSB kurulma nedenleri 4562 sayı kanunda da belirtildiği gibi “...*çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi...*” amaçlanmıştır. En çok OSB olan il İzmir’de bunun etkileri görülmektedir.

Bölgede sağlık göstergelerinin bir çoğu ülke ortalamasına yakın veya üzerinde değerlere sahiptir. Bölgede bin kişiye düşen hastane yatağı Sayısı, 25,7 ile Türkiye (29,3) ortalamasının altındır Ayrıca bölgede bin kişiye düşen hekim, diş hekimi ve eczacı sayısı, sırasıyla; 1,73(1,64); 0,35(0,28) ve 0,44(0,35)’dir.⁶⁶

2009 yılında yapılan toplam kamu yatırımlarının yüzde dokuzaya yakını Ege Bölgesine yapılmıştır. Düzey 1 bölgeleri arasında kamu yatırımlarından en çok pay alan beşinci bölgedir. Bölgeye yapılan 1 327 975 bin TL yatırım içinde ise en çok yatırım yapılan alan Ulaştırma ve Haberleşme sektörleridir.

Ege bölgesi sosyoekonomik gelişmişlik endekslerine göre oldukça dengeli bir yapı sergilemektedir. İktisadi ve sosyal göstergelerden de anlaşıldığı gibi kalkınma bölgenin genelinde gerçekleşmiştir (Afyonkarahisar dışında). Sanayi ve hizmet sektörlerinin kalkınmada aşamasında önemli bir yere sahiptir. Bölgenin merkezi konumundaki İzmir, kalkınmışlık göstergelerinin bazılarında Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere sahipken bazılarında göstergelerde ise ülke ortalamasına yakın değerdedir. Afyonkarahisar bölgede negatif gelişmişlik endeksine sahip tek şehirdir.

İstihdamın sektörel dağılımında, tarım sektörünün payının düşük olmasıyla birlikte makineleşme oranının yüksekliği, bölgede tarım sektörünün modernize olduğunun göstergeleridir. Tarım sektörünü ihracata dönük bir yapı sergilemesi sektörün modernizasyonuna katkı sağlamıştır. Turizm sektörünün gelişmesi, bölgenin kültürel zenginliklerinin yanında, iklim şartlarına ve deniz taşımacılığına bağlanabilir. Bölge’de yer

⁶⁵ Cansız, Mehmet. “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları Ve Uygulamaları”,**Devlet Planlama Teşkilatı**, Ankara, 2009, s.53. [Erişim: 29/03/2011]

alan organize sanayi bölgeleri, bölgenin geçmişte olduğu gibi bugünde dış ticarete önemli bir merkez olmasına katkı sağlamıştır.

2.2.4.2.2. Ege Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Ege Bölgesinde (2009) kullanılan krediler, ülke genelinde kullanılan kredilerin yüzde 11'ini oluşturmaktadır. En çok banka şubesi (1356) olan üçüncü bölge olan Ege Bölgesinde, Türkiye genelinde toplanan tasarruf mevduatının yüzde 15'i toplanmaktadır. Bu oranlar ile bankacılık sektöründe yapılacak sıralamada, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

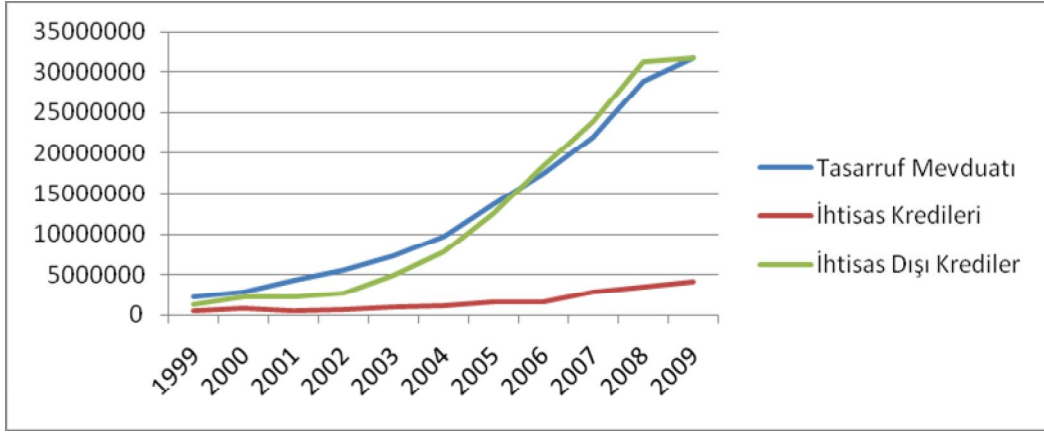
Tablo: 2.8 Ege Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	2306064	2881382	4388256	5647197	7350126	9616143	13622568	17482486	22041852	28817671	31763684
İhtisas Kredileri	479739	759902	561019	608879	965558	1202050	1647025	1698491	2868365	3549912	4164172
Tarım Kredileri	318706	512992	424341	397342	593320	615208	939421	703259	1747228	2247838	2750126
Gayrimenkul Kredileri	34696	95219	28183	70554	76955	51438	45006	38140	27736	21740	0
Mesleki Kredileri	61511	80829	39192	40118	155376	268119	361371	533548	461583	546851	588242
Denizcilik Kredileri	0	0	0	744	0	26	0	0	0	0	1612
Turizm Kredileri	7397	8355	7018	7951	5924	5403	30947	0	0	0	59434
Diğer Krediler	57429	62507	62285	92170	133983	261856	270280	423544	631818	733483	764758
İhtisas Dışı Krediler	1371519	2234212	2176077	2701344	5021859	7746140	12516643	18474950	23972866	31266049	31678851
Şube Sayısı	1328	1348	1157	1007	995	994	1000	1039	1164	1317	1356

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama sistemi

Bölgeler arasında yüzde 23,9'luk oranla en çok tarım kredisi kullanılan bölge Ege bölgesidir. Aynı zamanda bölgede denizcilik ve turizm sektörlerinde kullanılan kredilerin ülke içerisindeki payı yüzde 26,4 ve 25,5'dir. Ancak bölge içerisinde turizm kredilerin payı binde 2, mesleki kredilerin payı ise; yüzde 1,6'dır. Bölge içerisinde kullanılan ihtisas dışı kredilerin toplam kredileri içerisindeki payı yüzde 88,4'dür. Ege bölgesinde ortalama şube başına düşen ihtisas kredileri miktarı ise; 3.073 bin TL'dir. Bölgede 2002 yılından bu yana kredi hacminde büyük genişleme olmuştur. 2002 yılında üç milyon civarında olan kredi hacmi 2009 yılına gelindiğinde 35 milyon seviyesine ulaşmıştır.

Grafik: 2.4 Ege Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama sistemi

Ege bölgesinde 2002 yılından itibaren kredi/mevduat oranının giderek artmıştır. Bu durum bankalarca toplanan mevduatın ne kadarının kredi olarak geri verildiğinin göstergesidir. 2009 yılındaki kriz sonrasında bu oran yüzde 77’den yüzde 70,3’e gerilemiştir. Kriz dönemleri dışında Ege bölgesindeki bankacılık faaliyetleri her geçen gün artmaktadır. Banka şube ve şubede çalışan sayısının artmasının yanında toplanan mevduat ve verilen kredi oranlarında her geçen gün artmaktadır. Bölge’nin gelişmişlik düzeyinin bunda etkisi büyüktür. Kişi başına düşen GSYİH miktarı en yüksek ikinci bölge olan bölgedeki bankacılık faaliyetlerini arasında pozitif bir ilişki vardır.

2.2.4.3. İç Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesinden sonra 151.000 km²’lik yüz ölçümüyle ikinci büyük bölgemiz İç Anadolu Bölgesi’dir. Bölge içerisinde yer alan iller şunlardır: Aksaray, Ankara, Çankırı, Eskişehir, Karaman, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas’dır.

İç Anadolu Bölgesi dört bölüme ayrılır: Konya, Yukarı Sakarya, Orta Kızılırmak, Yukarı Kızılırmak bölgeleridir. İstatistikî bölge birimleri sınıflandırmasına göre; Batı ve Orta Anadolu olmak üzere ikiye ayrılır. Coğrafi sınırlar içerisinde yar alan Çankırı ve Eskişehir

illeri bu sınıflandırmada Batı Karadeniz de ve Doğu Marmara bölgeleri içerisinde yer almaktadır.

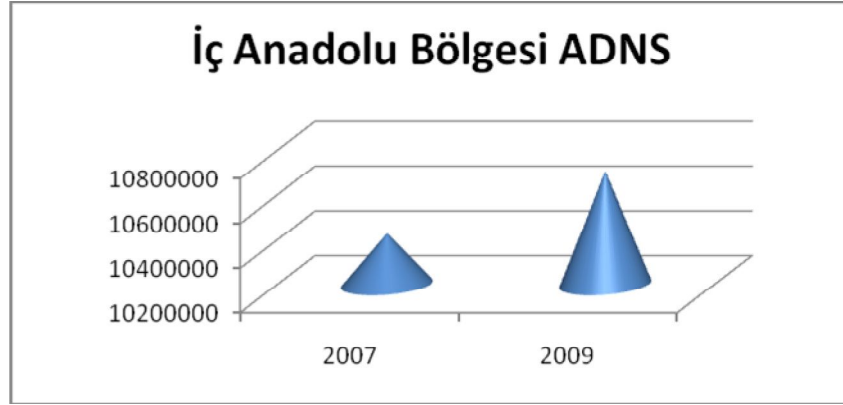
İç Anadolu Bölgesi, kuzeyinde Kuzey Anadolu, güneyinde Toros dağlarının arasında kalan çanak biçimindeki bir bölgedir. Bölgenin yeryüzü özelliklerine bakıldığında arazilerin fazla engebeli olmadığı görülmektedir. Ovaların oldukça geniş olduğu bölgede, Konya ovası Türkiye'nin en büyük ovasıdır. Bölgede iklim kış aylarında soğuk ve yağışlı, yaz aylarında ise sıcak ve kuraktır. Bunun nedeni: bölgenin yüksek dağlarla çevrili olması serin ve nemli deniz havasının iç kesimlere ilerlemesini engellemektedir. Bu sebepten ötürü bölgede karasal iklim görülmektedir. İklim şartlarına rağmen bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım ürünleri içerisinde tahıl ürünleri başı çekmektedir. Bu sebepten ötürü bölgeye, tahıl ambarı da denilmektedir.

2.2.4.3.1. İç Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Toprak büyüklüğü bakımından ikinci büyük bölgedir. Sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında Ege bölgesini izleyerek üçüncü sırada yer almaktadır. İç Anadolu bölgesi sıralamada üçüncü sırada yer alsa da birçok gelişmişlik göstergesinde Ege bölgesi ile aralarında fazla bir fark olmadığı hatta bazı gelişmişlik göstergeleri Ege bölgesinin göstergelerinden daha iyidir durumdadır. Bölgenin coğrafi sınıfları içerisinde 13 il yer almaktadır. İstatistikî bölge sınıflandırmasın da Eskişehir, Doğu Marmara Bölgesi içerisinde, Çankırı ise Batı Karadeniz bölgesi içerisinde değerlendirilmektedir. Bölge nüfus bakımından, Marmara bölgesinden sonra en kalabalık ikinci bölgedir. İç Anadolu Bölgesi'nde kilometre kareye düşen kişi sayısı ortalama 68,5 kişidir.⁶⁷

⁶⁷ TÜİK, "Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler", 2009, Orta Anadolu'da 42 kişi, Batı Anadolu bölgesinde ise; 95 kişidir

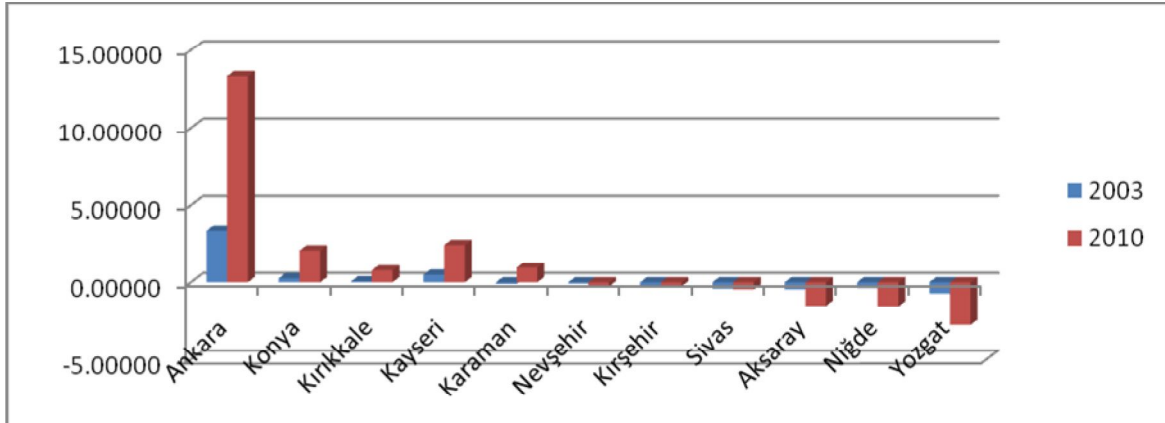
Grafik 2.5. İç Anadolu Bölgesi Nüfusu

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, ADNS Sistemi, [Erişim: 21/03/2011]

11 ilden oluşan İç Anadolu Bölgesi'nin 2000 yılı nüfusu 11,6 milyondur. Bu nüfusun yaklaşık üçte birini barındıran Başkent Ankara, aynı zamanda İstanbul'dan sonra ülkenin en çok nüfusa sahip ikinci ilidir. Konya, yaklaşık 2,2 milyon nüfusuyla Ankara'yı izlerken, diğer iller 1 milyon nüfusun altında kalmaktadır.

Grafik 2.6. İç Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, "Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması", Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

İç Anadolu Bölgesinin de yıllık nüfus artış hızı binde 14 olarak hesaplanmıştır. ADNS sonuçlarına göre Orta Anadolu Bölgesinde kilometrekareye 42, Batı Anadolu bölgesinde de 95 kişi düşmektedir. İç Anadolu Bölgesi, şehirleşme oranı itibarıyla (yüzde 69,25), ülke ortalamasının (yüzde 64,9) üzerinde olan Marmara'dan sonra ikinci sıradadır.⁶⁸ Bununla birlikte 2009 yılında, nüfus artış hızı en yüksek düzey 1 sıralamasında ikinci bölge (18,56)

⁶⁸ Dinçer, 2003, s.86.

Orta Anadolu bölgesidir. Batı Anadolu bölgesinde ise yüzde 10,2'dir. Batı Anadolu Bölgesi'nde bebek ölüm hızı (1.000 Canlı Doğumda) 11,6 ile altıncı en düşük değere sahiptir. Orta Anadolu Bölgesinde (13,0) ise daha yüksek olmasına rağmen Türkiye ortalamasının(13,1) altındadır.⁶⁹

2003 yılına ait gelişmişlik endeksine rakamları ile 2010 yılında yapılan araştırması birbiri ile bağdaşmaktadır. Aradan geçen yedi yıla rağmen Ankara, Konya, Karaman, Kayseri, Kırşehir illeri gelişme gösterirken diğer illerin gelişmişlik göstergeleri daha da kötüleşmiştir.

Tablo 2.9. İç Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Ankara	2	3.31483	2	13.3247	0	0
Konya	26	0.25254	24	2.0486	-1	2
Karaman	35	-0.09852	30	0.9203	7	5
Niğde	49	-0.35582	55	-1.5252	-3	-6
Nevşehir	34	-0.07483	42	-0.2616	0	-8
Kayseri	19	0.47748	19	2.4042	-3	0
Kırşehir	42	-0.2287	41	-0.2598	-4	1
Yozgat	64	-0.71652	62	-2.7304	-1	2
Kırıkkale	33	0.05851	31	0.754	-1	2
Aksaray	56	-0.45183	54	-1.4828	-2	2
Sivas	53	-0.40597	45	-0.4488	-1	8

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, "Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması", Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Bölge'nin, şehirleşme oranı yüzde 69,25⁷⁰ ile Türkiye Ortalamasının üzerindedir ve Marmara bölgesinden sonra ikinci sıradadır. İç Anadolu bölgesin de hane halkı büyüklüğü ise 4,4 doğurganlık oranı ise binde 2,54'dür. Bölge de bebek ölüm hızı (1.000 Canlı Doğumda) 11,6 (Batı Anadolu), 13,0 (Orta Anadolu) olarak hesaplanmıştır.

⁶⁹ T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2009, Ankara, 2009. s.11. [Erişim 25/03/2011]

⁷⁰ Dinçer, 2003, s. 86.

Tablo 2.10. İç Anadolu Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

İç Anadolu Bölgesi İşgücü İstatistikleri							
		2007			2009		
Toplam İşgücü (15 ve daha yukarı yaş)		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
	Bin						
	Türkiye	23 114	15 635	7 479	24 748	16 585	8 163
	Orta Anadolu Bölgesi	1104	588	516	1144	591	553
	Batı Anadolu	2209	1896	312	2384	1994	390
İstihdam	Bin						
	Türkiye	20 738	13 764	6 973	21 277	13 839	7 438
	Orta Anadolu Bölgesi	985	514	471	985	1820	1179
	Batı Anadolu	1961	166	294	2088	1728	361
İşgücüne Katılım	%						
	Türkiye	46,2	44,3	50,8	47,9	45,8	52,7
	Orta Anadolu Bölgesi	41,6	40	43,6	42	39,5	45,1
	Batı Anadolu	45	45,1	44,5	47,4	46,3	54
İşgücüne Katılım Kadın	%						
	Türkiye	23,6	19,8	32,5	26	22,3	34,6
	Orta Anadolu Bölgesi	17,1	11,7	23,5	17,7	13,1	23,1
	Batı Anadolu	21,1	21,3	19,6	25,7	24,4	33,3
İşsizlik	%						
	Türkiye	10,3	12	6,8	14	16,6	8,9
	Orta Anadolu Bölgesi	10,8	12,7	8,6	13,9	15,5	12,2
	Batı Anadolu	11,2	12,1	5,8	12,4	13,3	7,6
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri							

İç Anadolu Bölgesi iş gücü göstergeleri, bazı kalemlerde ya Türkiye ortalamasına çok yakındır ya da çok az altındadır. Kadınların işgücüne katılım oranı Orta Anadolu bölgesinde çok düşük olsa da, Batı Anadolu bölgesinde ortalamaya yakın bir katılım oranı görmekteyiz. Kent-Kır ayrımının da ise durumun değişmediği görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta İşgücüne katılım oranının Batı Anadolu Bölgesi kırsalında (Ankara, Konya, Karaman) Türkiye ortalamasının üzerinde olmasıdır. Türkiye de ve dünyada yaşanan ekonomik istikrarsızlıkları işgücüne katılım oranının artışında etkili olduğu söylenebilir. Orta Anadolu Bölgesi kırsal kesim dışında işsizlik oranları ülke ortalamasının altındadır.

Türkiye’de ki on beş yaş ve üstü istihdamın yüzde 14,4’ü İç Anadolu Bölgesindedir. İstihdamın sektörel dağılımı ise baktığımızda: Tarım sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı yüzde 18,25, sanayi sektöründe çalışanlar yüzde 24,73’ü ticaret sektöründe çalışanlar yüzde 20,92’si ve hizmet sektöründe çalışanların ise oranı yüzde 38,0’dır.

Sanayi ve ticaret sektörlerinde çalışanların oranları ülke ortalamalarına (yüzde 25; 21,34) yakın olmakla birlikte ortalamanın altındadır. Hizmet sektöründe çalışanlar ise ülke ortalamasının (yüzde 28,0) üzerindedir.

Tablo 2.11. İç Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

İSTİHDAM DAĞILIMI					Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye	21.277	5.254	5.379	4.542	6.102
Orta Anadolu Bölgesi	985	296	208	196	285
Batı Anadolu	2.088	265	492	447	885
					%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,7
Orta Anadolu Bölgesi		30,1	21,1	19,9	28,9
Batı Anadolu		12,7	23,5	21,4	42,4
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009					

Batı Anadolu bölgesinin eğitim göstergeleri Orta Anadolu'ya oranla çok iyi durumdadır. Altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı (4,57) en düşük olan bölge Düzey 1 bölgeleri arasında ikinci sıradadır. Aynı durumu Orta Anadolu bölgesi için söylemek mümkün değildir. Orta Anadolu da bu oran yüzde 7,98, ile düzey 1 sıralamasında yedinci sırada yer almıştır. Batı ve Orta Anadolu da ilköğretim aşamasında okullaşma oranı 99,19 ve 97,18'dir. Eğitim seviyesine göre, bir okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı (İlköğretim / Öğretmen) 20 ve 18'dir.

Orta Anadolu'daki derslik başına düşen öğrenci sayının 2004 yılından bu yana azaldığını ve okullaşma oranında artış olması kalkınmışlığa olumlu etki etmektedir. Bölgenin merkezi konumundaki Ankara şehri bölgenin özellikle Batı Anadolu bölgesinin istatistiklerini yukarı çekmektedir. Bu durum eğitim alanında olduğu gibi sağlık göstergelerinde de geçerlidir.

Batı Anadolu Bölgesinde, bin kişiye düşen hastane yatağı sayısı (31,4) düzey 1 sınıflandırmasında Batı Karadeniz bölgesinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Batı Karadeniz ve Batı Anadolu bölgelerinde bin kişiye düşen yatak sayısı Türkiye ortalamasının (26,9) üzerindedir. Orta Anadolu Bölgesinde ise bin kişiye düşen yatak sayısı 25,5'dir. Batı Anadolu bölgesinde bin kişiye düşen hekim, diş hekimi ve eczacı sayısı, sırasıyla; 2,97; 0,39 ve 0,47'dir. Orta Anadolu bölgesinde bin kişiye düşen yatak sayısı (25,7) hem Türkiye

ortalamasından hem de BA. bölgesinden düşüktür. Bölgede bin kişiye düşen hekim sayısı 1,47, diş hekimi sayısı 0,52 ile ülke ortalamasının üzerindedir. Bölgede bin kişiye düşen eczacı sayısı ise 0,31 ile altıncı sırada yer almaktadır.

İç Anadolu bölgesinde DPT'nin 2003 yılı çalışmasına göre, “orta ve büyük ölçekli imalat sanayi iş yeri sayısında (1.620 adet) Marmara ve Ege'den sonra üçüncü sırada yer alır” Organize sanayi sitesi sayımında üçüncü sırada yer alan bölgede OS bölgeleri parsel büyüklüğü bakımından Marmara'dan sonra ikinci sıradadır.

Organize sanayi bölgeleri Ege'de olduğu gibi sanayi kolları çeşitlenerek yaygınlaşmıştır. Bölge'nin merkezi konumunda olan Ankara'dan sonra Konya ve Kayseri yeni sanayi merkezleri olmaya başlamıştır. Bölgede sanayi sektörünün gelişmesi ve yeni sanayi merkezleri oluşmasının yanında, tarım sektörü çok önemli bir geçim kaynağıdır. Gerek kamu kurumlarının gerekse de özel kuruluşlar tarafından çiftçiye yönelik bilinçlendirme çalışmaları ile birlikte verilen kredi destekleri, bölgenin tarımsal potansiyelini açığa çıkarmada yardımcı olacaktır. Bölgede tarımsal verimliliğin yüksek olmasına rağmen modernizasyonun tamamen sağlandığından söz etmek mümkün değildir.

İç Anadolu bölgesinin mali açıdan bir sıralama yapıldığında, Marmara bölgesinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ülke GSYİH katma değer içindeki payının yüzde 10,9'dur. Orta Anadolu'nun GSYİH katma değeri içindeki payı ise; 3,9'dur

Bölgeler arasında bir kıyaslama yapıldığında İç Anadolu Bölgesi bazı göstergelerde Marmara'dan sonra ikinci sırada yer alırken bazı göstergelerde Ege Bölgesinden daha kötü bir performans sergilemektedir. Bölgenin gerek sağlık göstergeleri gerekse de ekonomik ve mali göstergelerin de Türkiye ortalamasında ya da üzerinde bir seyir izlemesinde Başkent Ankara şehrini önemli bir etkisi vardır. Bölge sınırları içerisinde yer alan beş il dışındaki illerde gelişmişlik endeksi negatif olarak hesaplanmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin en gelişmiş üçüncü bölgesi olmasındaki sebep ülkenin en gelişmiş ikinci şehri konumundaki Ankara'nın ortalamalarını yükseltmesidir.

2.2.4.3.2. İç Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Bölge istatistikî bölge birimleri sınıflandırmasına göre Batı ve Orta Anadolu olarak ikiye ayrılmıştır. İki bölgenin, toplanan tasarruf mevduatı içindeki payı, yüzde 14 civarındadır. Bankalar, Ticari Kuruluşlar ve Resmi kuruluşlar mevduatları ile bu oran yüzde 20'ye yaklaşmaktadır. Batı Anadolu bölgesi içerisinde yer alan Başkent Ankara da bulunan kamu kuruluşlarının ve bankalarının merkezlerinin yer alması bu oranın yükselmese neden olmaktadır. Marmara bölgesinden sonra en çok şube bulunan İç Anadolu bölgesinde 1433 banka şubesi mevcuttur. Bu bankalar aracılığı ile 2009 yılında kullanılan kredi miktarı 51.009.663 bin TL'dir Bu miktar ile ülke çapında kullanılan kredilerin yüzde 16'sı bu bölgede kullanılmıştır.

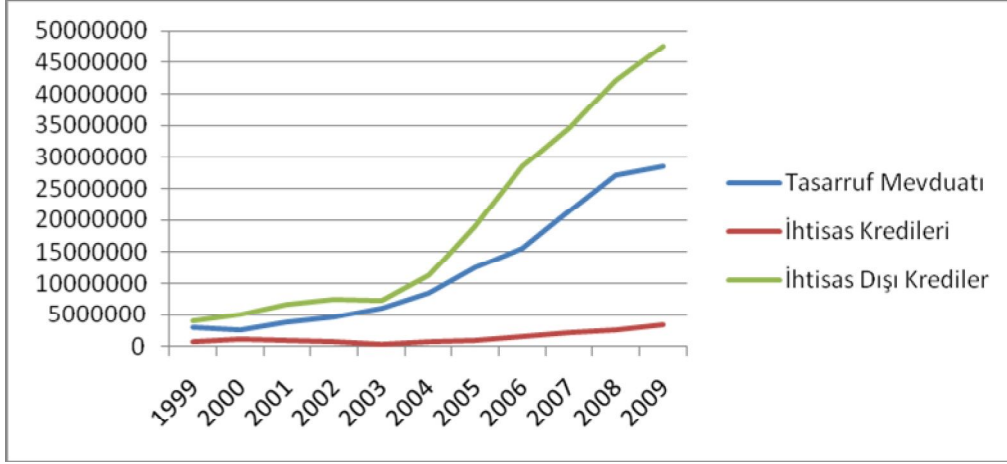
Tablo: 2.12. İç Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	2957272	2519333	3780048	4604946	6064591	8530645	12516623	15570740	21342609	27087517	28569750
İhtisas Kredileri	815141	1119524	925709	765039	424942	762171	1042232	1546385	2165884	2630762	3448506
Tarım Kredileri	465320	644817	258806	68943	77112	250378	493257	739086	1182629	1513015	1810091
Gayrimenkul Kredileri	86902	146509	137574	43210	71447	26387	28567	51520	28275	22406	0
Mesleki Kredileri	44896	58602	26522	28934	106342	187009	256262	392544	577410	568015	1010969
Denizcilik Kredileri	0	0	0	374	0	0	0	0	0	0	0
Turizm Kredileri	15800	6634	6398	2681	903	1731	8548	195	0	0	8118
Diğer Krediler	202223	262962	496409	620897	169138	296666	255598	363040	377570	527326	619328
İhtisas Dışı Krediler	3922241	5010049	6643829	7506321	7254408	11261030	19046528	28619109	34537043	42189730	47561157
Şube Sayısı	1228	1256	1150	1041	1036	1042	1061	1126	1232	1404	1433

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Şehirleşme oranının yüksek olduğu Batı Anadolu bölgesinde kredilerin yüzde 95,1'i ihtisas dışı krediler olarak kullanılmıştır. Tarım sektörünün ise bölge içindeki payı yüzde 2,2 ile düşük bir orandır. Ancak ülke gelinde kullanılan tarım kredileri içindeki payı yüzde 8,4'dür. Orta Anadolu bölgesinde ise; kredilerin yüzdesel dağılımında büyük pay yüzde 83,5 ile ihtisas dışı kredilere aittir. Tarım sektörünün payı ise yüzde 10,5 olarak Bankalar Birliği tarafından duyurulmuştur.

Grafik: 2.7. İç Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Krizin başlaması ile tüm bölgelerde kredi/mevduat oranı düşerken Batı Anadolu bölgesinde bu oran yüzde 47,4'den yüzde 53' yükselmiştir. Bölgede kredi kullanımının artmaya devam ederken, toplanan mevduatın miktarındaki azalma eğilimi devam etmektedir. Kırsal nüfusun ağırlıklı olduğu Orta Anadolu bölgesindeki bu oran ülke ortalamasından yüksektir. Batı Anadolu bölgesinde şube başına toplanan mevduat 22.052 bin TL iken Orta Anadolu Bölgesinde 13.610 bin TL'dir.

2.2.4.4. Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi, adını komşu olduğu denizden alır. Bölge 89.493 Km²'lik yüzölçümüyle ülke'nin toplam yüzölçümünün yaklaşık %14'ünü oluşturur. Kapladığı alan bakımından Türkiye'nin en büyük dördüncü bölgesidir. Akdeniz Bölgesini oluşturan iller; Hatay, Adana, İçel, Antalya, Isparta, Burdur, Kahramanmaraş ve Osmaniye'dir. Bölge coğrafi olarak iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölgeler: Antalya ve Adana Bölümleridir.

Bölgenin büyük bir kısmı dağlar ve platolarla kaplıdır. Bölge boyunca kıyıya paralel uzanan Toros Dağları iç kısımlara ulaşımı zorlaştırmaktadır. Bölgede yazlar sıcak ve kurak kışlar ılık ve yağışlıdır. Bölgenin bitki örtüsü makidir. Ancak Toros Dağları eteklerinde yer

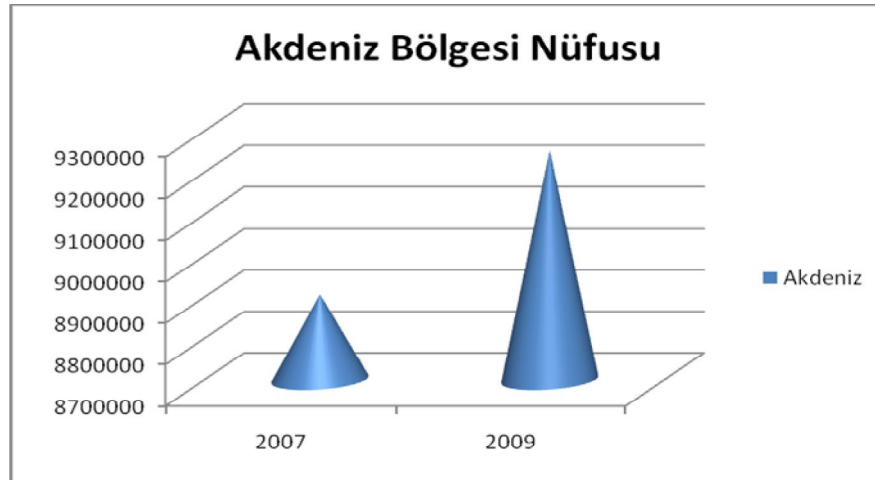
yer ormana rastlanmaktadır. İç bölgelerde karasal iklim görülmektedir. Toros Dağları kuzeyden gelen soğuk ve yağışlı havanın kıyı kesimlere ulaşmasına engel olmaktadır.

İklim şartlarının uygunluğu nedeniyle yıl içerisinde birden çok ürün alınması mümkündür. Tarım alanları sınırlı olmasına rağmen en önemli geçim kaynağı tarımdır. Sanayi sektörü en fazla geliştiği bölümü, Adana bölümüdür. Antalya bölgesi için en önemli ekonomik faaliyet alanı turizm sektörüdür.

2.2.4.4.1. Akdeniz Bölgesi'nin Sosyo- Ekonomik Yapısı

Akdeniz Bölgesi toplam 8 ilden oluşmaktadır. Bölge, 9.252.902 milyon nüfusu ile, coğrafi bölgelere göre nüfus sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Grafik 2.8. Akdeniz Bölgesi Nüfusu

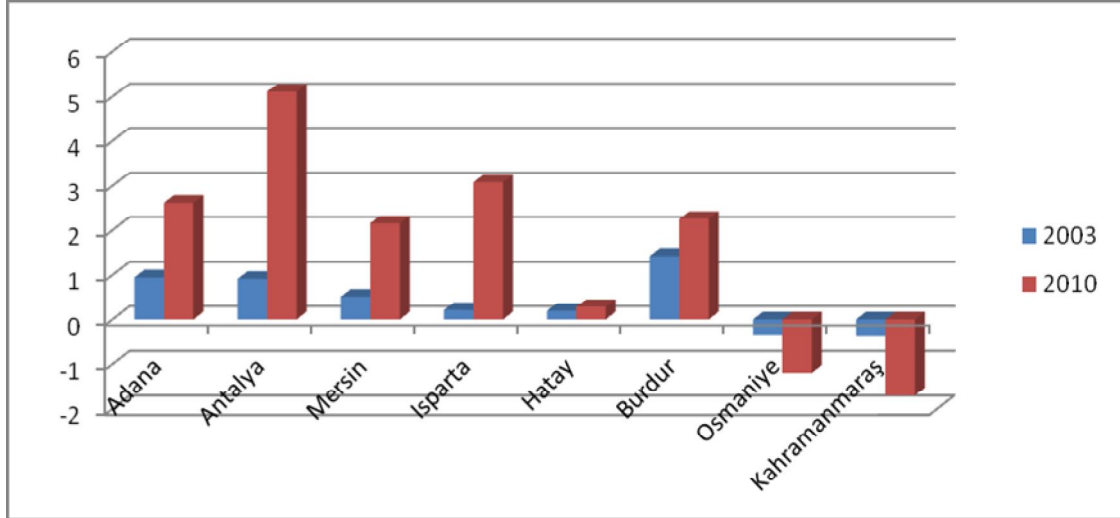

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, ADNS Sistemi, [Erişim: 21/03/2011]

Bölgede yer alan 8 ilden 5'i, bir milyon üzeri nüfusa sahiptir. Bölgenin merkezi konumunda olan Adana, 2.062.226 milyon nüfuslu Akdeniz Bölgesi'nin en büyük ili olma özelliğini sürdürmektedir. Adana'yı, 1,919.729 nüfusu ile Antalya izlemektedir. Mersin Hatay, Kahramanmaraş nüfusları bir milyonun üzerinde olan diğer illerdir. Nüfusu bir

milyonun altında bulunan Osmaniye, Burdur ve Isparta illeri bölgenin altıncı, yedinci ve sekizinci büyük illeridir.

Grafik 2.9. Akdeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Akdeniz bölgesi göstergeleri, Türkiye ortalamasına yakın değerlere sahiptir. Bölge coğrafi bölgeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Bölgede km^2 düşen insan sayısı (105 kişi) bakımından en kalabalık ikinci bölgemizdir

2008-2009 döneminde Akdeniz Bölgesinin, yıllık ortalama nüfus artış hızı (%22,1) en yüksek olan bölgedir. TÜBİTAK’ın 2008 yılında yaptığı TNSA araştırmasında ülkenin güney bölgesinde doğurganlık oranı (2,09), ülke ortalamasının (2,19) biraz altındadır.⁷¹ Bölgede aile yapısı gittikçe çekirdek aile yapısına dönüşmektedir. Akdeniz bölgesinde bin canlı doğumda, bebek ölüm hızı (15,6) ülke ortalamasının (13,1) üzerinde bir seyir izlemektedir.⁷²

Sosyoekonomik gelişmişlik endeksinde 2003 yılında DPT yaptığı araştırma ile Metin Berberin 2010 yılında yaptığı çalışma karşılaştırıldığında, aradan geçen yedi yılda pozitif gelişmişlik düzeyine sahip şehirlerinin endekslerinde artış gözükmektedir.

⁷¹ TÜBİTAK, “Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Ön rapor 2008”, Ankara, Mart 2009, s. 9. [Erişim:24/03/2011]

⁷² T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2009, Ankara, 2009, s.11. [Erişim 25/03/2011]

Tablo 2.13. Akdeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Adana	8	0.94901	18	3	1	-10
Antalya	10	0.9148	7	5	-2	3
Mersin	17	0.51934	22	2	-6	-5
Isparta	28	0.21187	12	3	-5	16
Hatay	29	0.19613	35	0.287	-1	-6
Burdur	31	0.14395	21	2	0	10
Osmaniye	47	-0.33321	51	-1	X	-4
Kahramanmaraş	48	-0.34968	57	-2	6	-9

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

2003 ve 2010 yılı karşılaştırıldığında, Burdur ve Isparta illerinin gelişmişlik endekslerinde ki hızlı iyileşmedir. DPT’nin araştırmasında negatif gelişmişlik endeksine sahip illeri 2010 yılında ki durumlarında da bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 2.14. Akdeniz Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

İSTİHDAM DAĞILIMI						Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET	
Türkiye	21.277	5.254	5.379	4.542	6.102	
Akdeniz Bölgesi	2.711	846	551	656	658	
						%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET	
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,7	
Akdeniz Bölgesi		31,2	20,3	24,2	24,3	
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009						

Akdeniz Bölgesi’nde istihdamın sektörel dağılımı, ana sektörler itibariyle şöyledir:

Tarım sektörü, yüzde 31,2 oranıyla temel sektör olma özelliğini sürdürürken, son dönemlerde gelişmeye başlayan sanayi sektöründe istihdam yüzde 20,3 düzeyindedir.

Yüzde 24,3 oranına sahip hizmet sektörü, 1980’li yıllarla birlikte gelişen turizm sektörü bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Genel olarak ücretli çalışanların toplam istihdama oranı ise, yüzde 56’dır. Bölge, düzey 1 sıralamasın da beşinci sırada yer almakla birlikte ülke ortalamasının(yüzde 60) altında kalmaktadır.

Bölgenin eğitim göstergelerine bakıldığında altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı 7,58 ile Düzey 1 bölgeleri arasında altıncı sıradadır. Bölgede ilköğretim okullaşma oranı 98,27’dir. Eğitim seviyesine göre, bir okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı (İlköğretim / Öğretmen) 21 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2.15. Akdeniz Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

Akdeniz Bölgesi İşgücü İstatistikleri							
Toplam İşgücü (15 ve daha yukarı yaş)	Toplam	2007			2009		
		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
Bin							
Türkiye	23.114	15.635	7.479	24.748	16.585	8.163	
Akdeniz Bölgesi	3.011	1.908	1.104	3.288	2.046	1.241	
İstihdam	Bin						
Türkiye	20.738	13.764	6.973	21.277	13.839	7.438	
Akdeniz Bölgesi	2.652	1.634	1.018	2.711	1.609	1.103	
İşgücüne Katılım	%						
Türkiye	46,2	44,3	50,8	47,9	45,8	52,7	
Akdeniz Bölgesi	48,8	46,8	52,7	51,3	49	55,5	
İşgücüne Katılım Kadın	%						
Türkiye	23,6	19,8	32,5	26	22,3	34,6	
Akdeniz Bölgesi	26,5	22,6	34,1	29	25,2	36,1	
İşsizlik	%						
Türkiye	10,3	12	6,8	14	16,6	8,9	
Akdeniz Bölgesi	12	14,4	7,8	17,5	21,4	11,1	
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri							

Bölgenin işsizlik rakamları 2009 yılındaki Hane Halkı İşgücü Anketine göre Türkiye genelindeki işsizlik oranı yüzde 14 olarak hesaplandığında bölgedeki işsizlik oranı 17,5’dir.

Hane Halkı İşgücü Anketi’nin 2007 sonuçları ile bir kıyaslama yaptığımızda Akdeniz bölgesinin işsizlik oranı, ülke genelinde ki işsizlik oranından yüksektir. Türkiye’de

kadın işsizlik oranı 14,3 olarak hesaplandığında Akdeniz bölgesinin deki işsizlik oranı 18,3 olarak saptanmıştır. Bölgede kadının işgücüne katılım oranı bölgede erkeğin işgücüne katılım oranından çok düşüktür. Türkiye ortalamasında 47,9 olan işgücüne katılım oranı Akdeniz bölgesinde 51,3 olarak saptanmıştır. Diğer önemli bir noktada kadının iş gücüne katıl oranındaki gelişmedir. 2009 yılı rakamlarına göre kadının işgücüne katılım oranı (yüzde 29,9) 2007 yılı rakamlarına (yüzde 26,5) göre daha yüksektir.

Akdeniz Bölgesi'nde sağlık göstergeleri için aynı değerlendirmeyi yapmamız mümkün değildir. Özellikle bin kişiye düşen 1,38 hekim ile IBBS düzey 1 sıralamasında altıncı sırada yer almakla birlikte, Türkiye ortalamasının (1,64 hekim) altındadır. Bölgede bin kişiye düşen hastane yatağı sayısı bakımından ise (22) IBBS düzey 1 bölgeleri arasında sondan ikinci sırada yer almaktadır. Akdeniz Bölgesi'nde, bin kişiye düşen diş hekimi sayısı(0,26)ile düzey 1 bölgeleri arasında yedinci sıradadır.

Bölgenin karstik arazi yapısı nedeniyle tarım alanları sınırlıdır. Sınırlı olan tarım arazilerine rağmen tarım turizmden sonra en önemli bir geçim kaynağıdır. Sıcak iklim şartlarının hakim olduğu bölgede yılda 2 yada 3 sefer hasat alınabilmektedir. Akdeniz bölgesinin de kış aylarının ılık geçmesi seracılığın gelişmesine neden olmuştur. Tarımda kullanılan makine sayısı 2004-2009 yılları arasında yüzde yedi artmıştır.

Sanayi bölgelerinin bölge içerisinde dengeli bir dağılımı olduğundan söz edilemez. Adana (Çukurova) bölgesi sanayileşmenin en fazla olduğu ildir. Adana bölgesi Türkiye içerisinde de önemli sanayi merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmede yurtdışına açılan kapı olarak kabul edilebilecek olan Mersin ve İskenderun limanların payı büyüktür.

Adana ve çevresinde özellikle tekstil sektörünün geliştiği görülmektedir. Bakü-Ceyhan boru hattı ile birlikte uluslararası bilinirliği olan bölgenin başlıca sanayi tesisleri arasında; Mersin Petrol Rafinerisi (ATAŞ), İskenderun Süperfosfat ve Demir Çelik Fabrikaları, Antalya Ferrokrom ve Seydişehir Alüminyum fabrikaları sayılabilir.

2009 yılı sonunda Akdeniz Bölgesi'nde faaliyete geçen organize sanayi bölgesi parsel sayısı 16'dır ve hem sayı olarak hem de alan bakımından bölgesel sıralamada beşinci sırada yer almaktadır. Akdeniz Bölgesinde, organize sanayi bölgeleri bölgenin doğusunda yoğunlaşmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, kıyı şeridinde bulunan illerin, organize sanayi bölgeleri için elverişli arazilerinin bulunamamasıdır.

Akdeniz Bölgesindeki sanayi sektörünün ülke gayri safi katma değeri içindeki payı, yüzde 10,4'tür. Bölge, Marmara, Ege ve İç Anadolu'nun peşinden beşinci sırada yer almıştır.

Akdeniz Bölgesi'nin gayrisafi katma değerinin (2006) sektörel paylarına baktığımızda bölge içerisinde yapacağımız kıyaslamada tarım sektörünün katma değerinin sanayi ve hizmet sektörlerinden yüksek olduğunu görmekteyiz. Adana ve Mersin illeri bölge içerisinde en çok katkı yapan illerdir. Hizmet sektöründe en çok paya sahip iller ise Antalya, Isparta ve Burdur'dur Bölgenin Gayri Safi Katma Değeri içindeki payı; yani üretilen her 100 liralık katma değerın 3,46'sı bu bölgeden karşılanmaktadır. Bölgenin genelinin 2008 yılındaki gayri safi katma değeri yüzde 10,4 olarak hesaplanmıştır.

Akdeniz Bölgesinde gelişmişlik göstergeleri, ülke ortalamasına çok yakın olduğu görülmektedir. Bölge kendi içinde homojen bir yapıya sahip değildir. K. Maraş ve Osmaniye illerinin gelişmişlik endekslerine bakıldığında Türkiye ortalamasını altında bir seyir izlediği görülmektedir. 2003 yılından 2010 yılına geçen sürede durumun daha da kötüleştiği, endekslerde de görülmektedir. Bölgede sanayi sektörünün dağılımı konusunda da dengesizlikler vardır. Bölgenin en önemli problemlerinden biride bölge dışından gelen sezonluk işçilerin Adana bölgesinde yoğunlaşan sanayi siteleri nedeniyle bu bölgeye göç etmeleridir.

2.2.4.4.2. Akdeniz Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Şube sayısı (981)sıralamasında dördüncü sırada yer alan Akdeniz Bölgesi'nin, Türkiye toplam banka mevduatı içindeki payı yüzde 10 oranındadır. Ülke içerisinde kullanılan banka kredilerinin yüzde 7,5'i de bu bölgede kullanılmıştır. Bölgesel bazda ise en çok kredi kullanılan beşinci bölgedir.

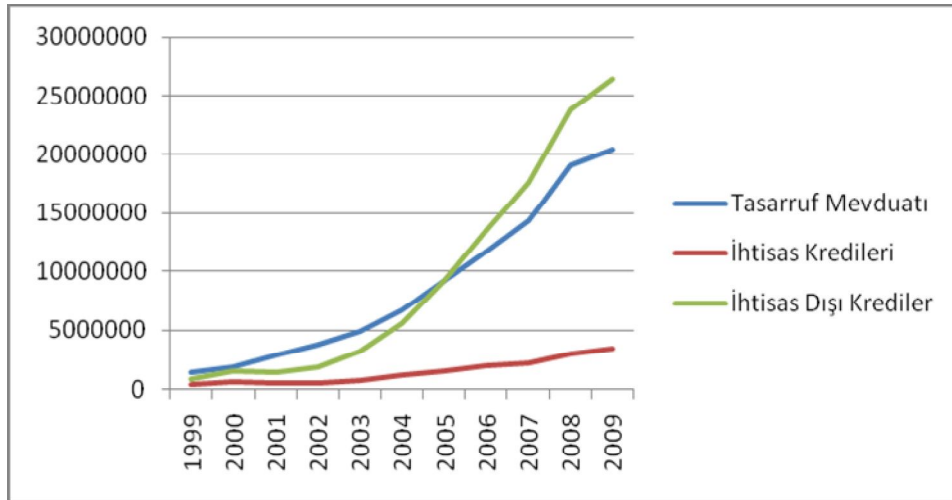
Tablo: 2.16. Akdeniz Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	1434202	1823778	2925868	3767684	4845514	6696319	9141300	11636794	14391796	19053545	20454858
İhtisas Kredileri	412727	586729	495365	508478	776014	1207909	1540987	1980624	2249059	2956580	3491834
Tarım Kredileri	259444	416970	388179	372264	520587	781312	1029766	1213390	1444602	1923093	2420395
Gayrimenkul Kredileri	50676	46245	16042	13436	15215	8515	8270	20413	4530	3085	0
Mesleki Kredileri	36313	47085	18150	13280	92313	172866	228570	338628	375701	522711	478238
Denizcilik Kredileri	0	0	0	192	0	0	0	0	0	0	0
Turizm Kredileri	23256	26905	30023	37981	45816	42857	59103	33801	0	1728	37086
Diğer Krediler	43038	49524	42971	71325	102083	202359	215278	374392	424226	505963	556115
İhtisas Dışı Krediler	893755	1482518	1409998	1866795	3245007	5531423	9131766	13412969	17588812	23875957	26432118
Şube Sayısı	803	827	744	647	622	636	663	709	798	948	981

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Ülke genelinde kullanılan tarım kredilerinin yüzde 21,1’lik kısmı Akdeniz Bölgesinde kullanılmıştır. Bölgedeki iklim şartlarının uygunluğu nedeniyle çiftçilerin büyük bir çoğunluğu seracılık yapmaktadır. Tarım sektöründe kullanılan kredilerin seracılık yapan kişiler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Akdeniz Bölgesi, Ege Bölgesinden sonra en çok turizm kredisi (yüzde 15,9) kullanılan ikinci bölgedir. Kredilerin bölge içindeki dağılımına baktığımızda ihtisas dışı kredilerin payı yüzde 88,3’dür. Akdeniz bölgesinde ortalama şube başına düşen ihtisas kredileri miktarı 3.567 bin TL’dir.

Grafik: 2.10. Akdeniz Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Bölgede kullanılan ihtisas dışı kredileri diye adlandırdığımız tüketici kredilerindeki artış oranı tasarruf mevduatındaki artıştan yüksektir. Akdeniz Bölgesinde kredi/mevduat oranı yüzde 87,6’dır. Diğer bir ifade ile toplanan mevduatın yüzde 87,6’sı kredi olarak bölge ekonomisine geri dönmüştür.

2.2.4.5. Karadeniz Bölgesi

Bölge, ülkenin kuzeyinde yer almaktadır. İsmi kuzeyinde uzanan denizden alır. Bölge, batısında Sakarya'dan başlayarak, doğusunda Gürcistan sınırına kadar uzanmaktadır. Yüz ölçümü bakımından en büyük üçüncü bölgedir. Bölge coğrafi açıdan Doğu, Orta ve Batı Karadeniz olarak üç bölgeye ayrılmıştır. İstatistikî bölge birimleri sınıflandırmasında ise; Batı ve Doğu Karadeniz olarak ikiye ayrılmıştır.

Bölgede dağların kıyıya dik uzanması ulaşım olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca iklimsel farklılıkların oluşmasına da neden olmuştur. Bölgenin iç kesimlerin de karasal iklim görülürken kıyılarda yağışlı ve nemli bir iklim görülmektedir. Son olarak dağların kıyıya paralel uzanması nüfusun kıyı kesimlerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Dağlık yapısı nedeniyle bölgede ovalar çok az yer kaplamaktadır. Bölgenin en büyük ovaları; Bafra ve Çarşamba'dır. Bu ovalar bölgenin orta kesiminde yer almaktadır. Bölge ormanın en fazla olduğu bölgedir. Kıyı şeridindeki havanın yağışlı ve nemli olması ormanların oluşumunda önemli bir paya sahiptir.

İnsan gücüne dayalı tarımın yaygın olduğu bölgede en çok çay, fındık, mısır üretilirken, iç kesimlerde şekerpancarı, tütün ve tahıl ürünleri yetişmektedir. Dağlık yapısı nedeniyle tarım arazilerinin sınırlı oluşu sanayileşmenin önünde engel oluşturmaktadır. Bu sebepten ötürü halkın büyük bir kısmı tarım ve balıkçılıkla hayatını devam ettirmektedir.

2.2.4.5.1. Karadeniz Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Karadeniz bölgesi nüfus yoğunluğu bakımından oldukça yüksektir. Nüfusun büyük bir kısmı sahil şeridinde ve ovalarda yoğunlaşmaktadır. Bölgenin doğusuna gidildikçe nüfus dağınık yerleşim biçimine geçmektedir. TÜİK'in yaptığı adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre bölgenin nüfusu 7 milyonun üzerindedir. Sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında beşinci sırada yer almaktadır.⁷³ Bölgeler arasında en fazla nüfusa sahip beşinci bölgedir. Karadeniz bölgesi 16 ilden oluşmakla birlikte nüfusun en kalabalık olan illeri Trabzon,

⁷³ Dinçer, 2003, s. 90.

Zonguldak ve Samsun'dur.⁷⁴ Bölge genelinde nüfusu bir milyonun üzerinde olan tek il Samsun'dur.

Tablo 2.17. Karadeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Zonguldak	21	0.44906	27	1,4035	-1	-6
Karabük	27	0.21332	28	1,3401	X	-1
Samsun	32	0.08791	32	0,5417	5	0
Rize	37	-0.1784	37	0,1379	2	0
Trabzon	38	-0.18582	36	0,1402	-2	2
Amasya	39	-0.18591	38	0,0346	2	1
Artvin	43	-0.26018	40	-0,2353	5	3
Çorum	46	-0.32761	50	-1,1268	1	-4
Giresun	50	-0.36696	56	-1,607	-1	-6
Kastamonu	51	-0.37558	43	-0,3892	-4	8
Bartın	55	-0.4155	53	-1,47	1	2
Sinop	57	-0.48518	49	-1,1215	2	8
Tokat	61	-0.5901	58	-1,8371	-4	3
Ordu	62	-0.64489	60	-2,4979	-2	2
Gümüşhane	71	-0.92501	64	-2,8523	-3	7
Çankırı	59	-0.51917	48	-0,9061	-1	11

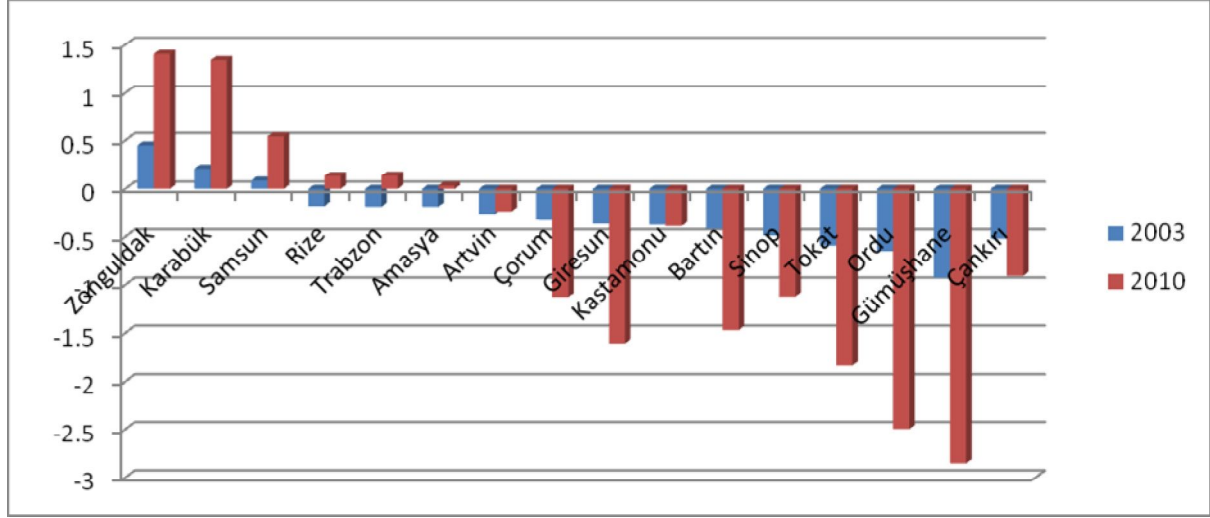
Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, "Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması", Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Sosyoekonomik gelişmişlik endeksinde 2003 yılında DPT yaptığı araştırma ile Metin Berberin 2010 yılında yaptığı çalışma karşılaştırıldığında Zonguldak ve Karabük'ün gelişmişlik endeksi Türkiye ortalamasına yakındır. Aradan geçen yedi yılda pozitif gelişmişlik düzeyine sahip şehirlerinin endekslerinde artış gözükmektedir.

Bu karşılaştırmada dikkat çeken bir nokta 2003 yılında, Rize, Trabzon ve Amasya illerinin sosyo ekonomik gelişmişlik endeksleri negatif iken 2010 yılında pozitif değerlere sahip olmalarıdır. Karadeniz bölgesindeki illerden Kastamonu, Gümüşhane, Sinop, Artvin üst sıralara yükselirken Giresun, Zonguldak, geri sıralara düşmüş illerdir.

⁷⁴ İBBS'e göre Çankırı Batı Karadeniz, Düzce ve Bolu Doğu Marmara istatistikî bölgesi sınırları içerisinde kalmıştır.

Grafik 2.11. Karadeniz Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Düzeyi

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Metin Berber ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010)” [Erişim: 22/02/2011]

1980-2007 döneminde Batı Karadeniz’de, yıllık nüfus artış oranı yüzde sıfır Doğu Karadeniz de ise – 0,4’dür.⁷⁵ Karadeniz bölgesinde 2003 yılına göre şehirleşme oranı yüzde 49,03 itibariyle ülke ortalaması yüzde 64,9 düşük bir seviyededir. Bölge nüfus yoğunluğu itibariyle de (73) ülke ortalamasının (88) altındadır.

Tablo 2.18. Karadeniz Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

İSTİHDAM DAĞILIMI					Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye	21277	5254	5379	4542	6102
Karadeniz Bölgesi	2756	1424	398	384	551
					%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,8
Karadeniz Bölgesi		51,7	14,4	13,9	20,0
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009					

⁷⁵ Alpay Filiztekin, “Türkiye’de Bölgesel Farklar”, **Yerel Kalkınmanın Yönetimi Uluslar arası Konferansı**, İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi, 24-25 Ekim 2008, s. 30.

İstihdamın sektörel yapısı da göz önüne alındığında Karadeniz Bölgesinin de tarım sektörünün egemen olduğu görülmektedir. Karadeniz bölgesinde istihdam rakamlarına bakıldığında istihdamın yüzde 51,7'si tarımda yüzde 14,4'ü sanayi sektöründe, yüzde 20,'si hizmet ve yüzde 13,9'u da ticaret sektörlerinde çalışmaktadır.

Tablo 2.19. Karadeniz Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

Karadeniz Bölgesi İşgücü İstatistikleri							
		2007			2009		
Toplam İşgücü (15 ve daha yukarı yaş)		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
	Bin						
	Türkiye	23.114	15.635	7.479	24.748	16.585	8.163
	Karadeniz Bölgesi	2.841	1.083	1.758	2.960	1.070	1.888
İstihdam	Bin						
	Türkiye	20.738	13.764	6.973	21.277	13.839	7.438
	Karadeniz Bölgesi	2.630	956	1.674	2.756	946	1.811
İşgücüne Katılım	%						
	Türkiye	46,2	44,3	50,8	47,9	45,8	52,7
	Batı Karadeniz Bölgesi	52,7	44,3	61,1	54,8	45,8	63,5
	Doğu Karadeniz Bölgesi	59,2	51,4	63,6	60,7	53,7	63,9
İşgücüne Katılım Kadın	%						
	Türkiye	23,6	19,8	32,5	26	22,3	34,6
	Batı Karadeniz Bölgesi	35	21	48,7			
	Doğu Karadeniz Bölgesi	47,5	32,5	55,5	48	33,3	54,8
İşsizlik	%						
	Türkiye	10,3	12	6,8	14	16,6	8,9
	Batı Karadeniz Bölgesi	7,9	13,4	3,9			
	Doğu Karadeniz Bölgesi	6,6	7,9	6	6	9,5	4,6

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri

Bölgedeki işsizlik rakamları 2009 yılı Hane Halkı İşgücü Anketine göre; Türkiye genelinde işsizlik oranı yüzde 14 iken bölgenin batısında işsizlik oranı 7,4 bölgenin doğusunda 6,0 olarak hesaplanmıştır. Aynı anketin 2007 sonuçları ile bir kıyaslama yaptığımızda bölgede işsizlik oranı azalırken Türkiye genelinde işsizlik oranında artış yaşanmıştır. Aynı anketin sonuçlarına göre Türkiye'de kadın işsizlik oranı 14,3 iken Karadeniz bölgesinin batısında ve doğusunda 6,6 ve 4,7 olması olumlu bir göstergedir. Bölgede kadının işgücüne katılım oranı erkeğin işgücüne katılım oranından çok düşüktür. Türkiye ortalamasında 47,9 olan işgücüne katılım oranı bölgenin batısında 54,7 doğusunda 60,7'dir.

Karadeniz Bölgesi'nde 2009 yılı itibariyle faaliyete geçen organize sanayi bölgesi sayısı 42 adettir. Bölgede faaliyette olan OSB'nin az olması, bölgenin dağlık olması nedeniyle yalnızca kıyı şeridi boyunca OSB kurulabilmesine neden olmuştur. Organize sanayi bölgeleri Marmara bölgesine doğru yoğunlaşmaktadır. Bunun sebepleri arasında pazarlara yakınlık ve ulaşım kolaylığını gösterilebilir. Karadeniz, fert başına imalat sanayi katma değeri (2000 yılı cari fiyatlarıyla 128 milyon lira) ve kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeriyle (2000 yılı cari fiyatlarıyla 955 milyon lira), bölgesel sıralamada sırasıyla beşinci ve dördüncü sırada yer almaktadır.⁷⁶ Karadeniz Bölgesi'nde 1995-2000 yılları arasında fert başına ihracat 661 dolar, ithalat ise 809 dolardır. Bölgenin gelişmişlik göstergelerinden biri de fert başına elektrik tüketim miktarıdır. Karadeniz bölgesinde 2000 yılı verilerine göre kişi başına düşen elektrik tüketimi 1 Mwh'dır.

Bölgenin eğitim göstergeleri itibariyle bölgeler arasındaki konumu çok iyi olmamakla birlikte, altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı 2009 yılında (TR8) Batı Karadeniz bölümünde 9,51, (TR9) Doğu Karadeniz bölümünde 10,01 ile Düzey 1 bölgeleri arasında sekizinci ve dokuzuncu sıradadır. TR8 bölgesinde okullaşma oranı 97,68 ve TR9 bölgesinde 96,52'dir. Eğitim seviyesine göre, bir okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı (İlköğretim / Öğretmen) BK. bölgesinde 17, DK bölgesinde ise 19'dur.

Karadeniz bölgesinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi itibariyle Türkiye ortalamasının altında kalmasının önemli bir payını oluşturan coğrafi koşullar bölgenin kalkınamamasında önemli bir paya sahiptir. Dağların denize paralel olmasından kaynaklanan engebeli arazi yapısı tarım ve özellikle sektörünün gelişmesine engel oluşturmaktadır. Ulaşım ağının gelişmemiş olması da aynı nedenden kaynaklanmaktadır. Bölgede tarım sektörü halen önemini korumaktadır. Ancak tarım sektörü gerek arazi yapısından gerekse de tarım arazilerinin küçük parçalara ayrılması verimi düşürmektedir. Bölgenin gelişmiş bölgelere ve pazarlara uzak olması, sanayi sektöründe yaşanan aksaklıklar gibi nedenler sonucu, bölge dışına göç önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu göç bölge içinde de yaşanmaktadır. Bölgenin doğusundan sanayi sektörünün yoğunlaştığı Batı Karadeniz bölgesine de göç yaşanmaktadır.

⁷⁶ Dinçer, 2003, s. 92.

2.2.4.5.2. Karadeniz Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Banka şube sayısı (726) ile beşinci sırada yer alan Karadeniz Bölgesi, ülke genelinde toplanan banka mevduatının yüzde 5,4'ünü buradan toplanmaktadır. Kredileri içindeki payı ise yüzde 5,6 olarak hesaplanmıştır. Bölgesel bazda ise Karadeniz bölgesi toplam krediler itibariyle beşinci sırada yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi istatistikî bölge birimleri sınıflandırmasında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı bölgesi doğu Karadeniz bölgesine nazaran daha gelişmiş ve bu gelişim bankacılık sektörüne de yansımıştır. Batı Karadeniz bölgesindeki kredi stokunun yüzde 85,3'ü ihtisas dışı kredileri geriye kalan yüzde 14,7'sini de ihtisas kredileri oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesindeki kredi stokunun yüzde 88'ini ihtisas dışı geri kalan yüzde 12'sini ihtisas kredileri oluşturmaktadır.

Tablo: 2.20. Karadeniz Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

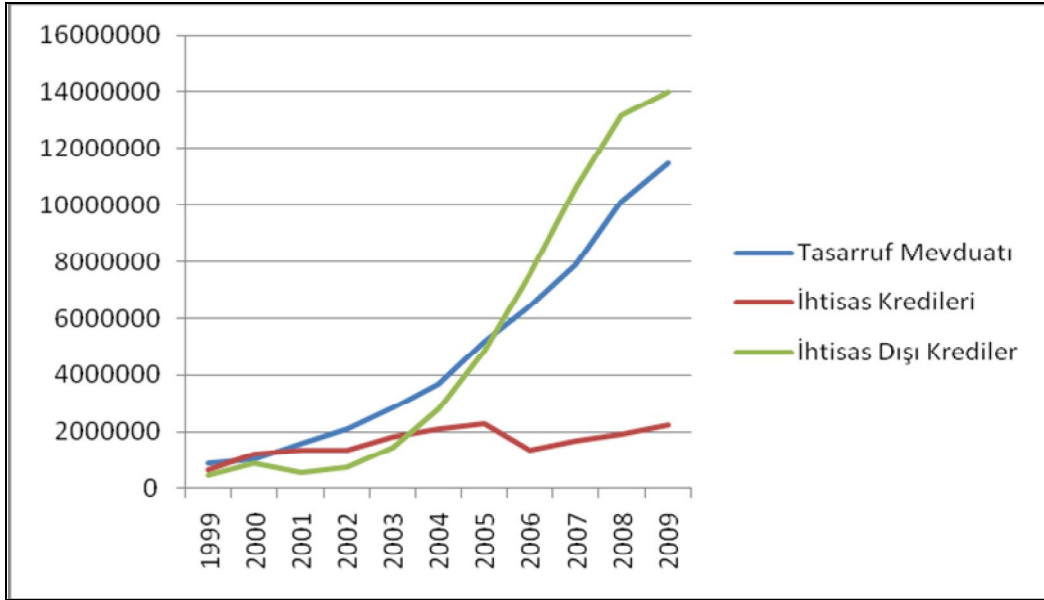
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	874408	1007140	1606583	2105782	2863725	3700791	5195628	6462110	7877316	10129829	11483957
İhtisas Kredileri	660948	1203989	1333974	1344778	1800656	2097249	2271660	1359636	1677088	1924263	2233127
Tarım Kredileri	528335	1042329	1188318	1223419	1540056	1672584	1782248	615707	741680	856727	1091551
Gayrimenkul Kredileri	38810	31963	47067	2108	3367	2982	2910	3404	2039	1613	0
Mesleki Kredileri	53317	72665	33324	27551	118214	204569	251458	393457	471787	546486	555548
Denizcilik Kredileri	0	0	0	0	0	6	0	384	0	0	0
Turizm Kredileri	478	927	1585	1236	1041	915	1966	0	0	0	7668
Diğer Krediler	40008	56105	63680	90464	137978	216193	233078	346684	461582	519437	578360
İhtisas Dışı Krediler	466261	890483	542455	749586	1451277	2808696	4855349	7567994	10580136	13166562	13980579
Şube Sayısı	738	734	687	568	561	554	553	573	624	714	726

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Doğu Karadeniz bölgesindeki kredi stokunun yüzde 5,6'sı ihtisas tarım kredilerine aittir. Batı Karadeniz Bölgesinde ise; tarım kredilerinin, kredi stoku içerisindeki payı yüzde 7,4'tür. Doğu Karadeniz'de kullanılan tarım kredilerinin ülke stoku içerisindeki payı yüzde 2,8 Batı Karadeniz bölgesinin payı 6,7'dir. Turizmin özellikle doğa turizminin gelişmeye başladığı bölgede kullanılan turizm ihtisas kredilerinin 2004 yılından beriki gelişiminden anlayabiliriz. Batı Karadeniz bölgesinde kullanılan Turizm ihtisas kredilerinin ülke kredi stoku içerisindeki payı 2004 yılında binde 2 iken 2009 yılında yüzde 2,7'dir. Doğu Karadeniz'de turizm ihtisas kredilerinin ülke kredi stoku içerisindeki payı 2004 yılında binde 7 iken 2009 yılında bu oran binde 6'ya gerilemiştir.

1999 yılından itibaren bölgedeki toplam mevduat ve krediler bir artış yaşanmaktadır. Bölgenin batısında krediler/mevduat oranı yüzde 80,2'dir. Bu oran diğer bölgelere göre biraz daha düşüktür. Batı Karadeniz'e göre geri kalmış Doğu Karadeniz bölgesinde kredi/mevduat oranı yüzde 86,4'tür. Bankacılık sektörünün bölgesel bazda kalkınmaya yardımcı oldukları görülmektedir.

Grafik: 2.12. Karadeniz Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Karadeniz bölgesinde 2009 yılındaki kullanılan ihtisas kredileri içerisindeki en büyük pay tarım sektörüne aittir. İstatistikî bölge birimleri sınıflandırmasında, Batı Karadeniz bölgesi içerisinde kullanılan kredilerin yüzde 7,4'ü tarım sektöründe kullanılmıştır. Doğu Karadeniz'de bu oran yüzde 5,6 olarak Bankalar Birliği web sitesinden duyurulmuştur.

Bölge ismini aldığı deniz boyunca uzanmaktadır. İnsanların büyük bir kısmı geçimini balıkçılık yaparak sağlasa da denizcilik sektöründe kullanılan kredi miktarı çok düşüktür.

2.2.4.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yüzölçümü 75.193 km² olup, Türkiye'nin % 9,7'sini oluşturmaktadır. Kapladığı alan bakımından en küçük bölgedir. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölgede olan Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde karasal iklim hüküm sürmektedir. Yazların sıcak ve kurak, kışların ise soğuktur. Bölgenin Orta Fırat bölümünde ise; Akdeniz ikliminin etkisi görülmektedir. Bölgenin bitki örtüsü bozkırdır. Orman bakımından en fakir bölgemizdir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin kuzeyinde yer alan güneydoğu Torosları, yay şeklinde Suriye sınırına kadar uzanmaktadır. Bölgenin orta kesimlerinde ise; geniş düzlükler görülmektedir. Bölgenin en önemli akarsuları Fırat ve Dicle'dir. İklimin çok kurak olması tarımdaki verimin üzerine etkisi negatiftir. Kuraklığın giderilmesi ve tarımsal üretimde verimi arttırmaya yönelik Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) uygulamaya konmuştur. Proje kapsamında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan baraj gölleri ile bölge iklimi değişmeye başlamıştır.

Bölge insanının en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bölgede yetişen tarım ürünleri; buğday, mercimek, üzüm karpuz ve antepfıstığıdır. Bölgede küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Sanayi sektörü Güneydoğu Anadolu bölgesinde gelişmemiştir. Bölgede faaliyet gösteren sanayi kurumları büyükşehirler etrafında toplanmıştır.

Bölge yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Petrol fosfat ve linyit yataklarının ağırlıklı olduğu bölgenin en önemli geçim kaynağı petroldür. Diyarbakır, Batman ve Siirt bölgesinden çıkarılan petrol, Batman rafinerisinde işlenmektedir.

2.2.4.6.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sosyal gelişmişlik araştırmalarında 7 bölge içerisinde sondan birinci sıradadır. Nüfus bakımından bakıldığında da son sırada yer almaktadır. Bölgenin toplam nüfusu 7.462.893'dır.

Bölge toplamda 8 ilden oluşmaktadır. Bu şehirlerin nüfusları bakımından en kalabalık ve gelişmiş olanı Gaziantep'tir. Nüfus bakımından bölgenin en kalabalık illeri bir

milyonun üzerindeki nüfusları ile Diyarbakır ve Şanlıurfa'dır. Bölgede nüfus genel olarak tarıma elverişli alanlar etrafında yoğunlaştığı görülen bölgede en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bölgede ekilebilir alanların büyük olmasına rağmen, kurak iklim şartları tarım sektöründe verimin düşmesine sebep olmaktadır. Tarımda verimi arttırmaya yönelik geliştirilen GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) bu geniş tarım alanlarının kullanılmasına katkı sağlamıştır.

Bölgede diğer bir önemli gelir kaynağı ise; Siirt ve Adıyaman bölgesinde çıkan petroldür. Petrolün yanı sıra diğer yer altı kaynakları (demir, linyit, magnezyum ve fosfat) bakımından da zengin olan GDA bölgesinde büyük sanayi tesisleri Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa şehirlerine toplanmıştır. Bu sebepten ötürüdür ki nüfus bu illerde yoğunlaşmıştır.

Bölgede yaşayan insanların geniş aile yapısı, gerekse sahip oldukları kültürel değerler neticesinde nüfus artış hızı yüksek bölgelerimizden biridir. Türkiye ortalaması 7,53 iken GDA bölgesinde bu oran 13,51'dir. Bölge doğurganlık oranı bakımından da en yüksek orana sahiptir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı araştırmada GDA bölgesinin en gelişmiş ili Gaziantep'tir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında, endeks değeri en yüksek il olan Gaziantep, Güneydoğu'nun Türkiye ortalaması üzerinde bulunan tekilidir. Tablo2.21'de 2010 yılına ait olan sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Batman, Siirt, Şırnak dışındaki tüm illerin konumları 2003 yılına göre gerilemiştir. Sıralamada geri kalan illerde, gerek sağlık koşullarındaki gerileme, göç verme ve doğum hızındaki artışlara bağlı olarak gerileme yaşanmıştır.

Tablo 2.21. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Gaziantep	20	0,46175	33	0,4191	6	-13
Kilis	54	-0,41175	59	-2,4608	X	-5
Adıyaman	65	-0,77647	67	-3,8313	1	-2
Diyarbakır	63	-0,66993	66	-3,7639	-1	-3
Batman	70	-0,90456	68	-4,1247	0	2
Mardin	72	-0,98944	74	-5,3043	-1	-2
Siirt	73	-1,00644	73	-5,1654	0	0
Şırnak	78	-0,1398	78	-6,3983	2	0
Şanlıurfa	68	-0,83158	69	-4,6074	-4	-1

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, “Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”, Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde istihdamının Türkiye içindeki payı yüzde 5.9 dan 6.2 artarken istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında da sanayi sektöründe istihdam edilen kişi sayısında artma yaşanırken, tarım sektörü istihdam sayısında bir gerileme görülmektedir. Bölgeye yapılan sanayi yatırımları ve devlet teşviklerinin kısa vadede etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2.22. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektöre Dağılımı

	Bin Kişi							
	Toplam		Tarım		Sanayi (*)		Hizmetler	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	530	531	170	131	175	170	185	231
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	464	505	155	147	78	79	231	279
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	264	293	68	65	51	63	144	166
GAP	1.258	1.329	393	343	304	312	560	676
TÜRKİYE	21.194	21.277	5.016	5.254	5.682	5.379	10.495	10.644
GAP/Türkiye (%)	5,9	6,2	7,8	6,5	5,4	5,8	5,3	6,4

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2009, [Erişim:13/03/2011]

Tablo 2.23. Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer

2008			Kişi başına GSKD (TL)	Kişi başına GSKD (\$)
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis		5.888	4.597
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır		4.770	3.724
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt		4.882	3.812

Kaynak: Ulusal Hesaplar, Veri Tabanı TÜİK, [Erişim:30/05/2011]

Bölgeler arası kıyaslama yaptığımızda bize en net tabloyu veren göstergelerden biri GSYİH rakamlarıdır. 2008 yılında yapılan çalışmaya göre; bölgenin GSYİH içindeki payı çok düşüktür. GSYİH katma değeri rakamlarına bakıldığında Türkiye'de üretilen her 100 liralık katma değer için 4,3 lirasını GDA bölgesi karşılamaktadır. Bölge kendi içinde değerlendirildiğinde de TRC1 bölgesi insanı yılda 5.888 TL katma değer üretmektedir. 2008 yılı rakamlarına göre; Güney Doğu Anadolu bölgesinin GSYİH katma değeri içindeki pay 2005 yılından itibaren bir düşüş yaşanmaktadır. 2008 yılında ise bu oran yüzde 4,3'e gerilemiştir.

Bu katma değerın sektörel dağılımı ise şöyledir;

Tablo 2.24. Sektörler İtibariyle Gayri Safi Katma Değeri, 2008

Cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değer (temel fiyatlarla)							1000 TL
Yıl		İBBS2			Tarım	Sanayi	Hizmetler
2008		TR	Türkiye		72.274.585	232.475.082	549.835.548
		TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis		1401496	4120510	7.967.532
		TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır		3110344	2394383	8.936.295
		TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt		1236721	2961044	5.306.988
			GAP		5748561	9475937	22210815
			GAP/Türkiye		7,9	4	4

Kaynak: Ulusal Hesaplar, Veri Tabanı TÜİK, [Erişim:30/05/2011]

Bölgeye eğitim alanından baktığımızda da durumu pek iç açıcı değildir. Türkiye sıralamasında son sırada yer alan GDA bölgesi 2000 yılı verilerine göre” Okur-yazar oranının

oldukça düşük (yüzde 73,22) olduğu bölgede, okur-yazar kadın nüfus oranı daha da düşük (yüzde 60,16) düzeydedir.”

Bölge sanayi göstergeleri itibariyle altıncı sıralarda yer almakla birlikte, gösterge oranlarını tek başına yükselten il Gaziantep'tir. Organize sanayi sitesi büyüklüğü ve çalışan kişi sayısına açısından da Gaziantep bölgenin en gelişmiş sanayi bölgesidir. Gaziantep'te bulunan OSB'de 70,000 üzerinde insan çalışmaktadır. Bu ili 8500 kişi ile Şanlıurfa takip etmektedir. Bölgede faaliyet gösteren firmalar arasında ihracat yapanların sayısı tüm Türkiye'nin yüzde 3,66' sını kadardır. Bölgede ithalat yapan firma sayısı Türkiye'nin yüzde 2,55'ine tekamül etmektedir.

Tablo 2.25. 2009 Yılı İhracatçı ve İthalatçı Sayıları

	İHRACAT		İTHALAT	
	İhracatçı Firma Sayısı	İhracat Değeri (Bin Dolar)	İthalatçı Firma Sayısı	İthalat Değeri (Bin Dolar)
GAP Bölgesi	1.766	4.446.167	1.406	2.503.955
Türkiye	48.588	102.142.613	55.101	140.928.421
GAP/Türkiye (%)	3,66	4,35	2,55	1,78

Kaynak: Aralık 2010 Revizyon Göstergeleri, Dış Ticaret Müsteşarlığı Web Sitesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, sosyal ve ekonomik göstergeleri ülke ortalamasının oldukça altında bulunmaktadır. Sosyal gelişmişlik endekslerin düşük olması, diğer bir deyişle; refah düzeyinin düşük olması nedeniyle, bölge dışına yoğun bir göç yaşanmaktadır. Sermayenin yoğun olduğu bölgelere doğru yaşanan göçle birlikte işgücünün yer değiştirmesi bölgeler arası gelişmişlik farkları ile birlikte bölge ekonomisinin durağanlaşmasına neden olmaktadır. Bölgenin kalkınmasını sağlamada öncelik insanları bölge içinde tutabilmekten geçmektedir. Devletinde bunu sağlaması için bölgedeki yatırımları arttıracak teşvik politikalarını devreye sokmasının etkili olacağı düşünülmektedir.

2.2.4.6.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

2009 yılında, Türkiye genelindeki 9.027 banka şubesinin 377'si Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır. En az banka şubesine sahip olan bölge, aynı zamanda en düşük mevduat toplanan (2009 yılı cari 3.411.317 bin lira) bölgedir. Bölge Türkiye genelinde toplam banka mevduatı (yüzde 1,6) ve banka kredileri (yüzde 2,5) içindeki payı olarak, en alt sırada yer almaktadır.

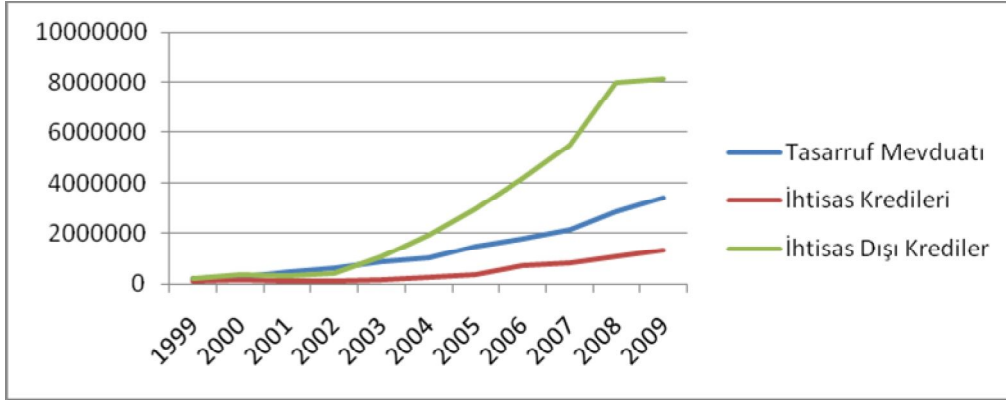
Tablo: 2.26. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	229300	256860	467978	629072	900943	1032160	1484106	1798293	2164592	2847645	3411317
İhtisas Kredileri	133279	173312	124702	115572	156041	278972	387552	735593	817648	1064439	1328116
Tarım Kredileri	61837	85954	50622	36195	42700	75636	141231	371973	340500	492667	694075
Gayrimenkul Kredileri	8902	16572	16320	5595	5470	5375	4463	8761	2615	1795	0
Mesleki Kredileri	14303	17682	6721	1539	26507	62554	103106	179997	237060	284636	304579
Denizcilik Kredileri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Turizm Kredileri	429	1309	2492	3675	3540	3296	2019	0	0	0	20456
Diğer Krediler	47808	51795	48547	68568	77824	132111	136733	174862	237473	285341	309006
İhtisas Dışı Krediler	201726	363019	308885	419938	1080454	1955324	2951344	4177184	5475734	7997014	8139263
Şube Sayısı	306	318	288	256	258	253	267	270	303	352	379

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Krediler stoku içindeki payı düşük olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bölge içerisinde kullanılan kredilerin yüzde 7,3'ü tarım sektöründe kullanılırken, kredi stokunun yüzde 86'sı ihtisas dışı kredilerden oluşmaktadır. 2004 – 2009 yılları arasında bir kıyaslama yaptığımızda; bölgenin, toplam kredi stoku içerisindeki payı artmıştır. Özellikle tarım ve turizm sektörlerinde kullanılan kredi miktarında artış yaşandığı görülmüştür. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, ülke genelinde kullanılan mesleki kredilerin yüzde 6,8'i bu bölge insanı tarafından kullanılmıştır. Bölgede kullanılan turizm kredilerinin, ülke genelinde kullanılan turizm kredileri içerisindeki payı yüzde 8,8 ile ülke genelinde en çok turizm kredisi kullanılan üçüncü bölgedir.(Düzey 1 sıralaması temel alınmıştır.) Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ortalama şube başına düşen ihtisas kredileri miktarı 3.523 bin TL, ortalama şube başına toplanan tasarruf mevduatı miktarı 9.049'dur.

Grafik: 2.13. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kredi/mevduat oranını yüzde 114,8'dir. Bölgede toplanan mevduattan çok kredi verildiği görülmektedir. Krizle birlikte bu oranda düşüş yaşanmış olsa da bölgenin kalkınması için önemli bir göstergedir. Güneydoğu Anadolu'daki kredi/mevduat oranı 2003 yılına kadar ülke ortalamasına yakın bir seyir izlemiştir. 2006 yılından sonra bu oran yüzde 100'ün üzerine çıkmıştır.

2.2.4.7. Doğu Anadolu Bölgesi

Türkiye'nin en büyük coğrafi bölgesi, Doğu Anadolu'dur. Yaklaşık 163.000 km²lik yüzölçümüyle ülkenin %21'ini kaplamaktadır. Doğu Anadolu bölgesi coğrafik açıdan dört bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; Yukarı Fırat Bölümü, Yukarı Murat-Van Bölümü, Erzurum-Kars Bölümü ve Hakkâri Bölümü'dür. Bölge istatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBBS) göre; Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır.

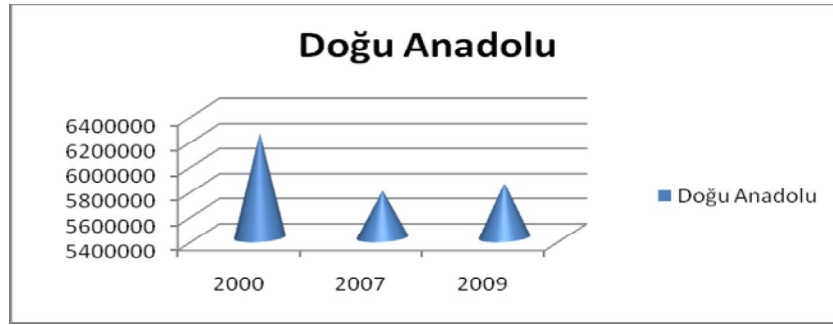
Bölge, ülkenin en yüksek ve dağlık bölgesidir. Denizden uzak ve dağlık olan Doğu Anadolu bölgesinde karasal iklimin etkisi görülmektedir. Bu sebepten ötürü kışlar uzun ve sert geçmektedir. Nüfus yoğunluğu az olan bölgede, yerleşim yerleri ova kenarlarına kurulmuştur. Bölgenin en önemli ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılıktır. Arazi yapısı engebeli olan bölgede, tarım büyük zorluklar atında yapılmaktadır. Hayvancılık bu bölgenin en önemli geçim kaynağıdır. Bölgede otların fazla yer tutması, insanları hayvancılık yapmaya yöneltmiştir.

Sınırlı olan tarım arazilerinde buğday ve arpa yetiştirilmektedir. Daha sonraları bölgede faaliyete geçen şeker fabrikaları ile şekerpancarı üretimi başlamıştır. Yer altı kaynakları açısından oldukça zengin olan bölgeden, bakır krom, demirin, mabünganezin, baritin, çinko ve kayatuzu çıkarılmaktadır.

2.2.4.7.1. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Sosyo-ekonomik gelişmişliği yansıtan endeks değerleriyle son sırada bulunan Doğu Anadolu Bölgesi, 5.836.462 milyon nüfusu ile coğrafi bölgeler nüfus sıralamasında da 7 bölge içinde en son sırada yer almaktadır.

Grafik 2.14. Doğu Anadolu Bölgesi Nüfusu

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, ADNS Sistemi, [Erişim: 21/03/2011]

Doğu Anadolu bölgesi 15 ilden oluşmaktadır.⁷⁷ Bölge'de bir milyon üzeri nüfusa sahip il Van'dır. Bölgenin Van'dan sonraki en kalabalık ili yaklaşık 774 bin nüfusuyla Erzurum'dur. Erzurum'u 736 bin nüfusu ile Malatya ve 550 bin nüfus ile Elazığ illeri izlemektedir. Ağrı, 537 bin nüfusu ile beşinci, Muş, 404 bin nüfusu ile altıncı büyük il konumundadır. Geriye kalan 9 ilin nüfusu, 400 bin seviyesinin altında kalmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi, istatistikî bölge birimleri sınıflandırmasına göre Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde kalan iller; Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ortadoğu bölgesinde kalan iller; Malatya, Elazığ,

⁷⁷ Bayburt coğrafi bölge sınırlarında Karadeniz bölgesinde kalsa da IBBS göre Kuzey Anadolu bölgesine dahil edilmiştir

Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkari'dir. Bu sebepten ötürüdür ki analizde kullanılan veriler Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu olarak ikiye ayrılacaktır.

Tablo 2.27. Doğu Anadolu Bölgesindeki İllerin Gelişmişlik Endeksi

İller	2003 Araştırması		2010 Araştırması		2003 Sıra Değişimi	2010 Sıra Değişimi
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks		
Elazığ	36	-0,10131	46	-0,8997	-1	-10
Tunceli	52	-0,40003	63	-2,8327	12	-11
Malatya	41	-0,22627	47	-0,9008	-1	-6
Bingöl	76	-1,12469	75	-5,7479	2	1
Bitlis	79	-1,15736	77	-5,9739	-3	2
Hakkari	77	-1,13956	79	-6,4263	-2	-2
Muş	81	-1,43956	81	-6,6496	0	0
Van	75	-1,09297	76	-5,8239	-3	-1
Ardahan	74	-1,07318	70	-4,7460	3	4
Ağrı	80	-1,28116	80	-6,5364	-1	0
İğdır	69	-0,89089	71	-4,8515	5	-2
Kars	67	-0,81944	72	-4,9092	0	-5
Bayburt	66	-0,80176	65	-3,0414	3	1
Erzurum	60	-0,53286	61	-2,5724	1	-1
Erzincan	58	-0,49288	52	-1,2898	-6	6

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: DPT 2671, [Erişim: 30/01/2011] ve Berber, Metin ve Diğerleri, "Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması", Trabzon, 2010. [Erişim: 22/02/2011]

Ülke genelinde en az nüfusa sahip olan Doğu Anadolu, nüfus yoğunluğu düşük yoğunluklu bölgedir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde kilometrekareye 31 kişi düşerken OA'da 47 kişi düşmektedir.

Bölgenin nüfus yoğunluğunun düşük olmasının en önemli sebebi bölgede yükseltinin fazlalığı nedeniyle iklim şartlarının çok sert ve yaşanan terör olaylarının göç olgusunun oluşmasına ve demografik göstergelerin negatif yönde etkilenmesine neden olmuştur. 2009 yılı net göç hızı verilerine göre en fazla göç Doğu Anadolu bölgesinden olmaktadır. Kuzey Anadolu bölgesinde net göç hızı (-14,72), Ortadoğu Anadolu bölgesinden (-9,09) yüksektir. En çok göç alan bölge Marmara bölgesi, şehir ise; İstanbul'dur.

Tübitak'ın 2008 yılında yaptığı TNSA araştırmasında ülkenin güney bölgesinde doğurganlık oranı (3,26) Türkiye ortalamasının (2,19) üzerindedir. Doğurganlık oranı 1993 yılından beri (4,40) azalan bir seyir izlemesi olumlu bir gelişmedir.

Doğu Anadolu bölgesinde doğurganlık oranının yüksek oluşu hane halkı göstergeleri ile doğru orantılıdır. Demografik göstergeler bölgede geniş aile yapısının hüküm sürdüğü yönünde işaretler vermektedir.

Doğurganlık oranı ile birlikte bebek ölüm oranı da çok yüksektir. Ortadoğu Anadolu bölgesinde bebek ölüm hızı (1.000 Canlı Doğumda) 18,1 ile tüm düzey 1 bölgeleri arasında en yüksek değere sahiptir. Kuzey Doğu Anadolu bölgesinde ise; bu oran 17,8'dir. Bu oranlarla düzey 1 istatistikî bölge sınıflandırmasında sonuncu sıradadır.

Doğu Anadolu Bölgesi, istihdamın sektörel dağılımı itibariyle, tarım ağırlıklı bir yapı sergilemektedir. Kuzey Anadolu bölgesinde tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki oranı yüzde 58,8'dir. Orta Doğu Anadolu bölgesinde ise 36,4'dür. Bu bölgede tarım sektöründe çalışan sayısı fazla olmasına rağmen, verimliliğin en düşük oldu bölgelerden biridir. Tarım sektöründe çalışan sayısı ile tarımsal verimlilik ters orantılıdır. Tarım sektöründe çalışan sayısının fazlalığı tarım sektörünün o bölgede modernize olmadığını ve tarımsal verimin düşük olduğunu göstermektedir.

2004 yılından 2009 yılına kadar tarımda kullanılan makine sayısında da yüzde 10'luk artış yaşanmasına rağmen tarımsal verimlilikte kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bu bölgede dikkat çeken bir noktada bölgedeki kadın istihdamının yüzde 85,7'si tarım sektöründe çalışmasıdır. Orta Doğu bölgesinde ise bu oran 70,8'dir.

Tablo 2.28. Doğu Anadolu Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı

İSTİHDAM DAĞILIMI					Bin
	TOPLAM	TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye	21.277	5.254	5.379	4.542	6.102
Doğu Anadolu Bölgesi	1.475	683	167	234	392
					%
		TARIM	SANAYİ	TİCARET	HİZMET
Türkiye		24,7	25,3	21,3	28,7
Doğu Anadolu Bölgesi		46,3	11,3	15,9	26,6
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009					

Doğu Anadolu bölgesindeki istihdamın sektörel dağılımında en küçük pay 11,3 ile sanayi sektörüne aittir. Tarım sektöründe istihdam edilen iş gücünün toplam istihdamın içindeki payı neredeyse yüzde 50'ye yakındır. Tarım sektörünün insanların geçimlerini sağlamasında önemli bir sektördür Bölgede tarımın modernize olmadığı ve tarımsal verimin düşük olmasından anlaşılabilir. 2000 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri, cari fiyatlarla 884 milyon lira civarında iken, ülke ortalaması 1,1 milyar lira düzeyindedir. Ayrıca, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Türkiye tarımsal üretim değerine katkısı da, yüzde 9,5 gibi çok düşük bir orandadır. Hizmet sektöründe istihdam edilenlerin oranı, ülke ortalamasına yakındır.

Tablo 2.29. Doğu Anadolu Bölgesi İş Gücü İstatistikleri

Doğu Anadolu Bölgesi İşgücü İstatistikleri							
		2007			2009		
Toplam İşgücü (15 ve daha yukarı yaş)		Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
Bin	Türkiye	23.114	15.635	7.479	24.748	16.585	8.163
	Kuzey Doğu Anadolu	633	233	400	712	242	470
	Orta Doğu Anadolu	900	384	516	988	438	549
	Doğu Anadolu Bölgesi	1533	617	916	1700	680	1.019
İstihdam	Bin						
	Türkiye	20.738	13.764	6.973	21.277	13.839	7.438
	Kuzey Doğu Anadolu	597	208	389	652	207	444
	Orta Doğu Anadolu	785	321	463	823	358	465
	Doğu Anadolu Bölgesi	1382	529	852	1475	565	909
İşgücüne Katılım	%						
	Türkiye	46,2	44,3	50,8	47,9	45,8	52,7
	Kuzey Doğu Anadolu	47,2	39,3	53,5	51,7	42,3	58,3
	Orta Doğu Anadolu	41,6	36,7	46,3	43,9	41,8	45,8
İşgücüne Katılım Kadın	%						
	Türkiye	23,6	19,8	32,5	26	22,3	34,6
	Kuzey Doğu Anadolu	26,9	12,7	37	31,3	15,9	41,9
	Orta Doğu Anadolu	19	11	26,1	18,5	13	23,2
İşsizlik	%						
	Türkiye	10,3	12	6,8	14	16,6	8,9
	Kuzey Doğu Anadolu	5,8	10,8	2,9	8,5	14,4	5,4
	Orta Doğu Anadolu	12,9	16,4	10,2	16,6	18,4	15,3
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İsta							

Yapılan sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmalarında en düşük değere sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi ile en gelişmiş bölge olan Marmara bölgesi arasında bir kıyaslama yapacak olursak; DA bölgesinde istihdam yapısının birbirinden çok farklı olduğunu görmekteyiz. Marmara bölgesinin istihdam yapısı incelendiğinde tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı en alt seviyede iken, sanayi ve ticaret sektörlerinde istihdam edilenlerin sayısı en fazladır. Buradan anlaşılacağı gibi toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı yüksek olan bölgelerde gelişmişlik düzeyleri de düşüktür. Uygulanan ve uygulanması

planlanan politikaların bu bölgede tarım sektöründe yığılan istihdamı sanayi ve ticaret sektörüne kaydırmaya yönelik olması gerekmektedir.

Orta Doğu Anadolu bölgesi eğitim göstergelerine bakıldığında altı yaş ve üzeri okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı (14,79) ile Düzey 1 bölgeleri arasında on birinci sıradadır. Bölgenin Kuzey Doğu kısmında ise; sıralamada bir üst sırada yer almaktadır. Kuzey ve Orta Doğu Anadolu'da ilköğretim aşamasında okullaşma oranı 96,71 ve 94,8'dir. Eğitim seviyesine göre, bir okul, şube, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayısı (İlköğretim / Öğretmen) 21 ve 23 olarak TÜİK tarafından hesaplanmıştır.

Sağlık göstergeleri itibariyle de Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile birlikte en son sırada yer almaktadır. Bölgede bin kişiye düşen hastane yatağı Sayısı, Orta Doğu'da 25,5, KDA 24,4 ile Türkiye (29,3) ortalamasının altındır. Ayrıca bölgede on bin kişiye düşen hekim, diş hekimi ve eczane sayısı, sırasıyla; 1,30; 0,12 ve 0,18'dir. Aynı göstergeler Kuzey Doğu Anadolu'da 1,20; 0,13 ve 0,18'dir. Doğu Anadolu Bölgesi, yaşam şartları ve terör olayları nedeniyle sağlık ve eğitim personelinin tercihlerinin en düşük olduğu bölgedir.

Sanayi göstergelerinde de Doğu Anadolu, Akdeniz Bölgesi ile birlikte en alt sırada yer almaktadır. Bunlardan, 2009 sonu itibariyle, faal durumda olan organize sanayi sitesi sayısı 10'dur. Ancak parsel büyüklüğü bakımından 1548 (ha) alan ile en alt sırada yer almaktadır.

OSB'lerinin kurulmamasında coğrafi engeller nedeniyle uygun arazi bulunamayan Karadeniz ve Akdeniz bölgelerindeki durumun geçerli olmadığı Doğu Anadolu bölgesinde OSB'lerine talebin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Buna sebep olarak ulaşım sisteminin gelişmemiş olması gösterilebilir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye toplam tarımsal üretim değerine katkısı, yüzde 10 düzeyindedir. Ancak, ülke GSYİH oluşumuna katkısı yüzde 4,14'lük oranla en geride olan bölgedir. 2000 yılı fert başına GSYİH değeri, 841 milyon lira ile en alt sıradadır⁷⁸

⁷⁸ Dinçer, 2003, s. 99.

Doğu Anadolu Bölgesi kamu gelirleri oluşumuna, Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sonra en az katkı yapan bölgedir. 2009 yılında yapılan kamu yatırımlarının sadece yüzde dördü bu bölgeye aktarılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik göstergeleri ile ekonomik ve sosyal yapı birbirine paralellik göstermektedir. Bölgenin istihdam, sağlık, eğitim ve bankacılık sektörü göstergeleri sıralamalarda birbirine yakın göstermektedir. Bu bölgede çalışabilir iş gücünün tarım sektöründe yoğunlaşması ve tarımsal verimliliğin düşük olması dikkat çeken diğer bir noktadır. Doğu Anadolu bölgesinde geniş aile yapısının varlığı ve doğurganlık oranının yüksek bir seviyede olmasına rağmen, nüfusun her geçen yıl azalmasını göç ile ilişkilendirmemiz mümkündür. Bölge dışına en çok göç veren bölge Doğu Anadolu bölgesidir. Diğer bir önemli saptama ise bölgelerin gelişmişlik seviyeleri düştükçe, kamu yatırım miktarının artmasıdır. Bölgeler arasında olan refah dengesizliğinin bölge içinde de yaşanması sonucunda oluşan göç olgusu diğer gelişmiş bölgeler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Tüm sosyoekonomik göstergelerde son sırada olan Doğu Anadolu bölgesi için devlet kurumlarının bu bölge dışına yaşanan göçü önlemeye yönelik politikalar geliştirmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2.4.7.2. Doğu Anadolu Bölgesi Bankacılık Sektörü İlişkisi

Gerek kalkınma gerekse de bankacılık sektöründeki verilerin gösterdiği gibi Doğu Anadolu Bölgesi 316 adet banka şube sayısı bölgeler arasında son sırada yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ülkedeki toplam tasarruf mevduatına yaptığı katkı yüzde 10 kadardır. Toplam banka kredilerinin içerisindeki payı yüzde 1,82 ile en az kredi kullanılan bölgedir. 2009 sonu itibariyle 6.112.159 TL'ye ulaşan kredi stokunun yüzde 84,2'si ihtisas dışı, yüzde 10,8'i ise ihtisas kredileridir. İhtisas kredilerinin kendi içindeki dağılımlarına bakıldığında, yüzde 60'ı tarım, geri kalan yüzde 40 ise mesleki, turizm ve diğer krediler olduğu görülmektedir.

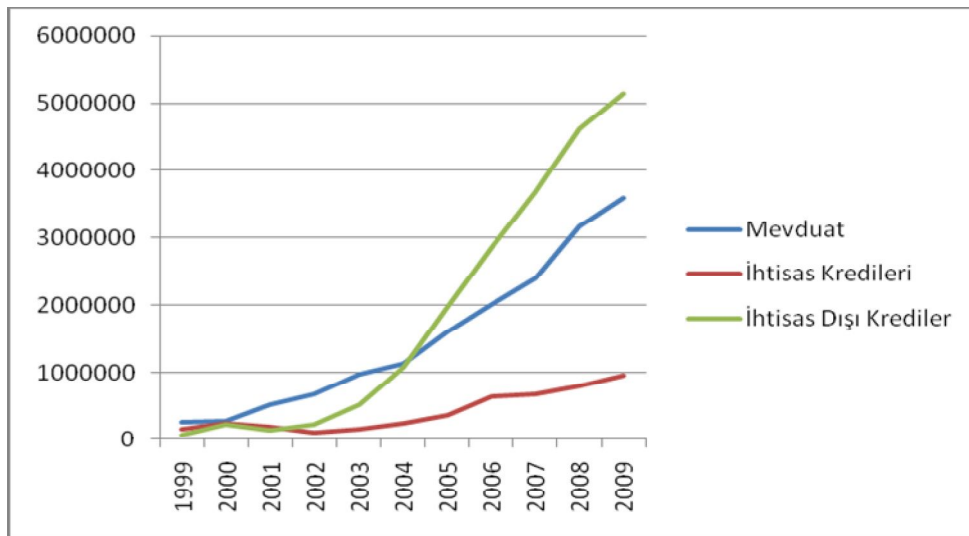
Tablo: 2.30. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bankacılık Verileri

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tasarruf Mevduatı	265749	287386	521637	688738	976997	1134589	1616137	2005105	2404227	3163799	3581996
İhtisas Krediler	159768	241944	196111	112750	161457	250457	371178	638239	677398	811404	960543
Tarım Kredileri	106369	165031	125374	32393	43622	87038	177009	415373	371196	483640	585604
Gayrimenkul Kredileri	13969	19395	18408	7838	5769	5382	5828	7117	6166	5880	0
Mesleki Kredileri	12976	16888	6235	4133	21808	40057	48303	68302	217688	235365	272923
Denizcilik Kredileri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Turizm Kredileri	433	2064	2979	3366	2486	3043	2131	93	0	0	928
Diğer Krediler	26021	38566	43115	65020	87772	114937	137907	147354	82348	86519	101088
İhtisas Dışı Krediler	77238	223479	145354	224784	515870	1085658	1980942	2857736	3680621	4617550	5151616
Şube Sayısı	342	347	321	266	265	264	267	270	285	303	316

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

Bankalar Birliği'nin Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri sınıflandırması rakamlarına göre bölgede kredi kullanım oranının çok düşük olmasına rağmen kullanılan kredilerin büyük bir kısmı ihtisas dışı krediler başlığı altındadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki kredi stokunun yüzde 83,2'sini ihtisas dışı krediler, geriye kalan 6,8'ini ihtisas kredileri oluşturmaktadır. Ortadoğu Anadolu Bölgesindeki kredi stokunun yüzde 85,1'ini ihtisas dışı krediler oluşturmaktadır. İhtisas kredilerinin dağılımına baktığımızda tarım sektörünün önemini koruduğunu görmekteyiz. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde kullanılan tarım kredilerinin toplam kredileri içindeki payı 11,3'dür. Türkiye'de kullanılan ihtisas kredilerinin altında bulunan tarım kredilerinin bölgesel dağılımında, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde 2,6, Ortadoğu Anadolu Bölgesinde ise 2,5'lik paya sahiptir.

Grafik: 2.15. Doğu Anadolu Bölgesindeki Mevduat, İhtisas ve İhtisas Dışı Kredilerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sorgulama Sistemi

2001 krizi öncesinde Mevduat ile ihtisas dışı krediler arasındaki fark azalmış 2003 yılı sonrasında ise aralarındaki fark açılmıştır. Kuzey Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerindeki kredi/mevduat oranları 2004 yılına kadar ülke ortalamasının altındadır. 2004 sonrasında bu oran Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. KDA bölgesinde kredi/mevduat oranı 93,8 ile Güneydoğu Anadolu bölgesinden sonra en yüksek bölgedir. Ortadoğu Anadolu bölgesinde bu oran nispeten daha düşüktür. Bankacılık sektörünün gerek ihtisas gerekse de ihtisas dışı kredilerle bölgede kalkınmasına katkı yaptığı aşikârdır.

3. KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BANKACILIK SEKTÖRÜ İLE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH İLİŞKİSİ

3.1. Uygulamanın Amacı

Finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmaların 19. Y.y. kadar dayanmaktadır. Schumpeter'in 1911 yılında yaptığı çalışmaya göre; finansal sistemdeki araçlar, büyümeyi ve verimlilik artışını olumlu yönde etkilemektedir. Modern büyüme teorilerinde ise; finansal sektörün büyüme üzerindeki etkisi uzun vadede hissedilmektedir. Finansal sistemin, büyümeyi etkilemedeki kanalı sermaye birikimi vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Bazı ampirik çalışmalarda tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki kurulurken bazı çalışmalarda kredi büyüme ilişkisine yer verilmiştir. Bu çalışmada az gelişmiş bölge olarak kabul edilen Karadeniz Bölgesinde yıllar itibariyle bankacılık sektörü ile kişi başına düşen GSYİH'da ki değişim arasında bağlantı kurulması ve bu ilişkinin yönünün ekonomik büyümeye, finansal büyümeye doğru olup olamayacağının test edilmesi amaçlanmıştır. Bunun dışında bankaların şube ağının ve banka personelin kişi başına düşen GSYİH ile arasındaki ilişki test edilecektir.

3.2. Uygulamada Kullanılan Değişkenler

Çalışmada kullanılan verilerin hepsi 1999-2009 aralığını kapsayan yıllık frekanslı verilerdir. Bağımlı değişken olan; kişi başına düşen gelir (1987 yılı fiyatları) Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Karadeniz Bölgesi için yayınladığı verilerden kullanılmıştır. Dolar cinsinden verilen veriler Merkez Bankası'nın her yılın son iş günü Dolar/TL kuru temel alınarak TL'na çevrilmiştir. Bölgesel bazda verilen bu veriler en son 2001 yılına kadar hesaplanmıştır. Bu tarihten sonrası yine TÜİK'in hesapladığı yıllık büyüme oranı kullanılarak 2002-2009 değerlerine ulaşılmıştır. Analizde kullanılan sabit değişkenler; Karadeniz Bölgesinde ki şube sayısı, banka çalışan sayısı, toplam tasarruf mevduatı, bölgede kullanılan ihtisas kredileri ve ihtisas dışı kredilerdir. Bölgenin tüm verileri İBBS'a göre ayrılan Batı ve Doğu Karadeniz bölgesi için hesaplanmış ve bu iki bölgenin ortalaması alınmıştır. Bankacılık sektörüne ait olan toplam krediler, tasarruf mevduatı şube sayısı Türkiye Bankalar Birliği'nin

bilgi bankasından alınmıştır. Bankacılık sektöründe çalışan sayısı bölgesel bazda veri olmadığı için şu şekilde hesaplanmıştır; Bankalar Birliği sitesinde yer alan ve sektöre ait yıllık verilerden toplam banka şube sayısı ve toplam çalışan sayısı birbirine bölünerek şube başına düşen ortalama çalışan sayısı bulunmuştur. Hesaplanan ortalama şube başına düşen çalışan sayısı ile bölgede faaliyette olan şube sayısı ile çarpılarak Karadeniz bölgesinin bankacılık sektöründe çalışan sayısı hesaplanmıştır. Analizde kullanılan krediler bölgede tarım, gayrimenkul, mesleki, denizcilik, turizm sektörleri ve diğer krediler başlıkları altında kullanılan kredilerin toplamıdır. Çalışmadaki değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

3.3. Uygulamanın Metodolojisi ve Literatürü

Araştırmada verilerin TÜİK ve Türkiye Bankalar Birliği sitesinden alındığından daha önce bahsetmiştik. İlişkilerin sınanması için basit regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon (bağlanım); sözlük anlamıyla bir şeyi başka bir şeye bağlama işi ve biçimidir. Bilimsel olarak regresyon terimi bir değişkenle başka bir(ya da birden çok) değişken arasında ilişki kurma işini ve ilişkinin biçimini anlatır.⁷⁹ İstatistiksel açıdan regresyon; değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel olarak ifade edilmesidir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bulunduğu varsayılan doğrusal ilişki tek bir değişken içeren doğru denklemiyle gösterilirse basit doğrusal regresyon modeli elde edilir. Bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki matematiksel olarak şu şekilde yazılabilir:

$$Y = \alpha + \beta x + \varepsilon$$

Denklemden ε ile gösterilen değer hata (error) terimidir.

Bu modelde “ α ve β ” parametrelerini bulmak için x bağımsız değişkeni ve y bağımlı değişkeni ile ilgili gözlemlere ihtiyaç vardır.

Hipotez şu şekilde kurulur:

⁷⁹ Ali Fuat Yüzer (Ed.), **İstatistik**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, 2006, s. 253.

$$H_0: B = 0$$

Bağımsız değişken x'teki bir birimlik değişimin bağımlı değişken y yi etkilememektedir, iki değişken arasında ilişki yoktur.

$$H_1: B \neq 0$$

Bağımsız değişken x'teki bir birimlik değişimin bağımlı değişken y de önemli bir değişme yapar. İki değişken arasındaki ilişki önemlidir.

3.4. Uygulama Bulguları

Hipotezler ve İlişkilerin Sınanması

Hipotez 1: Karadeniz Bölgesindeki kişi başına düşen GSYİH ile bölgede toplanan tasarruf mevduatı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

$$H_0: B_1 = 0$$

Tasarruf mevduatı ile GSMH arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.

$$H_1: B_1 \neq 0$$

Tasarruf mevduatı ile GSMH arasında istatistiksel bir ilişki vardır.

Y: Tasarruf Mevduatı

X: Kişi Başı Milli Gelir

$$Y = \alpha + \beta_1 X + \epsilon$$

Tasarruf mevduatının, kişi başına düşen GSYİH miktarı arasındaki ilişki test edilecektir. Tasarruf mevduatı, modelde sabit değişken olarak kullanılırken kişi başına düşen GSYİH bağımsız değişken olarak modele alınmıştır. Bu hipotezde, kişi başına düşen GSYİH'daki değişimin, tasarruf mevduatı üzerindeki etkisini nasıl ve ne şekilde olduğu yapılacak basit korelasyon testi sonucunda anlaşılacaktır.

Tablo 3.1. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nın İstatistik Verileri

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TA.MEV	4,85E+06	3,71E+06	11
GSYIH	2,61E+08	7,61E+07	11

Tablo 3.2. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği

Model Summary ^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,832 ^a	0,692	0,658	2,17E+06
a. Predictors: (Constant), GSYIH				
b. Dependent Variable: TA.MEV				

R square=0,692 yani %69,2 Tasarruf mevduatındaki değişimin %69,2'si kişi başına düşen GSYİH da ki değişim ile açıklanabilmektedir.

Tablo 3.3. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	9,53E+13	1	9,53E+13	20,268	,001 ^a
	Residual	4,23E+13	9	4,70E+12		
	Total	1,38E+14	10			
a. Predictors: (Constant), GSYIH						
b. Dependent Variable: TA.MEV						

%5 anlamlılık düzeyinde;

$P=0,001 < 0,005$ model anlamlıdır. H_0 hipotezi reddedilir. Kişi başına düşen GSYİH ile Tasarruf mevduatı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 3.4. Tasarruf Mevduatı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki

Coefficients ^a								
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	-5741221,9	2440911,24		-2,352	0,043	-1,13E+07	-219497,06
	GSYİH	0,041	0,009	0,832	4,502	0,001	0,02	0,061

a. Dependent Variable: TA.MEV

$$Y (\text{tasarruf mevduatı}) = -5741 + 0,41X (\text{GSYİH})$$

Bu regresyon analizinde kişi başına düşen GSYİH'da ki % 1'lik değişimin tasarruf mevduatı üzerindeki etkisi % 4,1 kadardır. Tasarruf mevduatı ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişki doğru orantılıdır.

Tablo 3.5. Residual İstatistik

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-886253,44	8,97E+06	4,85E+06	3,09E+06	11
Residual	-3,41E+06	3,27E+06	0	2,06E+06	11
Std. Predicted Value	-1,857	1,334	0	1	11
Std. Residual	-1,573	1,508	0	0,949	11

a. Dependent Variable: TA.MEV

$H_0 = 0$ hipotezi reddedilir. Tasarruf mevduatı ile kişi başına düşen GSYİH arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kişi başına düşen GSYİH artarsa tasarruf mevduatı da artmaktadır.

Hipotez 2: Karadeniz Bölgesindeki kişi başına düşen GSYİH ile bölgede toplanan kullandırılan krediler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Ho: $B1 = 0$

Krediler ile GSYİH arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.

H1: $B1 \neq 0$

Krediler ile GSMH arasında istatistiksel bir ilişki vardır.

Y: Krediler

X: Kişi Başına Düşen GSYİH

$$Y = \alpha + \beta_1.X + \epsilon$$

Karadeniz bölgesindeki banka kredilerinin, büyüme ölçütü olan kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkinin çeşitli araştırmacılar tarafından test edilmiştir. Krediler, modelde sabit değişken olarak kullanılırken kişi başına düşen GSYİH bağımsız değişken olarak modele alınmıştır. Bu hipotezde, kişi başına düşen GSYİH'daki değişimin, krediler üzerindeki etkisini nasıl ve ne şekilde olduğu yapılacak basit korelasyon testi sonucunda anlaşılacaktır.

Tablo 3.6. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nın İstatistiki Verileri

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
KREDİLER	6,82E+06	5,56E+06	11
GSYİH	2,61E+08	7,61E+07	11

Tablo 3.7. Krediler ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği

Model Summary ^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,790 ^a	0,623	0,582	3,59E+06
a. Predictors: (Constant), GSYİH				
b. Dependent Variable: KREDİLER				

R square=0,790 yani %79 Kredilerde ki değişimin %79'u Kiři başına dūřen GSYİH da ki değişim ile açıklanabilmektedir.

Tablo 3.8. Krediler ve Kiři Bařına Dūřen GSYİH'dan Oluřan Modelin Anova Testi

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,92E+14	1	1,92E+14	14,896	,004 ^a
	Residual	1,16E+14	9	1,29E+13		
	Total	3,09E+14	10			
a. Predictors: (Constant), GSYIH						
b. Dependent Variable: KREDILER						

%5 anlamlılık dūzeyinde;

P=0,004 < 0,005 model anlamlıdır. Ho hipotezi reddedilir ve kiři başına dūřen GSYİH ile krediler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 3.9. Krediler ve Kiři Bařına Dūřen GSYİH Arasındaki İliři

Coefficients ^a								
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	-8225993,7	4045038,49		-2,034	0,073	-1,74E+07	924519,045
	GSYIH	0,058	0,015	0,79	3,859	0,004	0,024	0,091
a. Dependent Variable: KREDİLER								

$$Y (\text{Krediler}) = -82225993,7 + 0,058X (\text{GSYİH}) + e$$

Bu regresyon analizinde kiři başına dūřen GSYİH'da ki % 1'lik değişimin krediler üzerindeki etkisi % 5,8 kadardır. Krediler ile kiři başına dūřen GSYİH arasındaki ilişki doğru orantılıdır.

Tablo 3.10. Hipotez 2 Residual İstatistik

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-1,33E+06	1,27E+07	6,82E+06	4,39E+06	11
Residual	-5,68E+06	4,61E+06	0	3,41E+06	11
Std. Predicted Value	-1,857	1,334	0	1	11
Std. Residual	-1,579	1,284	0	0,949	11

a. Dependent Variable: KREDİLER

$H_0 = 0$ hipotezi reddedilir. Krediler ile kişi başına düşen GSYİH arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kişi başına düşen GSYİH artarsa kredi kullanımında artmaktadır.

Hipotez 3: Karadeniz Bölgesindeki kişi başına düşen GSYİH ile banka şube sayısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

$H_0: B_1 = 0$

Banka şube sayısı ile GSYİH arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.

$H_1: B_1 \neq 0$

Banka şube sayısı ile GSMH arasında istatistiksel bir ilişki vardır.

Y: Banka Şubesi

X: Kişi Başına Düşen GSYİH

$$Y = \alpha + \beta_1 X + \epsilon$$

Karadeniz bölgesinde, kişi başına düşen GSYİH ile banka şube sayısının değişimi arasındaki ilişkinin var olup olmadığının anlaşılabilmesi için bu modelde; banka şube sayısı, sabit değişken olarak kullanılırken kişi başına düşen GSYİH bağımsız değişken olarak modele alınmıştır. Bu hipotezde; kişi başına düşen GSYİH'daki değişimin, banka şube sayı üzerindeki etkisinin nasıl ve ne şekilde olduğu yapılacak basit korelasyon testi sonucunda anlaşılacaktır.

Tablo 3.11. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nın İstatistik Verileri

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
ŞUBESAYISI	639,2727	80,40534	11
GSYİH	2,61E+08	7,61E+07	11

Tablo 3.12. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği

Model Summary ^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,317 ^a	0,101	0,001	80,37381
a. Predictors: (Constant), GSYİH				
b. Dependent Variable: ŞUBESAYISI				

R-square=0,317 yani %31,7 şube sayısında ki değişimin %31,7'si kişi başına düşen GSYİH da ki değişim ile açıklanabilmektedir. GSYİH 'da ki artışının yeni banka şubelerinin açılmasında ki etkisinin çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 3.13. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	6510,642	1	6510,642	1,008	,342 ^a
	Residual	58139,54	9	6459,949		
	Total	64650,182	10			
a. Predictors: (Constant), GSYİH						
b. Dependent Variable: ŞUBESAYISI						

%5 anlamlılık düzeyinde;

$P=0,342 > 0,005$ model anlamsızdır. H_0 hipotezi kabul edilir ve kişi başına düşen GSYİH ile şube sayısı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 3.14. Banka şube sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki

Coefficients ^a								
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	726,769	90,461		8,034	0	522,131	931,406
	GSYİH	-3,35E-07	0	-0,317	-1,004	0,342	0	0

a. Dependent Variable: ŞUBESAYISI

$$Y (\text{Şube Sayısı}) = 726,769 - 3,35E-07 X (\text{GSYİH}) + e$$

Bu regresyon analizinde kişi başına düşen GSYİH’da ki değişimin şube sayısı üzerindeki etkisi negatiftir. Şube sayısı ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişki ters orantılıdır.

Tablo 3.15. Hipotez 3 Residual İstatistik

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	605,2303	686,6463	639,2727	25,51596	11
Residual	-83,82183	114,56266	0	76,24929	11
Std. Predicted Value	-1,334	1,857	0	1	11
Std. Residual	-1,043	1,425	0	0,949	11

a. Dependent Variable: ŞUBESAYISI

$H_0 = 1$ hipotezi kabul edilir. Şube sayısı ile kişi başına düşen GSYİH arasında anlamsız bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Karadeniz Bölgesindeki kişi başına düşen GSYİH ile Banka şube çalışan sayısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

$$H_0: B_1 = 0$$

Banka şubesinde çalışan sayısı ile GSYİH arasında istatistiksel bir ilişki yoktur.

$$H_1: B_1 \neq 0$$

Banka şubesinde çalışan sayısı ile GSMH arasında istatistiksel bir ilişki vardır.

Y: Banka Şubesi'nde Çalışan Sayısı

X: Kişi Başına Düşen GSYİH

$$Y = \alpha + \beta_1 X + \epsilon$$

Karadeniz bölgesinde banka şube sayı ile bu şubelerde yada çalışan sayısının kişi başına düşen GSYİH ile herhangi bir ilişkisinin var olup olmadığının anlaşılabilmesi için bu hipotez kurulmuştur. Banka şubesinde çalışan sayısı, sabit değişken olarak kullanılırken kişi başına düşen GSYİH bağımsız değişken olarak modele alınmıştır. İlişkinin boyutunun nasıl ve ne şekilde olacağını yapılacak basit korelasyon testi sonucunda anlaşılacaktır.

Tablo 3.16. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'nin İstatistiksel Verileri

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
Ç.SAYISI	13314,6364	1906,33813	11
GSYIH	2,61E+08	7,61E+07	11

Tablo 3.17. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Güvenilirliği

Model Summary ^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,609 ^a	0,371	0,302	1593,21169

a. Predictors: (Constant), GSYIH
b. Dependent Variable: Ç.SAYISI

R-square=0,609 yani %60,9 şubede çalışan sayısında ki değişimin %60,9'u kişi başına düşen GSYİH'da ki değişim ile açıklanabilmektedir. GSYİH'da ki artışının banka şubelerinde çalışan sayısı değişimine etkisi çok düşüktür ve kuvvetli olmadığı görülmektedir.

Tablo 3.18. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH'dan Oluşan Modelin Anova Testi

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,35E+07	1	1,35E+07	5,317	,047 ^a
	Residual	2,28E+07	9	2538323,5		
	Total	3,63E+07	10			
a. Predictors: (Constant), GSYIH						
b. Dependent Variable: Ç.SAYISI						

%5 anlamlılık düzeyinde;

P=0,047 > 0,005 model anlamsızdır. Ho hipotezi kabul edilir. Kişi başına düşen GSYİH ile banka şubesinde çalışan sayısı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 3.19. Banka şube çalışan sayısı ve Kişi Başına Düşen GSYİH Arasındaki İlişki

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	17298,319	1793,169		9,647	0
	GSYIH	-1,53E-05	0	-0,609	-2,306	0,047
a. Dependent Variable: Ç.SAYISI						

$$Y (\text{Şube Sayısı}) = 17298,319 - 1,53E-05 X (\text{GSYİH}) + e$$

Bu regresyon analizinde kişi başına düşen GSYİH’da ki değişimin şubede çalışan kişi sayısı üzerindeki etkisi negatiftir. Şubede çalışan sayısı ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişki ters orantılıdır.

Tablo 3.20. Hipotez 4 Residual İstatistik

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	11764,6934	15471,5469	13314,6364	1161,73745	11
Residual	-1701,8124	2515,30688	0	1511,45332	11
Std. Predicted Value	-1,334	1,857	0	1	11
Std. Residual	-1,068	1,579	0	0,949	11

a. Dependent Variable: Ç.SAYISI

$H_0 = 1$ hipotezi kabul edilir. Şubede çalışan sayısı ile kişi başına düşen GSYİH arasında anlamsız bir ilişki vardır.

3.5. Uygulamanın Genel Değerlendirilmesi

Karadeniz bölgesinde bankacılık sektöründe, kişi başına düşen GSYİH’da ki değişim ile aralarındaki ilişkiyi ölçmek için yapılan regresyon analizinde; tasarruf mevduat, krediler ve banka şube sayısı ile bu şubede çalışan sayısı rakamları kullanılmıştı. Genellikle ampirik çalışmalarda finansal büyüme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki sınanmış olsa da bu çalışmada kişi başına düşen GSYİH ile sektör arasındaki ilişki sınanmıştır. Kişi başına düşen milli GSYİH artışı ekonomik büyümenin bir etkisidir. Kişi başı GSYİH arttıkça bir kısmı tüketime yani; hayat standardının yükselmesine, diğer kısmı ise tasarruf ve yatırıma yönelir. Bankacılık sektörü verilerinin bağımlı değişken, kişi başına düşen GSYİH’nın bağımsız değişken olduğu analizde, bölgede toplanan tasarruf mevduatı arasında pozitif bir ilişki olsa da bu ilişkinin kuvveti zayıftır. Bölgede kullanılan kredilerin de kişi başına GSYİH ile pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu iki değişkende de zayıf bir bağ olması

Karadeniz bölgesinin gelişmişlik endeksinin negatif olmasına bağlanabilir. Bölge insanının yaşam standartları ve gelir düzeyi düşük olduğundan, gelirlerindeki artışın mevduat dönüşmesi zayıf bir ihtimaldir. Bölge insanın gelirinde ki artışın tüketime katalize olduğu düşünülebilir. Gelir seviyesi artan bölge insanı bu artışı mevduat yapmak yerine farklı tüketime harcayabilir. Bölgedeki gelir artışı ile şube ve şubede çalışan sayısı arasındaki ilişki negatiftir. Gelir artışına bağlı olarak şube sayısının artmayacağı analiz sonucunda anlaşılmıştır.

SONUÇ

Ekonomik büyüme ve kalkınma, birbirinden çok farklı kavramlar olarak algılansa da bu iki kavramın ortak amacı; insanların yaşam standartlarının daha iyi bir seviyeye ulaştırılmasıdır. Ekonomik büyüme, kalkınmanın en önemli tarafını oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme; reel gelirin ya da kişi başına düşen gelirin artışı ile ölçülmektedir. Kalkınma ise; bireylerin, ekonomik durumlarının iyileşmesinin yanında sosyal, siyasi yönleriyle bir bütün halinde ele alınmasıdır. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler; doğal kaynaklar, beşeri sermaye, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme olarak dört grupta sınıflandırılabilir.

Ekonomik büyüme teorileri farklı iktisat akımları tarafından araştırılmıştır. Klasik iktisatçılar ekonomik büyümeyi bugün ki iktisatçılardan farklı olarak ele almışlardır. Kalkınmada toprağın önemini vurgulayan klasik iktisatçılar nüfus artışı ile birlikte genişleyen tarım arazileri sayesinde üretim sabit oranda artmaktadır. Ancak bir süre sonra tarım alanlarının kıtlaşınca azalan verim kanunu devreye girmektedir. Nüfus artışı ile birlikte işçi başına düşen üretim azalacağından dolayı reel ücretlerde de bir düşüş olacaktır. En sonunda da bu durum büyüme hızının yavaşlamasına neden olmaktadır.

Klasik iktisat modelinde kullanılan emek ve toprak faktörlerine, teknoloji ve sermaye gelişimi eklenmiştir. Bu büyüme teorisinde; nüfus artışına ve teknolojik gelişmeye karşı tasarrufların, yatırımların ve ekonomik büyümenin nasıl tepki verdiği açıklanmıştır.

İkinci dünya savaşı sonrasında Doğrusal kalkınma aşamaları, yapısal değişim, uluslararası bağımlılık ve neo-klasik serbest piyasaya geri dönüş olarak adlandırabileceğimiz dört ana görüş ortaya çıkmıştır. Doğrusal kalkınma aşamaları Rostow'a ait bir görüştür. Rostow'un büyüme anlayışına göre; ülkelerin aşmaları gereken beş aşamadan söz etmektedir. Bu aşamaların gerçekleşmesi neticesinde ekonomik kalkınmanın gerçekleşebileceğini söylemektedir. Bu aşamalar geleneksel toplum, kalkış aşamasına hazırlık, kalkış aşaması, olgunluk ve kitlesel tüketim aşamalarıdır. Rostow kalkınmanın ancak kalkış aşamasından sonra ortaya çıkabileceğini söylemektedir. Rostow'un görüşlerinin biçimsellik kazandırdığı diğer bir ekonomik büyüme modeli Roy F. Harrod ve Evsey Domar adındaki iktisatçıların ortaya koydukları büyüme modelidir. Modelde ekonominin hangi oranda büyüyeceğini,

sermaye hasıla katsayısının tersi ile yatırım oranının çarpılmasıyla hesaplanabileceğini ortaya koymuşlardır. Yatırım oranını karşılayabilmek için yeterli oranda iç tasarruf olmadığı durumda dış kaynaklar kullanılabilir. Nurkse büyüme ile ilgili olarak gelir düzeyi düşük olan bir ülkede tasarruf oranındaki yetersizlik işgücü başına düşen sermaye miktarının da yetersiz olmasına neden olacaktır. Tasarruf, yatırım, verim ve ulusal gelir arasında bir bağlantı kuran Nurkse; tasarrufların düşük olmasının yatırımları olumsuz etkileyeceğini, düşük olan yatırımların da üretimde verimliliğin düşmesine neden olacaktır. Bu sebepten ötürü ulusal gelir artmayacağından ekonomide de büyüme gerçekleşmeyecektir. Yapısal değişim modelinde az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründen imalat ve hizmet sektörüne bir geçişten söz edilmektedir. Ülkeler gelişimlerini tamamladıkça yatırımlarda hizmet sektörüne doğru kayacaktır. Bunun nedeni kişi başına düşen gelirdeki artışa bağlanmaktadır. Bu modelin en bilinen ismi Arthur Lewis'in iki sektörlü sınırsız emek arzı modelidir. Lewis modelini marjinal verimi düşük olan tarım sektörü ile marjinal verimi yüksek sanayi sektörü arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Bu modelde tarım sektöründeki işgücü fazlalığının sanayi sektörüne transfer edilmesi ile tarım sektöründe işgücü açığı oluşacaktır. Ürün fiyatlarındaki artış ücretlere yansısıyla tüketim artacaktır. Bu durum tarım sektöründe teknolojinin kullanılmasını teşvik edecektir. Teknoloji kullanılan tarım sektöründe düşük işgücü ile maksimum verim sağlanacağı için tarım sektöründe hep bir emek fazlası olacaktır. Ancak tarım sektöründen sanayi sektörüne bu transferin devam edebilmesi için sermaye sahiplerinin yatırımlarına devam etmesi gerekmektedir.

Finansal büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü tam olarak belirlenmiş değildir. Ekonomik büyüme kaynakların ne kadar verimli kullanıldığına göre değişiklik göstermektedir. Finansal büyüme bu aşamada ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Finansal sistem kaynakların verimli kullanılmasında ve bu kaynakların bölgeler yada sektörler arasındaki transferin sağlanmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmada bölge ayrımı yapılırken dikkat edilen kriterlerin neler olduğunu ve kaç çeşit bölge ayrımı yapıldığı üzerinde araştırmalar incelenmiştir. Bölge kavramı bazen benzer özelliklere sahip kara parçası bazen de ülkelerin kendi içerisindeki bölümleri anlaşılmaktadır. Jacques Bouddeville, yaptığı sınıflandırmaya göre; bölgeler, üç başlık altında toplanmaktadır. Bu bölgeler; Homojen, Polarize ve Plan Bölge olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu bölgeler kendi içerisinde ekonomik durumlarına göre gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler olarak sınıflandırılmıştır.

Türkiye’de bölge ayrımı iki farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar; Coğrafi bölge ayrımı ve istatistikî bölge ayrımıdır. Coğrafi bölge ayrımına göre; Türkiye yedi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin belirlenmesindeki kriter toprak ve iklim yapısı olmuştur. İklim ve coğrafi benzerliklere göre Türkiye, Marmara, Ege Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ayrılmıştır. İstatistiki sınıflandırma yapılırken AB mevzuatına uygun olarak sınıflandırma yapılmıştır. AB üye olan yada üyelik aşamasında olan ülkelerin ortak bölgesel politikalar izlemesinde yardımcı olmak amacıyla her ülke Düzey 1, 2, 3, olarak bölümlere ayrılmıştır. Ülkemizde Avrupa Birliği'nin bölgesel düzeyde uyguladığı müktesebata uyum çerçevesinde yaptığı çalışmalar sonucunda İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) çalışması tamamlanmıştır. Bu çalışma sonucunda ülkemiz; Düzey 1 olarak 12, Düzey 2 olarak 26 ve Düzey 3 olarak da 81 (il) sınıflara ayrılmıştır.

Bölgelerin sosyo ekonomik özellikleri yanında bankacılık sektörünün yapısının da incelendiği ikinci bölümde en geliş bölgenin Marmara bölgesi olduğu anlaşılmıştır. Bölgeler arasındaki sınıflandırmada gelişmişlik sıralamasında en son sırada olan bölge Doğu Anadolu bölgesidir. Bu bölge en fazla göç veren bölgemiz iken en çok göç alan bölge Marmara bölgesidir. Pozitif gelişmişlik endeksine sahip bölgeler Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleridir. Geçmiş yıllarda yapılan sosyo ekonomik analizlerde bölgesel sıralamada bir değişiklik olmadığını ancak il bazında bazı illerin sosyo ekonomik durumlarının daha iyiye gittiği görülmüştür. Bu çalışmada bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile bankacılık sektörünün gelişmişliği doğru orantılıdır. Bir bölge sosyo ekonomik açıdan ne kadar gelişmiş ise bölgede yürütülen bankacılık faaliyetleri o derecede gelişmiş olduğu görülmüştür.

Türkiye’nin bölgesel kalkınmada ne kadar etkili politikalar izlediğini ve Karadeniz Bölgesindeki sosyo-ekonomik durumun bankacılık sektörünü ne derecede etkilediğini göstermektedir. Yapılan bölgesel analizlerde 2003 yılında itibaren bölgeler arasındaki eşitsizliğin devam ettiği görülmektedir. Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ile Marmara, Ege, İç Anadolu, Akdeniz bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi daha da açılmıştır. Araştırma sonucunda Marmara Bölgesi en gelişmiş bölge iken Karadeniz Bölgesi bu sıralamada sondan üçüncü sıradadır. Aradan geçen yedi yıla rağmen bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarının devam ettiği saptanmıştır.

Karadeniz bölgesinde kişi başına düşen GSYİH ile bankacılık sektörü arasındaki ilişkiye bakıldığında; ekonomik büyümeden finansal büyümeye doğru bir ilişkiden söz edebiliriz. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme ya da kalkınma gelişmeden finansal gelişme sağlanamaz. Yapılan analizler sonucunda kişi başına düşen GSYİH'daki artışın finansal sistemi pozitif yönde etkilediği aşikârdır. Ancak aralarındaki ilişkinin çok kuvvetli olduğunu söylenememektedir. Özellikle kişi başına düşen milli geliri düşük olan bölgelerde yaşayan insanların gelir artışlarının bankacılık sektörü üzerindeki etkisi zayıftır. Azgelişmiş bölgelerde yaşayan insanların gelirlerindeki artış, gelişmiş bölgelerdeki insan davranışlarından farklıdır. Gelişmiş bölge insanı, artan gelirini finans sektörüne yönlendirirken, az gelişmiş bölge insanı bu artışı tüketime yönlendirebilir. Karadeniz bölgesinde de bu özellik nedeniyle ilişki doğrusal ama zayıftır. Finansal sektör ile büyüme arasındaki ilişki, gelişimini tamamlamış ya da tamamlamakta olan bölgeler arasında yapılması daha sağlıklı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

- İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. 5. Basım. İstanbul: Yön Ajans, 1988.
- Başol, Koray. **Doğal Kaynaklar Ekonomisi**. İzmir: Akıselim Basımevi, 1991.
- Beck, T. ve Levine, R. (2004), “Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence”. **Journal of Banking & Finance**. 28, ss. 423-442.
- Berber, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**. 3. Basım. Trabzon: Derya Yayınevi, 2004.
- Cansız, Mehmet. “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları Ve Uygulamaları”.
Devlet Planlama Teşkilatı. 2009[Erişim: 29/ 03/ 2011].
- Chenery, Hollis B.. “Patterns of Industrial Growth”. **The American Economic Review**. Vol. 50, No. 4 (Sep., 1960), pp. 624-654.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000 Aktaran: Öztürk, Ahmet. “Homojen ve Fonksiyonel Bölge Tespiti ve Türkiye İçin İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi”. **T. C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**. Yayın No: 2802, 2009.
- Dinçer, Bülent, Metin, Özasan ve Taner Kvasoğlu. “İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”. **DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü**. Yayın No: DPT 2671, 2003.
www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/8143/2003-05.pdf [Erişim:30/ 01/ 2011].
- Dinler, Zeynel, **İktisada Giriş**, 9. Basım. Ekin Yayınevi, 2003.
- Ecemiş Kılıç, Sibel ve Mutluer Mustafa. “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi”. **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı 13, 2004.
- Ertek, Tümay. **Makroekonomiye Giriş**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2004.
- Gündüz, Ali Yılmaz. **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitapevi, Bursa, 2006
- Hosseini, H. “Why Development Is More Complex Than Growth: Clarifying Some Confusions”. **Review of Social Economy**, 2003, Aktaran: Tanrıseven Kemalettin 2007 Dışa Açılma ve Büyüme: İmalat Sanayii Örneği.
- Kar, M. ve Pentecost, J. E. (2000), “Financial Development and Economic Growth in Turkey: Further Evidence on the Causality Issue”. **Loughborough University Department of Economics**, Economic Research Paper No 00/27.
- Taban, Sami ve Muhsin Kar (Ed.). **Ekonomik Kalkınma Seçme Konular**. Ekin Kitapevi, 2004.

Filiztekin, Alpay. “Türkiye’de Bölgesel Farklar”, **Yerel Kalkınmanın Yönetişi**

Uluslararası Konferansı, İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi, 24-25 Ekim 2008.

İzmir Bölgesel Gelişme Planı Taslak1, 2009-2013

[www.dpt.gov.tr/.../IzmirBolgeseGelismePlani2009-2013\(1.Taslak\).pdf](http://www.dpt.gov.tr/.../IzmirBolgeseGelismePlani2009-2013(1.Taslak).pdf)

[Erişim: 14/02/2011].

Kulaksız, Yahya. “Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam Ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi”. **T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü**. Ankara, 2008.

Lewis, Arthur. “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, 1954, p400-

449, <http://unileipzig.de/~sozio/mitarbeiter/m72/content/dokumente/568/Lewis1954.pdf> [Erişim: 02/06/2011].

Mollahaliloğlu, Salih, Başara Bora Berrak ve Eryılmaz Zehra. “T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık

İstatistikleri Yıllığı”. Ankara: **T.C. Sağlık Bakanlığı**, 2009
www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-70979/h/saglik2009bulten.pdf [Erişim 25/03/2011].

Özsağır, Arif. “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”. **Karamanoğlu Mehmetbey**

Üniversitesi İIBF Dergisi. Sayı:14/ 06/ 2008

Öztürkler, H. ve Çermikli, A. H. “Türkiye’de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri”. **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**. Cilt: 44 Sayı:514 2007.

Samuelson, P. A.. İktisat (Çev. D. Demirgil), 1973, s. 863. Aktaran Tanrıku, Kenan,

“Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi”. **Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Plânlama Başkanlığı Uzun Vadeli Planlar Dairesi Uzmanlık Tezi**. Ankara, 1983.

Rodan-Rosenstein, Paul. N.. “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern

Europe”. **The Economic Journal**. Vol. 53, No. 210/211. (Jun. - Sep., 1943), pp. 202-211.

Robert, M. ve Solow A.. “Contribution to the Theory of Economic Growth The Quarterly”.

Journal of Economics. Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94.

Ragnar, Nurkse. “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”.

The American Economic Review. Vol. 42, No. 2, Papers and Proceedings of the Sixtyfourth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1952), pp. 571-583.

Rostow, W.W. “Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri”, Çev: Erol Güngör, Kalem Yayıncılık,

İstanbul, 1980.

Rostow, W.W.. “The Stages of Economic Growth”, **Economic History Review**, New Series, Vol. 12 No. 1, 1959, pp. 1-16.

Rostow, W.W. (1966). “Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış”, **İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar**. Der: Metin Berk – Fikret Görün – Selim İlkin. **ODTÜ İİBF Yayınları** No:6 Ankara. Aktaran: Sami Taban ve Musin Kar (Ed.), **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**. Ankara: Ekin Kitabevi, 2004.

Savaş, Vural. **Kalkınma Ekonomisi**. 4. Basım. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986.

Seyidoğlu, Halil. **İktisat Biliminin Temelleri**. No:21. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2006.

Shan J. ve Jianhong, Q.. “Does Financial Development ‘lead’ Economic Growth? The Case of China”, **Annals of Economics and Finance** 1, 2006, pp. 231-250.

Simon, Kuznets. “Modern Economic Growth: Findings and Reflections” **The American Economic Review**, Vol. 63, No. 3 (Jun., 1973), pp. 247-258.

Tansel, Aysit ve Güngör, N. D. , “The Educational Attainment of Turkey’s Labor Force: A Comparison Across Provinces and Over Time”, **METU Studies in Development**, 24, (4), 1997. Aktaran: Muharrem Afşar, “Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt/Vol.:9- Sayı/No: 1, 2009, s. 85–98

Tanrıkulu, Kenan. “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi”. **T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**. Ankara, Ekim 1983.

Todaro, P. Michael. **Economic Development**. Fifth Edition. England: Longman, 1994.

Türkiye Bankalar Birliği. Veri Sorgulama Sistemi.

http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/igb.aspx. [Erişim: 15/02/2011].

Türkiye İstatistik Kurumu. Bölgesel İstatistikler, Elektronik Veri Tabanı,

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/sorguGiris.do>. [Erişim: 21/03/2011] .

Türkiye İstatistik Kurumu. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009.

http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=8&KITAP_ID=25. [Erişim:13/ 03/ 2011].

Türkiye İstatistik Kurumu. Ulusal Hesaplar. Veri Tabanı TÜİK.

<http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/bolgeselgskd.zul>. [Erişim:30/ 05/ 2011].

Türkiye İstatistik Kurumu. Türkiye İstatistik Yıllığı 2009, www.tuik.gov.tr .[Erişim: 17/ 02/ 2011]

United Nations, Natural Resources of Developing Countries, United Nations Press, New York, 1970. Aktaran: Başol Koray, Mustafa Durman ve Mehmet Yunus Çelik. “Kalkınma Surecinin Lokomotifi; Doğal Kaynaklar”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Bahar Sayı 14, 2005.

Üstünel, Besim. **Ekonominin Temelleri**, 5. Basım. Ankara, 1988.

Yülek, Murat A. “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Hazine Dergisi**. Sayı 6 Nisan 1997.

Waqabaca, C.. “Financial Development and Economic Growth in Fiji”. **Economics Department Reserve Bank of Fiji**. Working Paper No 2004/03.

Yüzer, Ali Fuat (Ed.). **İstatistik**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, 2006.